

संस्करण अक्षयतृतीया 1987

मूल्य सात रुपये मात्र

लेखक रामनिवास शर्मा

प्रकाशक

वृष्ण जनसेवी एण्ड को

राऊत्री मंदिर भवन

बीकानेर 334 001

मुद्रक

साधना प्रिंटर्स

बादन सागर बीकानेर

1 1 1

MANZHAL (RAJASTHANI NOVEL)

Rs 30-00

માંझાळ

રાજસ્થાની ભાષા માહિત્ય એવ મસ્તૂતિ અવાઝ્મી લેવાતર મૂ
'પૃથ્વીરાજ રાઠોડ પુરસ્કાર' મૂ પુરસ્કૃત ડાખામ

कृष्ण जनसेवी एण्ड को., बीकानेर

म्हारी बात

भारतीय इतिहास भाय अठारवी सदी अस्तित्व री रक्षा रो युग हो । सगळो राष्ट्र आपरें अस्तित्व न राखण खातर जूझ रेंयो हो । बी वेळा मिनखा री के हालत हुय सकें ईं री तो कल्पना ही करी जाय सक । ईं उपयास री नायिका धनकी आपर अस्तित्व री खोज भाय भटवती एक जुगाई ह ।

राजस्थान री ममृति कुर्बानी री है, बलिदान री है जोहर री है । ईं कारण राजस्थान री रमणी खान तीर मू ओ मान मुरतब चाव ।

समाज, अस्तित्व री खोज भाय भी जिम्म री भूख न भुलाय कोनी सक हा । धनकी जिम्मानी भूख मू अनभिन ही । वा आपरी अस्मिता री खोज भाय लाग्योडी ही । पण समाज बी र अस्तित्व न भुलाय न बी रा एक परम्परागत रूप ही राखणो चाव हो । पण धनकी आपर परम्परागत रूप भाय आपरो नूवो चरो मा' रो बोध करावणो चावें ही ।

औरत री आ महती दृच्छा रैव क बा पत्नी भी हुव अर सागी सागी मा भी । जे कदास मा नी बण सक तो मिनख र सागी सोवणो अकारथ मान । बाभली नी कवाणा चाव । मा बण न आपरो सगळो अस्तित्व मुलावणो चाव । परवार री बूढी वडेरघा सू सुहागण भागण री, दूधा हावो अर पूता फळो री आसीस पावणो चाव ।

धनकी एक समस्या है । बी समस्या रो समाधान नी तो धनकी र फन ह अर नी समाज री बडस्था वन पण धनकी सघष भाय लाग्योडी रवें । जंत म आपरी अस्तित्व खोय न अस्मिता न राख ।

इण भाय मन किती सफलता मिली, ई बावत तो विज्ञ पाठक ई
बतासी ।

डा सत्यनारायण स्वामी अर श्री माणक तिवाडी 'ब धु' रो घणो
आभारी हू, जिका रो पूरो सहयोग मिलण सू ही पोषी छपाई जाय सकी ।

श्री कृष्ण जनसेवी अर श्री दीपचंद साखला रो घणो आभारी हू, जिका
र उत्साह र कारण आ पोषी इण सोवण रूप भाय छप सकी ।

आखातीज स 2044

पारीक चौक बीकानेर

—रामनिवास गर्मा

घणमानीता आदरजोग
हिंदी अर राजस्थानी रा ख्यात विद्वान
आचार्य श्री अक्षयचन्द्र शर्मा
न 73 वें जलमदिन र मौक
घणमान समपण

बात पसवाडो फोर । नूई अर पुराणी । पसवाड सागें नूई बाता ऊपर
 आ जावें अर पुराणी बातां नीच ठह जाव । पसवाड साग नूई अर पुराणी
 बातां रा क्रम इसो चालें के आज री नूई बात काल पुराणी अर काल री
 पुराणी बात आज क्वात री नूई बात हुय जाव । ई असपाडे पसवाड साग
 नूई अर पुराणी बातां मिल न रोळ खोळ हुय जावें । पछ अ सगळी बाता भेली
 हुय नै मीठ घाव-सिरखी सतावें । बां बातां न बार बार कुचरनं देखणी पड ।
 बं सगळी बातां काल री सी लाग, पण बांरो इतिहास बडो ही लावो हुव ।
 इण सारल इतिहास री छोटी अर मोटी बातां काळज मे अटकयोडी रव, ज्यू
 मिमरी री हांडी मे बात रा घोचा । दुखणिय रो खरूट उतरपा पछ मीठी
 मीठी खाज आवें अर बीन पपोळ्या जी सोरो हुव, उणी तर बाता र बावां नै
 कुचरपां जी सोरो हुव अर आत्मा न सुख मिल । इण सोरप र सागें ई भोग्योड
 दुख री टीस ई सदा ही घुळपोडी रवें है ।

अ सगळी बाता बहोत बरसा पसी री है । पण अं अपणें-आप ही याद
 र दरवाज कर्न आय न उण नै खडखडावण लाग जावें । हार न सारली बातां
 न कुचर न याद करणी पड । अ सगळी बाता हरी हुय न आख्यां र साम
 कठपुतळी री तर नाचण लाग जाव । मुगला र घोडां रा घूमता घूमता खुर
 घसीजया जण मराठा रो घोडलियो दिखणाद सू उतराद री घरती माथ
 दोडण लागग्यो । राजस्थान री रजपूती अर अवध री नवाबी मराठां र नाव
 सू ई धर धर नाप ही । दिल्ली रो शाह आलम दूजो कण ही नवाबा री गोदी
 मे बठ हो वण ही महानजी मिधिया री । खानगी रांड मो डोलतो निल्ली

रो राजे सिधासणे ढैवण सामेग्यो हो । फिरग्या री नूई उभरती ताकते अके
सागैई दोनां बानी गोळेंधो चेंलायी जिण मू मराठा रो घोडेलियो मरेग्यो
अर मुल्ला रो राज धराणो ठेह पड्यो । राजपूताने रो राजा चौघ देवता
देवता बंगाले हुयेग्या । आ संगळा री आसे फिरग्या में अटकेयोडी हो । अ
सगळी वांता काल री सी लागै है ।

इतिहास रा पाना धणा ई छोटो हुवै । आठ सौ बरसा री, धीसे पीठधां
रो लावो इतिहास घोडो सा पाना में समावग्यो । काले रो कदमें कृतावळो
चाले अर बी धाप री चाले में बांकी संगळा नै भुलाय देवै है । की घती कीनी
चाले क कद कोई हुयो अर कद कोई हुय जासी । समय री मायो, सांघाणीज,
अपरपार है । सारसी बाता नै इयां घूमणो चावू जिया घण रो होठ ।
मुसलमाना रो मरेणो ई मेहला सारै हुयो अर मराठा ई उत्तरादे सू सुगवां
मेगावता मगावता मरेग्या । रजपूती दारु मारु रै सागै ई सावटीजगी, अर
जिगी धीडी धणी शेघे रयी बो सगळी री संगळी तुस सेयर सौयगी, जिगी
उठायां उठै न जगायां जागै ।

हू कठै भटकांयो । सुसतानी लारै, मराठा लारै, रजपूती लारै । अ
सगळी पाणी रै बुल्लेबुला री तरै घोडीकं तालि उभग्नै पाछा बिसूजग्या
जिया बांदळा में चांद ।

अर चांद । लांब चौडै आसमानी आम में चांद होळी होळै गिगनार सी
ऊचो घटै हो । बागळा रो धोळा धोळा घूखा चांद रै सांगै खिलवाड करै
हा । कणै ई बें चूला चांद भावै घटै हा अर कणै ई असबाई पेसबाई भागै हा,
जाणै नूई बीनणी कणै ई घुघटी काडै अर कणै ई मूढो उघाडै । चांद ती दया
ई धण रै मूढे सिरखी पठरी लागै हो, पण बिसबाड करतो तो और ई
सुभावणो सांगै हो—सुहमिरांत रो सी । मधरी चलिती पून सुतर सवार री
दाडी सू सुवर्माचणी रम ही । ठाण पडयोडी सांड में हाले जवानी आळी जान
बध्योडी हो । सूसांडा मारतो निदरोही सार रेंवतो जावै हो । सवार कण ई
पां बानी गोव हो नो कण ई मामने उघडती काळी दूगरी बानी । सुसो

फैल्योडो रोही सामने हो। पोहर एक रात ढलगी ही। सवारै रँ लिलाड
 भायँ चिता री हलकी हलकी लीका भट्टे ही, बिखरै ही। बी बेगै सू बेगो
 डूंगरी कनै धूमणो धावै हो। सोच में भरघोडो थोडी थोडी ताँल पछै आप री
 दाँडी भायँ होय फेरै हो, जाणै आप रै पुराणै दिना नै कठै ई जोवै हो। उण
 री साँढ उण रीज तर ढलण लागणी ही पण चानै इया ही जाणै खेत री
 मारग हुब। सोरली पोड मिटता कोनी उण सू पैसा पाछी भायर आपरा
 पोड ओर माँड देवती। उण वासतँ ओ गेली भवाँड रो सो हो। उण नै ओ भी
 बेरो हो के उण रै सवार नँ अठानै कठै जावणो है। इण वासतँ साँढ अँक चाल
 सू काळी डूंगरी कानी भालै ही।

बात घणी जूनी है। सतजुग री। जेणँ राम वनवास भोगता हा।
 रावण सीता नै हरनै लेयग्यो हो। सीता नै पाछी सावण वसितै राम वानरा-
 भालुवा री सेना वणायर लका भायँ धावो करघी हो। धावै में लङ्कण रै
 शक्ति बाण लाग्यो हो। हडमान सजीवणी बूटी सावण वासतँ हिमालय
 पहाड भायँ गमो हो। पण सजीवणी बूटी री पचाण नीं हुवण रै कारण बी
 सगळो पहाड ई उठायर ले जावै हो जेणँ भरत सोच्यो क ओ कीई राक्षस है
 जको राम भायँ नावण वासतँ पहाड से जावै है। आ सोचर बी बाण
 मारयो। बाण सीधो हडमान रै मोड भायँ लाग्यो। हडमान रै बाण री
 समीझी लागण सू हाथ रै सहारे सू काँध भायँ राख्योडो पहाड हिल्यो। इण
 हिलण रै सार्ग ई पहाड रो खूणो भटकै सू दूट्यो अर पून रा धपेडा छावती
 छावतो अठ आय पडियो। जिकै तिम रै पछै अर भाँजे रै दिन तौई ओ डूंगरी
 हडमानजी री डूंगरी रै नाँव सू जाणीजै है। डूंगरी री चोटी भायँ हडमानजी
 री अँक बगली भणगी। बगली भायँ लाल-साँस घजा फेरवै ही। पू-यू रै दिन
 द्रोणपुर, खरबूजी कोट अर घदेरी सू जातरि दरसण करण वासतँ आवै।
 सिङ्ग्या रा आव अर आखी रात जागण देव। दिनूग पाछी दुर जावै।

सुतर-सवार कठिन ई देख कोनी हो। सीधो चालतो जावै ही। इत
 मे बिरखा मे डूंगरी सू वणवाळो नाळो आयग्यो जिण रँ दीनू विनारा

धारटधा, करा, खेजडा अर धोरां सू भरघोडा हा । नाळो मारग सू च्यार
 पाच हाथ नीचो हुय न बवतो हो । बिरखा हुवती जण डूगरी रो सगळो
 पाणी सूसाडा मारतो नाळ मे समा जावतो । पाणी र साग मळगचिया, सूकी
 घोरा भा जावती, इण कारण बिरखा बव्या पछ नाळो भा सगळा भाड
 भखाडा सू भरघो रवतो अर जिक बासत नाळ न ठावा-ठावा पण भेलर
 पार करणो पडतो । मोहळो ताळ सू मून सुतर सवार अठे चेत चेत' कयर
 नाळो पार करण सारू साड रो होसलो वघायो । पोडीज ताळ मे सवार
 नाळो पार करनं भाखरा र माग माघ भाग्या । डूगरी सावळ बीखण
 लागीं ही । कोसा ताई साबी चौडी डूगरी उण न छातीं सूणी भीत सिरखी
 लागीं ही । चादण सू धुप्योडी डूगरी समदर सू निकळत कलास ज्यू जगमगा
 वती ही । टेचरी माघ रो धोळी बगली कलासपति रैं चाद जिती सोव ही ।

●

डूंगरी कने

सवार डूंगरी री जहाँ मे पूगण लाग्यो हो । बगसी र सामे लागत जागण री सैरां सुणोजण लागगी । मगन हुयोडो जागणियो इकतारै माथ गाव हो, अर सारै सार सगळा सुणणिया डेर सार हा । जागणियो आगै आगै गाव हो—

लफा मोहे जावण दे, मोह काम जरूरी ।

रामचन्द्रजी री सीता नारी हर सीनी रावण बल भारी ।

पतो सगावण दे, मोहे काम जरूरी, सका मोहे जावण दे ।

ढोलक माथ धाप लाग ही, भीम्या साग बाज ही । हरजस सुणतो सुणतो मगन हुयोडो सवार भालर रो मारग पार बरन आधूण न चालण लाग्यो । होळ होळ डूंगरी री चढाई आवण लागगी । साढ ऊभी राखर, पलाण री खूटी भालर सवार सटूवग्यो अर हेठ उतरन मोरी भालर आग भाग चालण लाग्यो । घणी ऊचाई आवण लागी जण गुफा री चढाई सरु हुयी । सवार साढ नै जकायर पलाण उतारनै खेजडी र सार खडो बरघो अर मोरी पेढी र माथ दी । चार सू आधो छत्योडो बोरो साढ र सामे चरण सरु राखर आप गुफा कानी टुरघो । सकीर ज्यू निजर आवणआळी डगर ऊची उठण लागगी । डगर माथ डूंगरी री आधी पडदी छिया पड ही । सवार ठावा ठावा पग मेलतो चढघां जाव हो । सौ अेक पावडा चढघो जण सामे बीस तीस हाथ धुनी बाखळ ज्यू निजर आई । हाव हाथ कानी खुलो कुड हो, सामन गुफा रो बारणो हो, अर जीवण हाथ कानी डूंगरी भीत ज्यू ऊभी ही । पून रा फटकारा जोरा चढग्या हा । गुफा र कन घूणी ही । घूणी नन डडा

घोर अर छाणा भेक बानी पड़्या हा । सानी भासय बिछपोड़ो हा । भेक बानी कमडळ पड़्यो हो । घूनी म भेक चिमटो ई रप्याहो हो । घूनी मे उठत पूव गू उण री येनता मासय पड़े हो ।

सवार पसरसी सोलर गुवा रे मारणे क न रागी अर कमडळ मू हाथ पायर पाणी पीयो । सगारा करने पाछो जायर रसी री गिराणो सेयर मोयग्यो । हरिभजन री भैरां रे साने भी ई पनकां माथे उतरण सागनी । घुपरी । मोत सी घुपरी त्रिकी जाणगियो मू टूट हो का सुताड़ा मू ।

भाभरको हुयग्यो हो । चांद भापून न जावण सागग्यो हो । उण र चहूर माथ भासी राग र जावरण री उगागी निजर भाथे हो । तारा दिवण सागग्या हा । ज्योभना अभिसारिका भागी रात मुरनि-मुन सेयने पाछी घर जाय हो । पून री चाल म ठराय हो, जान जावती वेला बा पाछी मुड मुड न सार देख ही । ओठने र पले मू भडना फूल घर री मारण बतायें हा । रात घोळी पडण सागनी ही । जाणगिया परभासी मावण सागग्या हा ।

सवार पसवाड़ो कार न उठयो । हाथ मुडा घोयर पाणी पीयो अर दूगरी माथ चढण सागग्यो । दूगरी माथे चढण री मारण सूबो कोनी हो । भेक मारण तो हो गुफा र सार ई छातीगूणो—जिको पुजारी री बगर हो खतर सू भरथोड़ो । दूजो मारण हो दूगरी र सामने जातरी सोना साक—साबो घोडी सोरो पण ऊरड-आवड़ । जातरी दिन रा ई सूबे मारण सू दूगरी माथ चढ जावता अर दिनुग पाछा सागी मारण सू ही नीच भाव जावता । अक्ला दोकलो भादमी दूगरी माथ चढण री हिमल ई बो करतो नी । चढती अर उतरती वेळा पुरो ध्यान राखणो पद्यतो । जे कदेई मूल धूक अर सधावळ सू किणी रोपण तिमळ जावतो तो बो संवडू हाथ नीच भासरा मे पडर राखणरण हुय जावतो । अक्ले दोकले जातरी माथे घूमता-फिरता जरख अर गादडा घावो वोळ देवता । इन वासत जातरी टोळ रा टोळ बणायने लगडिध बाव री जय बोलता बोलता चढता अर उतरता ।

सवार गुफा बननी डगर सू जरल ज्यू डगमा भरता भरतो डूगरी माप चढ़ग्यो । बगली सामे अेक छोटी सोक निवारी ही । पचास अेक जातरी चीन में बठा जायण देव हा । बगली रो बिवाड खुसो हो । मोठ तेल रो दीयो पसं हो । बगली म हाथ मायं पहाड उठाय बजरय बली रा मूरती ही जिकी सिंदूर अर मालीपाना साय-सायर आप रो आकार ई सोवण लागगी ही । चादी रो अेक छतर देवळी माय सटक हो । दीय सू निकळत काबळ बगली न माय सू काळी कर राखी ही । छतर री मोळी आप रो रंग ई गमा चुकी ही । दीय कन धूपियो राख्योडो हो । सामे पडी पाली मे चूरयो अर चिन्क्या घाल्योडी ही ।

अगूण आम म सफेदी चमकण लागगी ही । जावतो अधारो भागत भूत ज्यू सखाव हो । होळ होळ सफेदी गरी साल हुवण लागगी ।

सूरज री पली किरण सीधी बगली र माय बडण लागगी । जायण बढ हुयग्यो हो । सगळ अेव साग ई जय बोलर, बगली सार कुड हो बठ पाणी पीवण सारु जावण लाग्ग्या । जातरधा र पीवण जातर ई हो उण कुड रो पाणी । सूरज री किरणां डूगरी माय खेलण लागगी । तावडो आकरो हो । दूर दूर ताई पसरघोडो रोही तावड म सिनान कर हो । दरसण करन, सिंदूर-भभूत रो टीको सगायर जातरी टोळा मे दुरण लाग्ग्या ।

भीड हुवण सू सवार दास कर्ने ही, निसकारो नाखर ठरग्यो हो । ज्यू-ज्यू भीड खिडण लागी ओ भाग सिरकतो गयो । पुजारीजी इकतारो सामे राक्या, आम्ह्या मीध्या सुस्ताप द्या हा । छमछमिया कन पड्या हा । कन पूगर सवार जयकार करन पगा कानी हाथ करघो । पुजारीजी महाराज आधी खुली आख्या सू पूछ्यो—कण आयो ?

‘नीच तो पोहर अेक रात गया ही पूग्यो हा’ सवार आग कयो—

‘अठ अबार ई आयो ह ।’

सूरज बोहळो ऊंचो चढग्यो हो । सगळी डूगरी तावड मे रमे ही । पून रा फटकारा जोर सू लागे हा । जातरधा री टोळ्या तीच जावती दीख ही ।

डडा धोर सू दूगरी भरी ही । इकी दुकी भाइयया ई ऊभी दीख ही । दूगरी री भाइया मे तल्लाव वन ऊभा आदमी, बल्लध अर दूजा जिनावर गत्मीगणा सा दीखें हा । पुजारीजी उठ न इकतारो, छमछमिया, अर आसण बगली मे राखर पडदो कर न भोग लगायो । ताळी बजायर परसाद री घाली बार काढी अर बारणो दनयो । कुड वन पडी, तूबी न ठावी राखर कयो—'वालो, नीच हालां ।'

दोनू जणा टुर पडधा ।

भात बल्ली रो वगत हुयग्या । दोनू जणा जीमर आप आपर घघ लागग्या । सवार साढ न पाणी पावण वास्त नीच आयग्यो । पुजारीजी गुफा म जायर आढा हुयग्या हा । सवार साढ न पाणी पावर पाखो आयो अर गुफा र बारण वन आयर सूतो तो देख्यो क बोहली सारी चमचेडी गुफा री छात सू टिर ही । वो सूतो सूतो देखतो रँयो क नर किया काम बिहल हुयन मादा कानी भाग सिरक है, मादा न मूघ है, अर उण मे काम जाप्रत करन किया जबरदस्ती उणरँ साग भोग कर ह । भाग आपर सबध मे सोचण लागग्यो—तू आ स्तनजीवी चमचेडा सू घणो बेसी कामी हू का प्रेम र वशीभूत हुयर ई ओ सगळो काम करू हू । ओ आखो ससार काम रो ही परिष्कृत रूप है । अ जीव जंतु मिनखा सू ही मेळ खावँ । मिनख जीवां सू मिलता जुलता है का सुघार रो साग सेवन आपरो चँरो बणावटी बणावन राख है का सगळो जीवन ही आ सगळी बाता रो अक छोटो सस्करण है ।
 || पाप करू हू तो पुण्य काई है अर ओ पुण्य है तो पाप काई है ? पाप अर पुण्य री सीमा निर्धारण रो तो म्हारो काम कोनी पण सगळी बाता करता धका पाप री सीमा मे वडण रो विचार कोनी । तो फेर म्हारो इण र साग काई रिस्तो है जब सू ठाकरा रो समाचार सुणता पाण मिलण वास्त बहीर हुयग्यो । काई ओ आकपण है ? आकपण री व्याख्या कोनी । आ सोचता-सोचता सवार रो माघो पाप अर पुण्य र बिच भचभेडा खावण लागग्यो । हारन सवार पसवाडो फोर न आख्या मीच्या सोवण रो जतन करण लागग्यो ।

जीवन अँक विडम्बना है या लावो अर उलझयोहो मारग । जिता बो लावो है बितोई उलझणा सू भरघोहो है । आदमी बित्तोई रहस्यमय है जितो जीवन । इण वास्त आदमी रो दूसरो नांव है रहस्यमय, अर जीवन इण रहस्य रो रहस्यमय पटल है ।

सिझ्या पढण लागी ही । पुजारीजी दीया बाती बरण वास्त गया परा हा । सवार बखत रो पसवाहो फेर हा । होळ होळ रात रो चादर लावी हुवण लागी । चमचेडा उड उडर गुफा र वार आवण जावण लागी ही । अकम रो चाद आम मे उभरघो कोनी हो, ऊगता ई आयमीजग्यो हा । पुजारीजी आरती बरन पट ढकर पाछा आया ।

राणा । 'पुजारीजी कयो की थाकयोडा सा लागो हो ।'

'काई घतावा ? मायलो मन आकळ-बाकळ हुय रयो है ।' राणा पढूतर दियो । आग बोल्या—'आपसू सलाह सूत करण वासत ही आयो हो । पण पूनम हुवण र कारण आप न बखत कोनी हो इण कारण बात कोनी हुय सकी ।'

आसण माथ बठता पुजारीजी कयो—'अब आपा थावस सू बाता करसा ।'

पुजारीजी र सामन बटतो बको राणो बोत्यो—'मन सनेसा मिल्यो है क ठाकरसा फोत खेलग्या । मन वेगो ई गाव बुलायो है ।' मूढ माथ समस्या रो लणा मड ही जण बो आग बोत्यो—'आग बारो काई विचार है ?

इत मे बाबाजी धूणी म छाणा नाखर फूक मारन आमी चेतन कर दी । छाणा हाळ हाळ जमण लागग्या । साग साग धूवा ई निकळे हा । छाणा सू निसरती लो म बाबा राणा रो मूढो धूर धूरन देखे हो । उण हैकारो भरघो—'हा' । थोडी ताळ ताई काची मोत री सी मून बापरगी । पछ बाबाजी बाल्या—'घार जीव म गाढो है ?' इण बोल राणा र साम अक

जीवता सो सवाल सरका दियो, जिण स चणरो जी साकळ बाकळ हुवण लाग्यो । सारली सगळी बात नूब सिर सून आख्या र साम नाचण लागी । घाव, जिकै सुकण लागल्या हा, पाछा हरघा हुयल्या । राणो काई बोलतो । आप कमाया कामणा किणन दीज दोष । राणा मून हो, भाठ सिरखो । ज्ञाण ओ सवाल चणन नई किणी और न पूछघो हो । छाणा री भोग बघगी ही । बाबाजी री निजरा राणा कानी ध्यान सून देखें ही । आज सून केई महीना पत्नी री बात है जण बो अेक सुग्राई न सेयर खरबूजीकोट जावतो अठ ठैरन गयो हो । बाबजी अेक गंरो हैकारा भरघा—'हू ।'

गांव में

सिझा पड़गी ही । गाव छोटी ई हो । कोई पचास घरा री बस्ती हो । ठाकरा रो गाव, करसा री बस्ती । गाव रें ब्याहमेर धूवो छावण लागम्यो हो । रात आप री लांबी चादर नें सपेटणो सरू कर दियो हो । पछेर नीम-खेजडा री ढालपा रें बिप्या बंठा हा । भियसर रो महीनो हो । अघार पखवाडो । डाफर की मोली ही । टावर राली ओठर झूपडा में सोयग्या हा । लुगाया सासरा नें छान में बाध दिया हा । राणो बाखल मे चूतरी माथ बंठो धूणी तपें हो । भायला कनै बंठा हा । हुताया चाल रेंयी ही । इतें में रावळे सू हलकारो मिलण रो सनेसो सेयर आयो । आवण रो पड़तुर सेमनै बो पाछो गयो परो । पण राणै रो मन कोनी लागे हो । होळें-होळें सगळा जावण लागम्या । राणो चीपिये सू धडी-धडी राख फफेंडे हो कें किया ई ओम मिलें । राणो सुनो-सो बंठयो हो । धूणी ठडी पड़ण लागगी ही । हार नें राणो उठयो अर ठाकरा सू मिलण खातर चाल्यो । सीयाळें री अघारघुप रात, अर ऊपर सू डाफर री मार । राणो झुकडो घण्योडो चाले हो । रावळे रो बारणो खुलो हों । माय बडता ई चौकी ही जठें बरोगो बठी धूणी तपें हो । अघारें मे माय बडतो राणो जिन-सो लागी हो ।

‘कुण हुसी ?’ पोळियो बोल्यो ।

‘ओ तो हूँ ।’ राणै कैयो ।

हाथ तपायन ठाकरसा सू मिल लो । बें याने बोहलीं ताळ सू अडीक है ।’ पोळिये फेरू बोल्यो ।

घडसाळ मे बडत राण कयो—'तपता ई आया हा। पली मिल ही सा।' आग ओर मे जावतो बोल्यो। ओरे म दीवट माथे तेल रो दीयो चस हो। ठाकरसा दोलडी कामळ ओढ्या ढोलिय माथे बंठा हा। राणो दोनू हाथ जोड घणी खम्मा' कयने जाजम माथे वठण लाग्या। ठाकरसा बोल्या—'ओ कार्द कर है।' लार सिरकता हाथ सू जागा बतावता बोल्या—'अठे म्हार कन बठ। तू म्हारो मितर तो है ही साग साग सलाहकार ई है।' कर्न वठतो राणो बोल्यो—'आज बेवखत किया याद करणो?'

'हू तन केई दिना सू अडीक हो। बोहळी बाता बतावणी चाबे हो। पण दिन मे जण ही मिलता, कोई न कोई कन बंठो हुवतो। इण कारण बात हुयी ई कोनी।' आग काळजो टटोळता ठाकरसा बोल्या—'कोई मन री बात है जिकी सगळा र सामन बतावण री कोनी। इण कारण हारन छेकड रात न मिसण न बुलायो है।'

आपरो हुकम हुवे तो आ जान ई हाजर है।' राण पूरी अपनायत सू कयो।

ठाकरसा बोल्या—'इस बिसवास सू ई तो तन बुलायो है।'

'आ तो आप री महूरवानी है क आप मन तनू मानो हो।

'कोर मानण सू ही योनी हुवे, जको आप री है वो आप री ही रसी। परायो तो परायो ई हुव। इण बात र कवण र सागे सागे ठाकरसा री छाती री भार हळकी हुवतो सो लाग्यो। मूढ माथे छायोडी निराशा री रेखावा उडण लागी ही जाण गम्योडी चीज पाछी लावणी हुव। जागा छोडोडो काळजो जागासर आवण लाग्यो हा। कर्न सिरकता ठाकरसा बोल्या—'जी री बात कवू। हासी मत करण। पारो हासी करण रो ध्यान घणो रव है। इण बात माथे गेराई सू सोचणो है।

इया कोई सगळी बाता न हासी म थोडी ई टाळू हू। हासणजोगी बात माथे जरूर हासू हू।' राण कयो।

ठाकरसा मायसे दरद नै सुकोवता सा बवण साग्या—‘आ बात कोई छव महीना पत्ती रो है जद भाषा बवराणीसा र ब्याव म भेळा हुवण सारु बिकरमपुर गया हा ।’ याद दिरावतां थका ठाकरसा बँयो ‘आपणो डेरो सुजान सर र ठाकरा र डेर बन ही हो । ये आपणा बडा सिरदार है—आ तने ठा ई है । सिरदारों र डेर मे आपणो आबणो जावणो धणो ही रवतो । बडा सिरदार आपणी माणस न दली जण उणा रो विचार कीं गरो हुयग्यो हो । आ बात आपा सगळा रै कानां म पडण लागनी ही । बडा सिरदार बडा ही स्याणा हा । जठ ताई ब्याव रो काम नी सळटघो, थ की को बोल्या नी । आपार रवाने हुवण र पस दिन जीमण देयन सगळां न गरी दारू पायी । अर दारू र नग मे ई बा म्हार बन मू माणस नै मांग ली । मन ई, मजबूरी र नारण, हां भरणी पडी । राण न साय भरण सारु उक्तावता थका ठाकरसा बोल्या—‘तन आ सगळी बात रो ज्ञान है ई ।’

‘हा, अ सगळी बात तो म्हारै सामन ई हुयी ही । पण इण सू जी रो बात रो वाई लेणो-देणो है ?’—राणो भोळपण सू बोल्हो ।

ठाकरसा उण र भोळपण माथ मन मन म रीसा बळघा अर ऊपर सू हासता थका बोल्या—‘तू समझ कोनी । ब्याव रै पछ आपा उण न बठै ही छोडनै पाछा गांव आयग्या हा । आ सगळी बात न’ परवा माथ गिणता थका ठाकरसा बोल्या ‘कोई साढी पांच महीना हुया है । जके र पछ आज ताई ना तो रात न पूरी नीद आवै है अर ना शिन रा चन पड है । आख्या फाडता फाडता ई रात अर दिन रोजी न निकळ जावै । उणर विना ना तो कसूथो ऊग अर ना गारुडो मदमातो हुब ।’ बिरह रो वेदना सू फफेडीजता ठाकरसा दोराई मू अक लाबो निसकारो नाह्यो ।

‘उणर कोई लूबा सटक हा जिका थे तोड लिया करता ?’ राणें कयो ।

ठाकरसा राण री नासमझी माथ मन मसोजर रयग्या । साचाणीन, भोळा साजन बरी रो गरज पाळ । उणारो बळपतो काळजी बार आव हो—

‘सँ सुण ! तन सगळी हीय री बात बतावणी हें पडसी । तन ओ भार्मई हे म्हारे सासरे बाळा भाटो सिरदार अपणें आपणें घणा ऊचा मान हे । भटियाणी आपरें पीहर रो गौरव लेयनं आपरें आपसू ऊधी पडें हे । भाटो सिरदार कोई म्हासू रिसतो करणो थोडो ई चावें हा, पण अंबर जद बंधाडो मारनं पाछा जावें हा, उणां रें सारे वार हो । रात-दिन खासता बालता बेंत सवार थोनु ई थाकल्या हा । उण आफत मे म्हारा बाबोसा रातवासो देयर उणां नें बचाया हा । उण उपगार रो नतीजो म्हारो रिसतो हो पण जीवण मे उपगार अर रिसता म्यारा-म्यारा हुवें हे । आं दोनां रो आपस में कोई मेळ कोनी हुवें ।’ थोडान सुसतार ठाकरसा आनं वेंवण सांग्या—‘दोला रें दमाकें म्हारो भाटी परवार सू रिसतो हुयो । अक मजबूरी अक रिसतें नें जलम दियो । उणरो फळ मनं भोगणो पडचो । भाटी सिरदारा री थोथी बहादरी रें सागें-साग जात रो झूठो दभ ई भटियाणी आपरें सागें लेयर आयी । म्हारा बाबोसा जीया जितें तो भटियाणी उणा रें उपगार सू दबी-दबी रेंयी, पण उणा रें घाम पधारणा पछें अर सामें ई राठोडो अर भाटियो र भगडो हुय जावण सू उण रो मन चोट खायोडो सरपणी-सो हुयग्यो । म्हारी भीर राठोडा कानी रेंयी अर मोकें-मोकें भाटियो नें में सांगोपांग घूड चटायी । अ सगळा कारण इसा बणग्या जिकां सँ म्हा दोनां रें जीवण मे अळगाव उपजण सांग्यो ।

‘मूड मूडावणो अर गडां रो पडणो सामें ई हुयो । आपां जद बीदावाटी कानी सू आया हा । गांव मे सीयोदाऊ जोर सू फस्योडो हो । मनं ई जोरां रो ताव चडण सांग्यो । सू पाछो भोरचें माथ गयो परो अर ॥ अठें ई रेंयग्यो ।’

•

जीवकृणद्विरेय

'सगळो गांव सियोदाऊ भूँ भरतो ही । खुलार आवतो जण डोल दूटण
साग जावतो । दो-दो सीरणां अक सोग ओवणा ई सी को मिटतो नी । काळजो
कांपण सोग आवतो जाण सी काळज में बडतो ई जावें हो । दो-तीन घडी
इमी ही हासत रवती । दोस ताव धू मिक्ण लागे जावतो । होळी-होळी सी
लागणो कमती हुवतो । पसोनी आवणी सके हुवतो अरे ताव उतरण लागतो ।
केई दिनां ताई आ ही हासत रवतो । नीम अरे अजवाण रो घासो लेवतो लेवतो
भूती भीठे रो सवाव ई भुलंग्यो हो । जीम जहर ज्यू सारी रवती । सी पडण
लागंग्यो जण सीयोदाऊ रो जोर कमती हुवण लागंग्यो । केई दिनां ताई
हू ई इण री फिट में रयो हो । की दूबळो ई दोखण लागंग्यो हो ।

इण सीयोदाऊ मन तेन घु ई भी मन घू ई मुडवाळ धणा दियो हो ।
भटियाणी र वयववें घु ई हू उघण्योडो रवतो । हू ठेकरोई धोबर अक मासुली
आवतो ज्यू म्हांरी धण मन रवणो आवें हो वण म्हांरी ठेकराणी म म मावें ई
की ही सी । रात दिन रो मनमुटाव म्हांर हेत री हेती नै खाती ई राखतो ।

आ खाली हसी किणी नै खोजे हो । भटियाणी र सोग अक आवडो
आयी हो जिनी वखत र वयिरें घू निखरण लागी हो । आवडो माणस रो
मानो पेर लियो हो । माणस केई बा धनकी पहर अक रात गयीं कसूयीं लेयर
आवती जण लागतो क भटियाणी में कसरें ह । उणरो नखरो भोरी पडतो ।
हू म्हारो आपो भुलायन उणरी पतका मे खो जावू इसो मोको उण मन कद ई
कोनी दियो । बा आपर अहवार मे ई हूव्योडी रवती । इण दूधड चित्या मे
म्हार मन कसूब घू सागीडो हेत घोल लियो ।

गुलाबी ठठ पठ ही । हू सोवण सारू गयो हो । धनकी कसूबो सेमर आयी । दो घडो पली डील थोडो मारी हो, मन सिरखो । तुस ले ली ही । इण कारण म्हारी आंखया चमकण लागगी ही । कसूबो देयर पाछो कटोरो लिया जावण लागी जण मन इया मालम पडधो जाण काल री छोरी आज री कामणगारी हुयगी ही । उण री चाल मे भरवण रो सो आकपण हो । छात्या मे कसाव हो । भरघो चरो दारू सो दीप हो । काचळी री दूकमा मन नूतती लागी । हू भूलग्यो मपण आपन अर उणन भो बोल्यो—‘डील टूटै है, थोडो दबा द नी ।’ बा कटोरो राखर पाछी आयी अर मन दबावणो सुरू करधो ।

ओर मे अघारो भगावण सारू तेल रो दीयो चस हो पण दूजी कानी कसूबो अघार न ओर गरो करण मे लाग्योडो । सीरख ओडघा मूतो हो जिण कारण ऊपर सू दबावणो ताव कोनी खाव हो । मैं सीरख मे हाथ घालन दबावण सारू कया । धनकी म्हार कया मुजब डोलिय माथ बठर दबावणो सुरू करधो । जण मन इया लाग्यो जाण होस सू आग रा मोळा अक साग ई निकळ है । आआम आग र सायर सू बडवानळ ज्यू बघ ही । म्हारी भाव्या मे सुरली दीडण लागगी ही । उण री काचळी माथ हाथ राख्यो जण बा सरम सू भेली हुयण लागगी । मून भापा मे बोली—‘इया काई करो हो ।’ अर बा हिरणी ज्यू क्यारुमेर देखण लागगी । मन इया लाग्यो जाण म्हारी जुगा री भूख आज अठ तृप्त हुसी । जको म्हारो मन सदा मुरभायोडो रयो है वो आज मुठकसी । म्हार सरीर मे चेतना रा सो सो बिच्छू अक साग ई दीडण लाग्या हा । धनकी न मैं कण म्हार कन सोबाण सी पतो ई कोनी चाल्यो । आधी रात ठठना पछ जण बा जावण लागी मैं कयो क तन रोजीन ई आवणो है । भटिमाणीजी माणस रो भाव देखर लारें रयग्या । बलत ज्यू ज्यू बीत हो माणस रो मोल मूधो हुवतो जावें हो । दारू सू सो गुणो उणरो नसो हो । माणस र आया पछ तो अफीम रो टसरियो खुलतो ई कोनी । कसूबो कटार र माम पडधो पडघा ई पूरी मादकता दे दवतो । उणरी मादकता र आग कसूबो फीको लागतो । कन आया पछ इयां मासम पडतो क जाण उण

रो सरीर उण रो नी हुयर कोई दूज रो है—ममोग सुख रो उण न घणो चाव हो । ठुकराणी पाळ सी ठढी ही तो आ रति सिरखी गरम । धनकी आपर अस्तित्व न म्हार अस्तित्व मे मिलायन अक्जुट हुय जावती । मन इया लागतो जाण हू अेक साधारण आदमी ज्यू उणर साग जीव हू, म्हारो आपो मुलायन । ओ मौको मन ठुकराणी भी दे सक ही पण दियो कर्दई कोनी । इता त्तिना ताई भूख माय री माय पसीजै ही जिकी मिटण लागगी अर धनकी रो रूप कुदण सो निखरण लागग्यो हो । ठुकराणीसा म्हारी उपेक्षा न चतराई सू मवता रया । पण उण मन अेक आदमी रो सो जीयण दियो ।

‘ठाकरसा बोहळा स्याणा हा । जमान रा घणा ठडा ताता दिन देख्या हा उणा । मिनखा रो स्वभाव जाण हा इण वासत धनकी रो व्याव पला ई रचायग्या हा । कपडा म सगळा नागा हुव है पण गवाड म कोई नागो कोनी फिर । मै धनकी न पासवान बणावणी चाव हो पण भटियाणीजी र स्वभाव सू डाकफ हो । कोई मौको देखर काम बणावणो चार्क हो पण बो मौको कर्दई आयो इ कोनी । उण सू पला ई विज्रमपुर सू बाईसा र व्याव रो नूतो आयग्यो जण आपा सगळा भेळा हुयर गया हा । पण भारी हुवण र कारण भटियाणीजी साग पधारघा कोनी हा । उणा रो मन हो खोट सू भरघोडो अर मिस लियो दूजो ई । आग री सगळी बात तन मालम ई है । उणर बिना म्हारो मन कोनी लाग । किणी तर उणन पाछी लाव जण ठीक हुव ।

राणो सोच समझर धीरज सू बोल्या—‘सगळी बाता ठीक है । राज रजवाडा म इसी बाता हुया ई कर है । पण धनकी बिना चारो मन कोनी लाग आ बात म्हारी समझ मे कोनी आयी । लुगाई जिसी लुगाई आपर कन है पछ उणर कोई फूल थोडा ई लाग्योडा है ।’

आ सुणता ई ठाकरसा ठडा पडग्या अर बोल्या—आ बात धार समझण री कोनी । चारो काम तो डतो ई है उणन पाछी लावणी है ।

राण हुकारो भरता क्यो—जण ठीक है । उण सू मिलर सगळी बात करसू । हुकम हुव तो अबार ई जावू परो ।

धर कूचा धर मजला

पतरासर छोटी सो गांव है । थोड़ी सी बस्ती । गांव में एक भीठ पाणी रो कूबो अर अेक खार पाणी रो । अेक जोड़ो हो जिकें म कान ताई पाणी रबतो । बरसा रो बस्ती ही । गांव सू दस घड़ी र मारग माथ भाटी सिरदारा रो राज हो । छह घड़ी माथ राठोडां रो धरती ही तीन घड़ी माथ बीदावाटी ही अर बारें घड़ी माथ बिक्रमपुर हो । इण तर पतरासर ब्यारुमेर सू घिरघोड़ो गांव हो जिक बन मू भाटी सिरदार निबळता । राठोडां री मार पडती । राजपूता री तीन ब्यार गवाड़ी ही जिकें रात दिन तलवार री मूठ माथ ही हाथ राखता । ब बिक्रमपुर र राजा री सेवा मे लाग्या रबता । रेज चाकरी जिते भी आवती उण सू गुजारे चलावता । ठाकर दुजनसिंहजी बडा ई जीवट आळा हा । आपरें पराक्रम सू पतरासर न ठाकरां री सूची म प्रधान पद दिराय दियो हो । भाटी सिरदार ई बखत बेवखत आसरो लेवता । मुजानसर रा सिरदार धोकळसिंह रा खास ठाकर हा । दुजनसिंहजी र साग दो तीन लडाइयां म गया हा । बठ चोखी ईजत हासल हुयी ही । धाकळसिंहजी र धाम पघारया पछे दुजनसिंहजी बिक्रमपुर जावणो छोड दियो । दुजनसिंहजी र अेक बूबर हो जिण रो नाव भगवतीसिंह हो । भगवतीसिंह भी आपर बाबोसा जियां तलवार रो धणी हो । धर धराणो रजपूती रो थोधी अकड मू नीच हो पडतो हो । मूठ री मार र कारण सगळा मान देवता, पण रिस्तो करण री वेळा सगळा नाक मे सळ घालता । इण कारण भाटी सिरदार भगवतीसिंहजी सू आपरी बेटी रो रिस्तो करघो । पण उण रिस्त म बरावरी रो माण बोनी हा, अेहसान रो तकादो हो । इण तकाद मे भटियाणी रो गरब भारी पडतो हो अर अेहसान उठावतो भगवतीसिंह ।

कुंवर भगवतीसिंह रा धनकरा बरस बीदावाटी मे बीत्योडा हा । उणरो खास भायलो राणो अनूपसिंह साग ई रयो । बाबोसा र धाम पधारधा पछ ठाकर भगवतीसिंह न वेई कारणा सू गाव मे ई रवणो पडघो ।

ओ जमानो अठारवी सदी रो हो । रजपूती रो मूठ बीली पडण लागी ही । आख राजपूतान मे मारघाड रो बजार गरम हो । काळा री फौजा बारबार जयपुर, जोधपुर अर उदयपुर माथ घावो मार ही । विजयपुर अक कडल पड हो इण वास्त अठान आवणो उणा रो सभव कोनी हो । तो ई शेखावाटी ताई उणा रो घावो चालतो ई रैवतो । दिखनिया र लार-लार पिहारी ई घावो मारता रवता । इण वास्त बाघावास, खरबूजीकोट अर विजयपुर रा खास खास घाणा हा । शेखावाटी सू आवणिया घाडेतिया न मारग मे ई रोक अर बीदावाटी माथ विजयपुर रो अधिकार राख । राजपूत खोलसा हुवता जाव हा । राज राज मे पडयत्र चाल हा । अक भाई दूज भाई ने मार न राज हडपणो चाव हो । भाई भाई रो दुसमण हो । आपर स्वारथ री पूरती सारू राजा दिखनिया न अर पिडारिया न मदत वास्त नूतता रवता । इण लालच मायकर राजपूता रो क्षोषण हुवतो जाव ही । व घन सू अर घरम सू ई गिरता जाव हा । राज दरबारा मे रातदिन दास अर पातरिया रो जमघट लाग्यो रवतो । बाजिद अली शाह बादशाह बणग्या हा । महफिला जमती रवती । पडयत्र चालता रवता । अर राजसिंहासन बन, भाई अर बापर खून सू भरधा रवता । पण उणा नन सोचण समझण रो बलत कोनी हो । सगळा दारू मारू रा दास अर स्वारथ रा सीरो बण्योडा हा । छोटो सो ठाकर भगवतीसिंह यातावरण र साग चाल हो । गुलामा री अक लाबी कतार सगळा र साग चाल ही । इणा गुलामा अथवा गोला री कोई ईजत आबरू कोनी ही । उणा र ठाकरा री मरजी सब सू बडी बात ही । उणा री बन बेटी ठाकरा री मरजीदान हुवती । मरजी रो अक रूप घनकी ही ।

રાણ દો-ત્રીન દિન સોચણ વિચારણ મે લગાયા । ચુપચાપ વિશ્રમપુર
 જાવગ રી ત્યારી કરી । રાહક મન જાયન ટોડિયો સાયો । ધી પાયન ત્યાર
 કરણો । આ સગલી બાતાં ને પાંચ સાત દિન હુયમ્યા જણ એક દિન દોફાર
 ઠાકરસા તાવડ મે બઠા બઠીનસી બઠીનલી કર હા, રાણે મન જાયન
 જમાતાજી રી કરી । ઠાકરસા હણ રો મરમ સમઝગ્યા બર સાલ મે ઘેઠ ને
 બાત કરણ રો મેય ન સઠમ્યા । ઠાકરસા સગલી બાત સુણી બર હુકારો
 મરણો । રાણે દિનૂગે-સૂણી હે રવાની હુવણ રી બાત બતાવી ।

●

विक्रमपुर

मुलतान सँ दिल्ली जावण रो मारग रातीघाटी सँ दो सी अेक पावडा आधूण उतराद हुय न जावतो हो । रातीघाटी रा खदहा आली साल पाणी सँ भरघाडा रवता । घोडा अर बल्ला सारू मारग माथ सेवण रा लावा चौडा बीहूड हा । मारग माथ घाडेतिया रो भय कोनी हो । बिजजारा सूघ मारग रात दिन आवता जावता रवता । इग्यारवी सदी पछ पूगळ रा भाटी ताकतवर बणता गया । हेकडो ई बवणा बढ हुयग्या हा । जाट मारग म धाडो मारण लागग्या जण बिजजारा इण मारग न निरापद नी जाणर मुलतार सँ तवरहिद (भटिङ) हुवत गिल्ली र मारग आवणो जावणो सुरू कर दियो । हाल होळ ओ जागळू देश बणग्या । जाटा रा गाव बसण लागग्या । पूगळ रा भाटी रातीघाटी ताइ धाडो मारता रवता । इण वासत रातीघाटी जाटा अर भाटी सिरदारा र भगड री रास जागा हुयगो । पण जाट स्याणा अर समझदार निकळषा । राजपूता न राजपूता सँ भिडाय दिया अर आप अळषा रयग्या । राजपूता भाटी सिरदारा न पराजित करन रातीघाटी माथ विक्रमपुर बसायो । मिंदर देवरा बणाया, गड बणाया । होळ होळ विक्रमपुर तरकी करण लागग्यो । बस्ती सँ गाव अर गाव सँ शहर बणण लागग्यो । धरती रा भाग फुरग्या । अठारवी सदी ताइ समयलग बढतो गयो । विक्रमपुर रा राजा मुगल राजघराण सँ चोखा रसूकात रायथा । मुगला र दरबार म पचहजारी मनसबदारी रो ओहदो लियो । उत्तर सँ लेयर दिखण ताइ मुगला री सना म सनापति रया ।

समय र प्रभाव सँ सुरु सुविधावा री खोज हुवण लागो । किलो छोटी पढण लागग्यो । च्यारूमेर ढळात री जागा देखर नूव किल रो निर्माण

करायो । लाई बणाई । रात भाट माथ कोरणी करामर महल माळिया बणाया । चानणी रात मे किलो कचन सो चमकतो । शहर री बस्ती वामण बाणिया री ही । व्यापार दिनोदिन बघतो जावें हो । मुमला रें सागें दूर दूर ताई आक्रमण करणन जावता जण व्यापारिया न आपर साग ले जावता । अठारवीं सदी र आवता आवता विक्रमपुर नामी शहर वणग्यो । मुलतान सू ई सीधो मारग हुवण सू व्यापार री मढी बणण लागग्यो ।

दीया बत्ती रो बखत हुयग्यो हो । ठड पडण लागगी ही । मिंदर म आरती हुवण लागगी ही । भालर री भणवार दूर दूर ताई सुणीज ही । रात शहर न आपर आचळ र ओळ सोबावण लागगी ही । गळी कूचा मे सीपो पडग्यो हा । ठड री मोटी परत घरा री छता माथ आपरा पग राखर शहर म उतरण लागगी । राणा दिनूग रो रवाना हुयोडो आख दिन चालतो रयो । भालर-वैला बां गणेशद्वार कनै पूग्यो । शहर कन पूगण र पला राण आपस काळें टोडिय रा दोनू कान उतारन खूज मे घाल सिया हा । शहरपनाह री पोळा ढकीजण लागगी । सिया मरता लोग घरा म मेळा मेळा हुव हा । डाफर लोग रा गाभा सपेट ही । राणो होळ होळ गणेशजी री बगेची कानी चाल हो । बा अंक बीघ मे घिरघाडी ही । चारुमेर बाड छाप्योडी ही । सामन अंक भाटो हो जिको खुलो हा । माथ बडताड बाव हाथ कानी बिरला रो पाणी कुड म लवण वासत काकर नाखर पायतण बणायोडो हा । जीवन हाथ कानी जाळ ही । जाळ र हेठै धूणी ही । सामो साम गणेशजी रो पको मिंदर हा । मिंदर रें सार ई पाताळेधवर शिव पावती रो मिंदर हो । गणेशजी र सामें दीयो चस हो । पुजारीजी महाराज साधना कर हा ।

राण जाळ कन साड सू उतरन उणन जकायो । पलाण उतारन जाळ री पडी र सार राख्यो । मोरी खूट र बाघर टाडिय र साम सवण रो बोरो राख्यो ।

इत म पुजारीजी बार आयग्या । चुपचाप काम हुवता देखर पूछ्या—
कुण हुसी ?

अचाणचूकी अवाज सुणर राणा बोन्गो—ज माताजी री । ओ तो मैं हू ।

‘ज माताजी री । वण आया अचाणचूक ई ? पुगण मे बोहलो मोडो वर दियो नी ?’ पुजारीजी पूछ्यो ।

पुजारीजी अके साग ई घणा सारा सवाल कर नाह्या । राण मूढ रो ढाटो खोलता उबलो दियो— थोडो काम हुयग्यो । टुरियो तो बगो ई हो पण मारग म थोडो ताळ ठेरग्यो हो । वन आवतो राणो बोल्गो—‘आप सोगा रा दरसन करघा नै बोहला दिन हुयग्या हा । सोच्यो, मिलणा ई हुय जासी अर छोटी मोटी काम है जिको ई सलटाय लेता ।’

‘ओ तो चोला करघो ।’ पुजारीजी पाछा भाव बढता बोल्गो ।

गणेशजी र मंदिर सार अँव ओरो हो । ओर म दा भाचा पढघा हा । अँक तो खाली हा अर अँक माथ ओढण विछावण रो सराजाम पढघो हो । राण सराजाम लायन माच माथ राख दियो । आटो ढकन पाछो आयो अर बारणो ढकन दोनू अणा बातों करण लागग्या ।

भलावटो हुवताई दोनू जणा उठर जरूरी काम सलटाय न आप आपरें काम लागग्या । पुजारीजी पूजाघर म चढग्या । राण साढ न पाणी पामर नोळ लगायन गणेशजी री बगेची र सारल बीहड मे चरण सारू छोड दी । बूची साढ चरण लागगी ।

राणो गणेशजी रा दरसन करण न चाल्यो । पोसाक परघा गणेश भगवान बँठा लाडू खाव हा । धोळ नकगण भाठ री बणिमोडी मूरती मूढ बोल ही । सूरज री पत्नी विरणा पमा म रम ही । गणेशजी रा दरसन करघा पछ पाताळिवर रा दरसन करण चासत चाल्यो । ओछ बारण स छाटी छोटी पेढघा र सार सार नीच उतरघो । पारवती शिवजी री जळरी बण्योडी ही । पारवतीजी लाल पोसाक परघा साम ऊभी ही । मकराण र भाठ माथ कोरणी करनै पारवती पाचू कपडा परघोडी बणायोडी ही । शिवलिंग माथ तिपाई माथ राख्योडी ताब री नळसी सू बूद बूद पाणी टपक हो । अळघ सू देखता इया मालम पढ हो जाण शिवलिंग दो भाठा जोडर बणायडो है, पण हाथ लगामर देख्या सू ओ भरम मिट हो । कारीगरी मूढ बोल ही । जळरी र हाथ लगामर लिलाड अर आख्या माथ फेरघो अर पारवती र चरणा म माथा निवार मगल कामना सारू आशीर्वाद माग्या । दरसन करन पाछो शहर कानो चाल्यो ।

गुपचुप

शहर मे मिनण भिटण सारू गणेश बगची सू बार निकलघो । डांडी-डांडी दरवाज बानी चात्यो । डांडी र दोना बानी सूकी सवण डांगरा री खायोडी ऊभी हो । कठई कठई पोठा भर मीगण्या सेवण मायं पडी हो । रात नै ठड र सागं भीणी भीणी घबर पडी हो जिकी सेवण माय मोत्या रा दाणा ण्यू बमकै हो । घबर री उण बूदा मे सौ सौ सूरज अंक साग ई निलरता दीख हा । तावडो चिलकै हो पण पून री ठड सू उण रा पग निमळा हा । ठर ठरन चालती पून सू गाभा डील सू लपेटोज हा । हाथ ठड सू ठर हा । आगळघा रा परू ठड सू अकडीज रया हा । राणा गणेश दरवाज सू शहर मे बडघो । प्यार छव दखाळा माघ माघ बठा तावडो लेव हा । दरवाज र जीवण हाथ कानी दो भूण रो कूवो हो । माळी कूवो बाव हा । खेळघा पाणी सू भरी हो । भिस्ती मसक भर भरन पाणी स जाव हा । कोठ सू पसाला भरीज हो । पणिहारघा री भीड कूव माय हो, जिकी कुभारा, जाटा भर माळघा र धरा री हो । सासर खेळघां सू पाणी पीव हा । सूरडा अठीन बठीन ना ठ हा । गिडक तावड मे पडघा सिसक हा । रामचंद्रजी र मिंदर कनकर हुबतो राणो बजार मे आयो । बजार री दुकाना खुलयी हो । धान री दुकाना आग मोठ, बाजरी, गवार भर मूसा री दिगलघा साग्योडी हो । चिडघा भर कबूतर अठीन बठीन बिखरघोड नाज रा दाणा चुग हा । दिगली र बिध लाठी रोप्योडी हो । ताकडी बाट लिया दुकानदार धान तौल हा । सासर फिरता फिरता धान मे मूडो मारण न खस हा । ग्राहक धान खरीद हा । धान री दुकाना र सार पसारघा री दुकाना हो । पसारघा री दुकाना र सारकर हुयनै

मारग लक्ष्मीनाथजी र मिदर जाव हो। मिदर घाटी उतरघा पछ पाछी ऊचाई माथ हो। घाटी रो उतार सागीडो हो। मारग र दोना कानी सलारा, बिसायतिया अर रगरेजा रो दुवाना ही अर घर हा।

दो घडी दिन चढग्यो हो। पट ढकीजणआळा हा। दशनाथी लाया लाया मिदर कानी जाव हा। छातीसूणी घाटी दोरी हो। बहली रो आवणो जावणो मुसकल हो। मोटघार-सुगायां री भीड तर तर बघती जाव ही। राज रो मिदर हुवण सू उण रो पूरी मानता ही। पुष्टिमारगियां रो मिदर हुवण र कारण लक्ष्मीनाथजी री दिन मे दो तीन भाक्या हुयती ही। चढत सूरज साग भीड ई बघती जाव ही। राणो ई इण भीड म सामल हुवन ठेट ताई घका लावतो भाग बघता जाव हो। मिदर सातरो बण्याडो हा। सगळो मकराण भाठ सू बण्यायोडा हा। मूरत्या मूढ बोल ही। सिणगार फबतो हो। लक्ष्मी साचाणीज लक्ष्मी ही। सोन अर हीरा र आभूवणा सू बणाव करघोडी लक्ष्मी पळपळाट कर ही। लक्ष्मीनाथजी साक्षात् लक्ष्मी रा नाथ ई साग हा। राणो सोच हो—लक्ष्मी ! थारी माया अपार है। थार बिना तो ओ जीवन ई अकारथ है। थार बिना ना तो घरआळा पूछ अर ना जात बिरादरी आळा। राज दरबार म भी थार बिना मान कानी मिल। थार रुठण सागई सगळा बिराजी हुय जाव। दरसन करन तुलसी चरणामृत अर परसाद लयर ओ पाछो बार आयो अर अ्यारुमेर घूम फिरने मिदर दखण लाग्यो। रातीघाटी रा खदेडा इता गरा हा क हाथी रा हाथी उणा म समाय जाव अर पाछो जोया ई पता को चाल नी क हाथी बठ गया ?

राणो दरसन करन पाछो आयो अर जामर बिसम खांची। घोडी ताळ हथाया करी। पछ सजनसा र डर कानी चाल्यो। फसील र सारे सार चाल्या जाव हो। गणेश दरवाज नन सू फसाल डागा र बूव कन हुवती कसाया री बारी कानी हुयन हुकमकोट नन निवळती ही। आ सगळो मारग भाडक्या सू भरियो हा। इणा म सूरहा बीडता रवता हा।

हुकमकाट र साम दा सी पावडां माथ अनोपसागर हो जिकं माथ च्यार भूण साम्गोडा हा । बूचं मे अधाग पाणी हो । राज रा घोडा अर सासर अठ ही पाणी पोवता । बूच र सामन ई नूधो गढ खडघो दीख हो । सामन किल रा मुरज हा । नागी तलवारा लियां आदमी रात-दिन पोहरो देवता रवता । गढ़ री पोळ र साम ई नागी तलवारा लिया आदमी पोहरो देवता । पोळिया गढ़ मे आवण जावण बाळां रा पूरो ध्यान राखता । उणा री निजर सू बचर जावणो मुसकल हो । गढ़ रं डाय हाथ कानी जमी तळाव हो जिणर पीढ मे कदई पाणी हुवण रो आभास हो । गढ कन घोडी चल पल दीख हो । अठ सू आग तो सेवण, धतूरा, आकडा अर मोरटघा री भाडक्या हो । कठई कठई जाळ अर गूदघा ई निजर आवं ही । गढ र सामन जाळ अर खेजडा रो सागीडो भुड हो । गढ र उतराद काई च्यार सौ पांच सौ पावडा पछ सजनसा रो डेरो हो । राज रा ताजिमी सिरदार हुवण सू उणा र डर सार दरोगा री दो तीन भूपडघा ही । गोता सिरदारा री हाजरी म लाग्या रवता । दरोगण्या ठुकराण्या री सेवा चाकरी म रवती । दायज म डावडी डावडा देवण सारु इणा रा टावर नाम आ जावता । जवानी रा पाप उतारण म नाव इणा रो ई हुवतो । जर-खरीद गुलाम ठाकरा र जीवन रो अेक खास अग हो । अ पाप अर पुन रा भागी हा । फूठरी गोली जे बढई ठाकरा र चित चढ जावती तो आखी जवानी ठाकरा र साग बाढती अर बूढाप म नाव र परण्योड कन आ जावती । उण सू पला जे भूल सू पग भारी हुय जावतो तो खसम र नाव सू सगळा पाप धुप जावता । जे बढई पासवान रा पद मिल जावतो तो उण रो जीवन सोरो निकळतो अर बूढाप मे ठाकरा री तरफ सू पेटियो मिलतो रवतो ।

राणो किल र पसवाड सू हुवता डर कानी निकळग्यो । डेर री सामळी भीत रोडा लगायर बणायोडी ही । भाठा लगायोडी बासक ऊची पोळ ही । असवाड पसवाड री भीता काची पाकी इटा सू बणायोडी ही जिका माथ खारो चूनो लगायोडो हो । सारल छेड बाड सगायोडी ही । अेक भाटो ई

हो । बढताई पोळ र मायन पोळियो मांच माथ बठो हो । सामन बाखळ ही । बाखळ सू आगे थेव सावी-चौडी चूतरी बणायोडी ही । चूतरी र सार ई कमरा, साल अर वोढघा पड ही । आ सगळीं माथे ठाकरा र रवण रा, पोढण रा अर रसोवड रा कमरा, परीढो अर ओरा ओरढघा बणयोडी ही । नीचला कमरा अर साल आवण-जावणिया र बठण घासत ही । ठाकरा र ऊपर सू नीच आवण री मायन सू ही पेढघा बणायोडी ही । महफिल जमती जण दारू रा चपक अठे ही ढळता । रास न पासवाना सू हेत मुक्काकात अठही हुया करती । चूतरी र सार सार पडती दारू री जतरी ही जठ भात भात र स्वादा री दारू फाडीजती । सारल छेड चौक हो । मायन सफा अर गुभारिया हा जिका मे जुध रो समान अर दूजो अडग बडग राख्योडो रवतो । चौक र मोढ बार सावी चौडी बाखळ ही जठ गाया, भैंस्या, घोडा अर ऊठा री ठाणा ही । सेवण री दूगरी ही । बळीतो पडघो हो, येपढघा रो पिरावडो हो । लकडी रा मिरडा हा । लदाव सू बण्योडो दुमजलो सजनसा रो डरो सातरो दीख हो । डर र व्यारूमेर जाल, गूदी अर बावळिय रा रुध हा ।

राण कूटवा लाडुवां रो अक ठाठो लियो । खाधो बदळतो बढळतो सज नसा र डेर कन पूग्यो जण दूपारी ढलण लागी ही । पोळियो सुस्ती रा पाठ कर हो । घूई सू होळ हाळ धूवो उठ हो । पाळियो माच माथ बठघो बठघो चिलम पीव हो । गटो माच र सिराथ पडघो हो । राण न पीळ र माय बडतो देख्यो जण खखारो करन पूछघो—

कुण हुसी ?'

‘ओ ती हू बळवतो राममरआळो । राणो बोल्या ।

आवा पघारो सा । ज माताजी री । आज अचाणचूक ई किया आयग्या ?

ठाठो राखत राणो बोल्या— इया ई काम सारू आयो हो । धनकी री मा दीबडी मेनी हे वा देवण न आया हू ।

‘ओ तो भाछो ई बरघो । नाम रो नाम अर मिलण रो मिलणो ।’

‘मा ही सोच न आयो हू । समान ई पुगाय देसू अर ठाबरसा सू ही जे माताजी री हुय जाती ।’ खाली चूतरी देखर आग बयो—‘टाकरगा अठ कोनी दीस, बार पधारघोडा है काई ?’

‘हां ठाबरसा घोडा दिनां पैसी ई उनराद न खाना हुया है । आयो, बठो ।’ मांच रो सिराणो चाली बरतो बोल्थो । पछ चिलम भाडर गटै नू समाखू काढन चिलम पाछी भरण लाग्यो । आग बबण लाग्यो—

‘दो-अक् फूब छांच लो । पछ सनसो बर देसू ।’

‘फूब’ तो छाचोसा ई । डरा बस्ती सू अछयो पढ ।’

चिलम चेताय न देवतो यको पोळियो बोल्थो—‘लो सा ।’ राण ‘हा’ बयर साफ रो पलो काडर साणी माथ लगायो अर चिलम खानी । पछ हाल चाल पूछण लाग्यो । कुण बठै गयोडा है, बढ आसी । सगळा समाचारां रो मुगतान हुवण लाग्यो । राण री आख्या चयारूमेर छोह लेवती फिर ही । पोळिय सनसो देवणन चाल्यो ।

बाखल नै पार करघा चूतरी र सार जनानी डघोडी । मांय बडर हेला पाडघो । माणस रो पाछो पढूतर आयो । घनकी रो नाव मुणीज्यो । बोडी ताल मे पोळियो पाछो आयो अर बोल्थो—‘आप डघोडी म बडर पेडघा कन खडघा हुबो, अबार आ जाव ।’ राणो ठाठो उठायने आग चाल्यो । राण री आख्या चयारूमेर री जाणकारी लेव ही । पावलो ऊठ डलन तावड मे घूड म लिट हो । रिसालै म बैवतो बूढो हुयग्यो जण डेर मे पाणी रा ढाचा ढोवण सारू छोड दियो । घूई माथ ढाचा ढोवता ढोवता टाक्या पडयो ही । सगळो डेरो सूनो सूनो लाग हो । गिनला री चल पैल कोनी दीखी । राणो मन मे राजी हुयो । डघोडी मे बडर मोड कन ऊपर सू उतरती पेडघा कन खडो हुयग्यो । अ जनानी पेडघां ही । पेडघा री ऊचाई र साग छात बण्योड़ी ही । चानणो आवण वासत पेडघां री ऊचाई र हँसान सू तिरछी तीन च्या भोठ माथ

खोदघोड़ी जाल्हा लाग्योही ही जिक सू चानणो अर पून आ सक । पेडघा ऊपर चौक म निक्कली ही ।

सिध्या पडण लागी ही । चानणो थोडो बघारो लेयर पेडघा म आव हो । धनकी होळ होळ पेडघा मू नोच उतर ही । नीबू-वरणी ओढणी ओढ घोड़ी ही । ओढणी सू ई मिलतो जुलतो छोट रो लहंगो परथोडो । उणसू मिलती काचळी मार्य पतोई । बाबा अक्कणी कन रम ही काचळी । काचलो री दूक्या फाट ही । नीबू वरणी ओढणी माय सू भाकतो मूढा पलपळाट कर हो । भुकती तिरछी आख्या मोन केतू न मात देव ही । उतरती री बाजती बीछ्छी सम माथ ठेको देवती ही । आख्या री भवा अर बीछ्छी रँ ठक मे होड ही कँ घणो आकर्षण किण मे है । भवा मे बाकपण र साग साग पुसब बाण रो मद ई हो । नीच उतरन बा जण बोली— पघारो सा । तो इण सबद र आग कोपल रा सुर ई फीका पड हा । सामन थोडो मूढो ऊधो करन जण देखण लागी तो बा रति री साक्षात् मूरती ज्यू लागी । राण रो ताळवो सूक्ण लाग्यो । धूक गिटतो बोल्हो— 'साहू भेज्या है' जोर देयन बोल्हो—'राजीखुसी रा समाचार बधाया है ।' फेर होळमैक कमो—'ठाकरसा याद कर है । पाछी चालसी काई ?' अर फेरु सागी सुरा म कवण लाग्यो—'दो घ्यार 'दिना पछ पाछो जासू जण मिल णन भळ बासू ।' ठाठो लेवण वासत बी जण आप रा हाथ आग करघा, इया मालम पडघो जाण उणमे अक खचाव है चुबक री शक्ति है जिकी सगळा न आपर कानी लाच है । सरमा भरती बोली—'अठे काई कदर है ?' 'इया क्रिया ?' 'रग चढता बसत कोनी लाग । पण काल पाछा मिलण वासत आसो जण सगळी बाता करसा । थोडा और मोडा आया ।' इतो कयर बा पाछी मुडर चढण लागी ।

राण न इया मालम पडघो कँ साची ई ठाकरसा रो मन इण र साग पाछो जाव है । इण र बिना उणा रो मन कानी लाग तो आ कोई अजोगती बात कोनी । पाछी चढती धनकी री अेडी माथ जोर पड जण बा फूल गुलाबी गीवण लाग जाव अर पाछो पग उठाया पछे घोळी । राण न इया मालम

पडघो के थेही बाब दाई भलको मारें है। ओठणी मांय सू कडघां ताई
भाकती चोटी रो फूदो इया मालम पड हो के कामदेव र दमाम माय पडत
इके री चोट विजय री सूचना देवे ही। उणरी चाल मे अेक भाकपण हो,
असमजस रो भाव हो। आप री उपस्थिति रो आभास देवण सारू राणै
खसरो करघो अर मुड नै जनानी डघोड़ी सू बार आयो। साम मांच
माय पोळियो निश्चल भाव सू बठो हो।

राणो पाछो पोळिय बन पूग्यो जण उण पूछघो—‘बात हुयगी?’

‘हां। समाचार भुगताय दिया।’ राण आग कयो—पाछो जासू जण
और मिल लेमू।’

‘फूक और खाव लो। भरू चिलम?’ गटो सिरकावतो बोल्यो।

‘हां, चिलम तो मारणी ई पडसी। सातरी बणायोडी है। कन बठतो
राणो बोल्यो।

तमाखू पोली करन चिलम भरी। घूणी माय सू भीगण रो खीरो
कांढर हाथ र सारे सू चिलम माय फोडघो। फूक लगायर चेतायी। साफी
लगायर झडकायी अर राण कानी करतो बोल्यो—‘लो, सारो।’

साफी फटकारन पाछी लपेटी अर सागीडी फूक खांची। चिलम माय
ली उठण लागगी। पाछी देवतो नाक सू धूवो काढण लागग्यो। धूवो कबूतरों
रग रो हो। अेकर तो अेक साग ई गोठ बणायर निकाळघो अर पछ छल्ला
बणायर सगळो धूवो छोड दिया। अस्थिर विचार धूव र साग ई रमग्या हा।
निश्चित भाव सू राण उठर ज माताजी री करी। आवण सू पैसां फेर
मिलणन आवण रो कमर बो टुर बहीर हुयो।

सूरज दरखता री टेचरी माथ ठरण लागग्यो हो। ठड बधण लागगी
ही। पून मे अेक ठराव हो। रात पडण री तयारी बरतीज ही। बारें आया
पछ राण री चाल मे घीरज आयग्यो हा। आख्यां की खोज ही। सामे मारग
हो। दोना कानी अलसीवाडो हो। अेक गळी डेर र लारल कानी जाव ही।

राणो गळी र सार सार घालण लाग्य्या । गळी डेर र तारल बारण बन
 जायर बंद हुवती ही । ओ बारणो लुगायां सातर हो । बसत वेवसत माणसा
 रो न ठुकराण्यां रो अठीन सू ही आवणो जावणो हुवतो । सासरा सारू पास
 फूस अठीन सू ही आवतो । सांसरा रो भारग आ ही हो । ब्यारूमेर सूनवाड
 हुवण सू खेजडा मोरटघा, सेवण, धतूरा अर आकडा चोखी तर पनपे हा ।
 अधारो पडघा पछ सारल बारण सू आवणो जावणो काम रो कोनी हुवतो ।
 जरल अर सूरडा अठीन आवता जावता रवता । तारल भाट र सामोसाम
 सागोडी जाल अर गूदी ही जिण मे भूत भूतणी रो बम हो । अठीन सासर
 भूल्या भटक्या ई आवता । गूदी र नीच ऊभो ऊठ ही को दीखतो नी, इसी
 गरी अर भुक्योडी गूदी ही । निजर पसार न राण जागा देखी अर खाया
 खाया पग उठायर गणेश दरवाज कानी चाल्यो ।

●

असमजस

लाडुवो रो ठाठी लेयर धनकी पाछी चढ़ण लागी जण इयां मामूम पड़यो न बीरा हाथ टूटे हे । हायां र साग मा ई टूटतो जाव हो । पीडघां फाटण सागयी ही । भार सू टूटतो मन डीस न तोडतो जाव हो । भर पचन बारण न नै पूगी जित न उणरो सांस उखड़ण सागयो । बारण रो मारो लयनै ऊभी हुयी । उणर चँर भाय अक नूवो सवाल धूमर घाल हो । लिलाड भाय पसीनै री बास आवण सागयी । बीं लिलाड भाय पलो फेरयो पण बठे की कोनी हो । मन रा बम हो । बम अस्थिरता री मा है । सामल ओरिये मांय सू धनकी री साधण मिठबोली बारै आयी । धनकी रा डग ढाळा देखर बा लायी घाल सू उणर वन आयी । बोली—‘इता सारा लाडू कठै सू लायी ?’

‘मा भेज्या हे ।

‘तो इयां आमणदूमणी किया ?’

‘याद आयगी ।’

‘मिल्यां न किता बरस हुया है ।’

‘दो-तीन बरस ।’ धनकी याद करती बोली ।

‘मन ई देख ।’ आगळघा र परवां माथ गिणती बोली—तीन बरस तो मा नै गुजरघा नै हुयग्या अर उण सू क्यार बरस पली मिली ही । रातवास रो मिलणो कोई मिलणा कानी । अर अब ता बीरा सपना भावणा ई बढ हुयग्या है ।’ मिठबोली अक लाबो निसकारो नाहयो । कोन्ही नम

घनकी न छोड़ती बोली—'तू तो कठिन जावती कठिन री ई बाता मे बंधन लागगी ।' अर बा परीहें कानी बूही गी ।

घनकी ठाठो उतारन आळ मे राख्यो । बीन इया मातम पड्यो जाण बी आपरी छाती-रो बडो भारी भार उतारन राख्यो है । इण भार मे अक मोह हो, अक मिठास हो । नूतो हो जिक न बा चाव ई कोनी ही अर चावती भी ही । अळणो राखणो चाव अर वन राखण री इछा ई राग । बी मे अक आश्चर्य है शरू दो दरद है, कमूब रो कडवास है । फेर भी घनकी बी कडवास न लेवणो चावै ही जिक मे जीवन रो अजब गजब रो रस भरघोडो हो ।

दीय बाती रो बरत हुयग्यो हो । मिठयोली दीबट माथ राख्योड दीय न चास ही । ठुकराणीसा वेग हो अरोगण करन पोढण लागग्या हा । सामल चौक मे पग पसारती ठड न देखर घनकी आपरी कोटडी रो बारणो ओढाळ लियो हो । पून उतावळी आल सू चाग ही । मन री गाठपा आम न बिखरयोना तारा ज्यू ही । ज्यारूमेर फलता सरणाटो हीम ज्यू उदास हो, ठडो हो, अर हो दूटघाडा विचारा सो भटकयोडो । घनकी सोच ही आपर विस म आप जिती आघोडी बना र विस मे । अर सगळा सू छेडै उण लोगा र विस में जिका रावळ मे लुगाया माथ मर हा अर जुध मे ।

बिखरपा विचारा रो कडपा कणई दूट ही अर कणई जुड ही । दूटती जुडती आग वध ही । घनकी विचारा री तर दूटती जुडती पसवाडा फेर ही । पण आ सगळा रो इतिहास इनमान सू 'यारो' है । विचार अक भोग्योड जीवन रो मनन है अर जीवन वास्तविक घटनावा रो ढेर । जरूरत जीवन री जवरी भूख है । भूख रो परिष्कार विचारा रो छेनो । घनकी अक जरूरत री जही ही अर विचार जरूरत री स्मृति । इण उलझण मे घनकी गाता लगाव ही । उणर कन ई प्रेमा रो माचो हा । बा बड ठाठ सू नीद लव ही । काल काई हुसी इण रो विचार बा कोनी करती । प्रेमा फकत आज र सार जीव ही । जद कदई ठाकर सजनसिधजी जेनन बुलायी, बा बड धीरज सू गयी

जाण उणर साग की हुयोई कोनी । केई दिना याद कोनी करी तो बीं
 विचार ई को करघो नी । त्रिके दिन घनकी अठ आयी अर उणर रवण रो
 सराजाम प्रेमा र भाग करघो तो सरमावती बोली पार जीवण मे काटो
 गणने आयगी हु । जण बा हसर बोली क ओ ता मूत रो नाळो है । रोटी रो
 मोल देवे है । देवणआळ रो भरजी है लेवे की नी । पण मन पूछे तो वेधू हु
 क ठावरसा ना मन बुलाव, ना तन बुलाव । आपरी ठुकराणी न ई राखे ।
 घनकी न मालम पड़घो क वेमा रा विचार किता ऊबा है । आत्मी लुगाई रो
 अेक मानसिक नातो है । आदमी लुगाई बिना अघूरो है अर लुगाई आदमी
 बिना अघूरो । पण ठावर रा तो ओ रिस्ता दो घडी रो है ।

घनकी दूधड बिना मे लाग्याही ही । ना ता बिणी न कय सके अर ना
 सला सूत कर सर्व । माय रो मांय गोली लकडी ज्यू सिलगतो जावे ही ।
 निणय ई जोसम भू भरघोडा हो । हा अर ना रो पड़ूतर नूब जीवण रो
 भूमिका ही । अठ बा सिडत कीडा मायलो अेक कीडो ही । स्वतंत्र रूप सू
 उणरो कोई अस्तित्व कोनी हो । आवण रो नाब निसाण ई कोनी हो ।
 हुकम रो साथदार ही । पण बठ बा अवेली ही । कतबो हो । नारी नारी
 रो जल्लण ही । ईर्ष्या ही । राठ अठ सू छोटी ही । काली बाता कन आवण
 लागी । बा देवण लागी । अेक छोरी र रूप म कवराणीसा र आग
 लार फिरती । परघोडा गाभा छोटा अर ठीक ठाक करन परती । होळ
 होळ पूरा गाभा आवण लाग्या । माळिय म आवती जावती रवती । पाणी
 भलावती । टसरियो से जावती अर बसूबो बणायर पूगावती । अेक अचभो
 हुबतो । नूबो असास हुबतो । उरमुकता सू देखणो चावती । बाता सुणणी
 चावती । पण पूरो भोको कदर्ई मिलतो कोनी अर डर स इछावा न दवावती
 रवती ।

कवराणीसा र सिनान करतो बेळा पूछ ई लेवती क आपरी छत्या
 माध भरुटिया किया लाग्या, अर साथळा माध अ सनाण काय रा है । आज
 ताई तो अ कोनी हा, अब किया हुयग्या । इण भोळपण माय कवराणीसा

हस्या अर कदरसा न पूछण रो कयो । इण उतर सू बा चुप हुयगी । पण जिज्ञासा सात कठ हुयो ही ? अर अणजाण प्रश्न ओर घणा रूपा मे आख्या सामे नाचण लाग्यो । ओरत एव प्रश्न भी है अर पढूतर भी । ओरत प्रश्न खडो कर सक पण ईर्ष्या कोनी दबा सक । जिज्ञासा सू आपरी सापला न देखी, छाया देखी, हाथ फेरन देखी क कठ ई कोई अवस्था रो सनाण दीख है काई ? पण अणचाह रा भाव ही कोनी हा । भोळपण री बात माथ आज किती हासी आवै । ब्याव काय र वासत हुव । बीन बीनण्यो न कन कन काय वासत सुवाव । अ सगळी बाता समय र लाव प्रवाह मे खुद ई समझ जाव । अ सगळी बाता समझावण सारू ना तो कोई कब अर ना कोई बताव ।

बलत बीततो गयो अर सगळी बाता आपोआप ई समझण लागगी । आज जण बा बा सगळी बाता न याद कर जण उणर कानां माथ लाली दीडण लाग जाव । आख्या सरम सू झुक जाव । कदरणीसा जद कदई जलनवश बा सगळा सवाला न पाछा सरू कर अर बताव क ठा पडियो—अ सगळा किया हुया ? जण द्वेष मू जलण लाग जावै । अर अधिकार हुनन सारू और खुलन सुरति सुख लेवणो चावू जिण सू बलत रो भाव बध अर पासवान रो पद मिलन बुढाप रो सराजाम हुय जाव । समय सारू मन मे अणजाण्या अर अणचीत्या भाव आवण जावण लाग्यो । डील मे रळी फूटण लागगी । मायल मन मे बम हुवण लाग्यो क कठई उजाड मे मुरझाय नी जाव । गळी मे बिछेरणी नी पड । स्थाणो आदमी आग री सोच अर सगळी बाता रो पला ई सराजाम कर लेव । अब उणन याद आयो कं ठाकरसा उणरो लाह साथ इण खातर ई ब्याव रचायो हो । उणन बडो ही आतरिक दुख हुयो कै आ नाटक किती घरमहीन है । किणी न भोगण रो मारण है । रोस घणी ई आयो पण करै काई ? बा जरखरीद है । उण रो स्वतंत्र अस्तित्व कोनी । उणरो जीवन भेव अणबूझ पहेली सो है ।

रात पछ दिन अर तिन पछ रात ओ ही क्रम बरसा सू चालतो आयो है अर आय चालतो रैतो । पण इण क्रम र साथ मिनस जुगाया मे फेर बदल

हुवतो रैय । आ जण सरोते सू अझीम रा किरचा बणावती जण किरचा ई
 फूडरो रूप धारण करन इण री ओगळपा रो धूमो लेयन बेहोश हुय जावता ।
 भोरां रो जण वसुबो वळतो, बाटकी दूरी रें असास सू ही पिघळण लाग
 जावती । रूप रो फुठरापो किरचा भाय सू कसूब मे दीखण लाग जावतो ।
 चतराई तो छिया दोई उणर लार लार ही धूमती रेंवती । बखत री जरूरत
 रो पेट घोपी बढाया सू कोनी भरीज । अर बखत रो मोल कूतणियो अठ
 कोई दीख्यो कोनी । जिको बखत रो मोल समझणियो हो वो अणजाण
 बण्योहो हो । इण कारण जी मे खीळ अर ईर्ष्या दोनू साग-साग पतप ही ।

●

नूवो रिस्तो

सीयाळो भरजवानी म हा । ठड सागीडी पड ही । डाफर बाजणी सरु हुयगी ही । पोर-अंक रात हुयगी । रावळ म सोपो पडग्यो हो । कवराणीसा पूरा महीना हा । बीदावाटी बानी सूनू कवरसा न आया न दो अंक महीना हुयग्या हा । इक्यातरा भुगत न कवरसा थोडा ठीक हुयग्या हा । कवराणीसा भाटी परवार सूनू हुवण र कारण परवार रो नसो घणो हो । आपर खानदान न घणो ई मानती ही । ओ रिस्तो खानदान ऊवो मानर कोनी हुयो हो पण अंक असान उत्तारण सारु हुयो हो । ओ सगळो काम सिरदारा रो हो, लुगाया ना ता आ वाता न समझ ही अर ना समझण री जरुरत ही । आदमी आदमी र काम आव । आज हमा तो काल तमा ।

कवरसा र सोवण रो बखत हो । सीरख ओढधा सूता हा । पण नीद असवाड पसवाड ई कोनी ही । आळ म दीयो जग हो । मघरो जगतो दीया अघारो भगवई हो । बाती र मूढ मायें गुल हो, इण कारण थोडो धूवो निकळ हो । सूत मिनसल न असास हुय जावतो क कोई आवे है । धनकी कूसूबो लेपर आमी अर पगाथ बानी खडी हुमर कयो— अरोगो सा ।' थोडी ताळ चुपी रंयी । बा फेरु बोली— अरोगो सा ।'

हा अठीन आ । उठता कवरसा बाल्या ।

बा सिराण बानी दो अंक पग चाली । कवरसा उठन बठग्या हा । पगा माथ सीरख नाखर कटोरी झाली । आगळधा सूनू कटोरी झालता कवरसा उण री आगळधा भी दबा दी । हाळ होळ पीवण लाग्या । उण र डील मे

अेक सरणाटो दीहग्यो । कटोरी पाछी देवता बान्या—‘थोढा दबा देयी डील
टूटे है । मोढो, थोढो ओढाळ दें । सामी पून आव है ।’

कटोरी राखर मोढो ओढाळ नै धनकी पाछी सोरख मार्घे सू दबावण
सागी ।

‘इया तो जोर ही कोनी साग । ईसर र सार बठर मांयन हाथ घालर
दबा ।’ पसवाडो फोरतो बबरसा बया ।

धनकी कैय मुजब दबावण सागगी । कण ई कइया दबाव ही भर कणई
मगर । उण बल्लत उणन इयां मालम पडघो जाण दूबयां माथ हयाळी
फिर ही । बा सरम सू भीजण लागगी । सगळ डील म अेक अणजाणी चेतना
बापरण लागगी ही । बीरा हूठ ना’ बवणो चाव हा पण ब हात्या ई कोनी ।
उणरै लिपाड माथ पसीनो आवणो सरु हुयग्यो । जी मे खलबली मचगो ।

भोर जोर सू दबा ।’ बबरसा बोत्या ।

पण धनकी रा हाथ डीला पडता जाव हा । अर इणर भाग ई उणरी
काचली बसमसीजण लागगी । होळ-सीक बोली—‘ओ काई ’ जित तो
होठा माथहोठ आयग्या ।

उठर पाछी गयी जण रात आधी सू घणी ढळगी ही । दिनूग धनकी
सरमावती उठी । जाण बडो भारी पाप कर दियो हुव । बम रमो क कोई
ओळभो देवला । आखो दिन मदेह री छिया म बीतग्यो । किणी बयो अेक
सबद ई कोनी पण अेक गरी मुळकाट जरूर फेंक देवती जाण सगळा रात री
घटना सू परिचित है । ओ कोई नूवो काम कोनी हो । अेक न अेक दिन तो ओ
हुवतो ई । उणर माला मार्घे सून सी ही । छात्या पीचीजती लाग ही । अर
जाध्या काकडिये ज्यूफाट ही । सीपा चालणो ई मुसकल हो । आखो दिन सरम
म निकळग्यो । सिह्या पछ फेरु कसूब रो हेलो आयो । जिक दिन पछ बसब र
वाटकी री ठोड धनकी रा होठा ले ती ही । धनकी रो नसो चढतो क पसवाड
पही कटोरी ‘तू पी - तू पी’ बरती ई रय जावती ।

फेर बलत पसवाडो फोरघो जणै विक्रमपुर आवणो हुयो । अर आया पछ जावणो मुसकल हुयग्यो । पसवाडो फोरती घनकी सोच ही—अ सिरदार है जिवा दारू पी पीर आपन मदवा कर । जिवा घुदा दियां खडघा हुवै ब जग मे लहर काई यात करसी । जिवा रो खून दारू अर अफीम सू काळो पढग्यो है ब आधा हुयन । घृणा सू पसवाडो फोरघो अर सूकत कठां न धूक सू आला करघा । बा आधी नीद मे ही अर आधी जाग ही । उणन इया मानम पढघो जाणै कोई घापी देव है । अर सुणीज्यो—घनकी हू तन लेवण न आयो हू । बा आकळ बाकल हुयन उठी । बारणो खोलन देहयो—ऊच गिगन मे तारा मुळकै हा । डाफर फटकारा भारती चाल ही । बा ठड सू कापण लागगी । बारणो ठकर पाछी सीरख मे बडन सोवण लागगी ।

सिया मरती कूबडी बणण लागगी । नीद आह्या री पलकां सू ओभळ हुयगी । पसवाडो फोरता फोरता ई भास फाटण लागगी । नीद रो मिस करघा सूती रयी । मवरिय मे घटी री घरघराहट हुवण लागगी । गालो घालती बेला घटी रो पाट अंकर तो ऊबड ब्याबड हुवै पछ बो मघरो मघरो चालण लाग जावै । पीसणवाळी लुगाई री खूडघा चास माथ ठेको देव । नीद पलका माथ उतरण लाग जाव अर उणरो होळ होळ नाक बोलण लाग जाव । पगा री घप घप अर घुसड घुसड सुणीज जण बा हडबडार जास अर बारणो खोलर बार आयन देख तो तावडो आगण मे रमतो निजर आव ।

●

राज रो पानो

जीवन अेक खुली पोथी है। रोजीन रो काम पोथी रा पाना है। आपा लोग रोजीन रा रोजीन आ पाना न भरता जावा हा। आवणआली सतान वण पाना रो नूब सिरें स मूल्याकन कर। काम सारू ही नाव अमर हुव नी तो डूब जावें। मरतो मिनख आपरा करघोडा सगळा पाप अर पुण्या न देखण लाग जाव अर रोवण लाग जावें। ओ ही ससार रो वस्तूर है। स्वारथ सू भरघो मिनख अपण आप न फरिस्तो समझ अर बाकी सगळा न पापी। पण पापी अर फरिस्तो किणी रें लिलाह मायें कोनी लिखपोडो हुव। आपर कामा सू ही आदमी री पचाण हुवें। काम ई आदमी रो मोल है। पण ओ काम कितो निकमो है इण रो पतो ही कोनी चाल। काम रें सार स्वारथ दीख, घोखो मिल पण मूढ माथ आलीनता दीख, मझता दीख अर मीठो उत्तर निजर आव। इण सगळ इश्य रो इतिहास बडो ही मीठो हुव।

विक्रमपुर रो राज दिन दूणो अर रात चौगणी बघतो जावें हो। राजघराण रो मुगला र साथे घोखो सबध रथो। विरोध कर तो घाटो हुवें। राज दरबार मे ऊचा ऊचा मनसब मिलता रया। मुगला र आक्रमणा म सेनापति रा सहायक बणन दिखण ताई जावता रया। लूट खसोट करता अर घन परबारो ई विक्रमपुर भेज देवता। इण सू लजानो भरीज जावतो। राज रो खरचो थोडो ई हो। च्यारू कानी भरुट रा मदान हा। बारला रा धावा हुवता कानी। अेके कडख पडतो विक्रमपुर सदाई सुरक्षित रैवतो। रयत थोडी हो। काळ दूजे तीजे बरस पडतो ई रवतो। रेख चाकरी थोडी ही। मुगला रो हालत बिगडता ई अठारवी सदी मे विक्रमपुर रें वतमान राजाजी रूपसिहजी

राजतिलक हुयग्यो । अन्नदाता रो घणी घणी खमा रो उद्घोष हुयग्यो ।
 रूपसिंहजी रा हिमायती रात्यू रात विक्रमपुर छोडर भाग छुट्या । जिम्मा
 रैग्या उणा चुपी खाच सी । राज रो नाई विसवास, सूई पढता ऊधी पढ
 अर ऊधी पढता सूई हुय जाव ।

भतीज र खून सू मिल्यो राज खून रो नाळो ई बणग्यो । विक्रमपुर
 रो राजसिंहासन हासन लाग्यो । खून करणो तो सोरो हो पण राज सभाळणो
 घणो दोरो । सिरदार माय माय विरोध करण लाग्यो । सिरदारा रो
 विश्वास उठायो । सगळा आप आप र ठिकाण जावण सांग्यो । राजाजी
 सगळी बाता समझ हा पण सगळा रो विरोध ई कोनी लेवणो चावै हा ।
 ठिकाण जावण रो अरज्या मजूर करता जावै हा । कई सिरदारा न राज
 तिलक रो खुसी मे जागीरा दी । गाव बगस्या । सिरोपाव दिया । हतबो
 बधायो । नूवा पटा बाट्या । रीत रा रायसा सगळा हो करयो । पण काळज
 न बढयो सीयोदाक निक्कल ही कोनी हो । राजाजी नीद बेचर ओभको ले
 लियो हो । राज तो मिस्यो पण खजानो खाली हुवतो जाव हो । माटी रकमा
 रो रिसवत दी । साम मिलावण सारू डरायो घमकायो । वातावरण तर-तर
 बिगडतो ई जाव हो । इण सगळी हालत सू यद धरमचंद परिचित हो ।
 राजाजी नै सगळी बात बतायी । सगळी बात समझ न वद धरमचंद न
 राजाजी दीवान रो पद दियो अर सगळा अखतियार दय न राज सभाळण रो
 भार सूप दियो । वद धरमचंद स्याणो अर समझदार हो । चतराई सू काम
 लियो । छोटा ठाकरा न आपर कानी मिलायो अर उणा न राजवी रा ऊचा
 पद दिया । थोकरासिंह नूबी परम्परा सू ऊचो पद पावण आळा माय सू अेक
 हा । नी तो छोटै ठिकाण न भूत पूछ हो क? बखत रो फेर हो । मान अर हतबो
 बधग्यो । राजघराण मे पूछ हुयगी । सेना मे ऊचो पद मिलग्यो । भगवान
 सगळी चीजा अेक साग ई, छपर पाडर दी । आदमी सगळी पाय सक पण
 अकल तो आपर हीय रो ई काम आव । सगळी बाता अचाणचक ई आयगी पण
 गुण बेगा सा कोनी आया ।

रो विचार हुयो क मुगल राज घराणें सँ सबध सोहन स्वतन्त्र राज बणाय लेवा । सगळा सिरदारों नें भेळा बरनै सछा सूत करी । सगळा राखी हुमा अर इण काम मे पुरो हाथ बटावण रा वादो करधो ।

सिरदारा आपरो बैर मुलायनै राजाजी न धोखो नों देवण रो कसम खायी । राजाजी रात दिन बेक करनै च्यारुमेर रो यात्रा करी । किला री, चौकियाँ री अर धाणाँ री मरमत करवायी । सावधानी सँ नीगँ राखण रो पुरो बंदोबस्त करधो ।

अचाणचक ई राजाजी न ताव आयग्यो । राजबद इवा दाह सुरू करी । जपिया जप करण लाग्या । पण ताव तो भाव बणग्यो अर छोटो भाई मूरतसिंह बाळ । राजाजी सगळी बात समझग्या । भरी जबानी मे मरता लाग्या । जण आपर छोटें भाई न अर विसवासू सिरदारा नें मुलायन कयो कें हू तो जावू हू पण आ टाबरा नें पार टाबरा ज्यू राख्या । ब सिर री सोगनाँ लापर विसवास दिरायो । राजाजी किता स्थाणा हू । सगळी बात न समझर गिटग्या । राजपूता री सोगनाँ दाह ज्यू हुव, जिक साग पीव उण री ही शुभ कामना बर । राजाजी रें मरताँ ई कसमा सगळी रयगी । सोग रो देखावो धणो ई करधो । मूरतसिंहजी आपर भाई र नाव सँ राज चलावण लागग्या । स्वारथ भरघा पडयत्र भी सागै-साग चाले हा । बैन जिकी जबानी नें पार करण लागगी ही उण रो ब्याव ई बीख रें मारघोड राजा साग करधो । ब्यारा कानी सँ बेजिकर हुयन नाबालिग राजा न मरावण रो जतन करधो । कई सिरदारा विरोध करधो जण मानै बागी घोषित कर दिया । गोत्या नें सालच दियो मारण वासत, पण ब भी इण पाप र साग रळण म इनकार करग्या । छेक्क मूरतसिंहजी खुद ई जेक दिन हवामहल मे सूत नाबालिग राजाजी न मार नाह्यो अर मरग्यो घोषित कर दियो । राज मे हाको फूटग्यो । उधळ-पुधळ मचगी । राजगादी खाली कोनी रैय सके इण सारू पल रा सिरदारा कयो क आप ई गादी मायँ विराजी । फेर महाराज रूपसिंहजी रा डीकरा भासी जणै सणान राजा बणाय देसा । मूरतसिंहजी तो आ ही आवता ॥

अकाल री छिया

जण बाजो बिगडे है, भगवान ई सुण कोनी । राज र बिगडता ई मेह पाणी बढ हुयग्यो । घापर अवाळ पडग्यो । गांव उजडण सागग्या । कसबा खाली हुवण सागग्या । ठाकरा री फोज अर राज री फोज, जिकी री ई बस पडतो घटोइया न सूट लेवती । थोळ दोफार ई सगळा न सूटीजण रो डर रवतो । लगत हाथ ई मुळतान कानी सू टीडी फाको आयग्यो । टीडी-फाक रो जोर इतो रयो न जठी न ई बो निकळ जावता सगळा खेजडा अर रोहीडा न चट कर जावतो । तीन दिना ताई घरती फाक सू छापी रयी । जागा-जागां लाया छोट छोट, लाय सगा लगार फाक न रोव हा पण बो तो कीडी नाळ सो बराबर आग बघतो ई जाव हो । प्रजा अर राजा री फोज्या थोना मिलर घणी ई कोसीस करी पण उण री चाल मे की फरक कोनी पडघो । रमत हाथ ऊचा कर दिया हा अर भगवान सू प्रार्थना कर ही क गाव र आस पास सू फाक र निकळया पछ ई रात पड । जे रात पली पडगी अर टीडी फाक न गाव मे ई रातबासो करणो पडघो तो दिनूग गाव मे लोगा रा हाडका ई कोनी लाध ।

अचाणचक ई तीन दिना ताई काळी आधी अर बिरला आवण सू टीडी फाको मरण सागग्यो । अर विक्रमपुर कन पूग्यो जण उणरो नाव ई नाव रंयो हो । खेत मे इण री परता लाग्योडी दीखे ही । बिरला बलत चुकायर हुयी । जीवन सारू धान हुयो । घास रो सुखाव चोखो रियो । कोई बात नी, मिनख मरता मरता बचग्या । सूसाढा भारतो ऊनाळो गुजरग्यो अर हाड दुखावती सरदी आयगी । डापर सागीडी बाजण लागगी । विक्रमपुर री

दूर दूर ठिकाणा में उपद्रव हुषण लागग्या । ठाकर स्वतंत्र हुषण लागग्या । नजरानो देवणो बद कर दियो । रेस चाकरी आवणी बद हुयगी । राज रो खजानो ठण ठण बोसण लागग्यो । हाय तोबा — मचण लागगी । राजाजी री फोजा टूटगी । सगळी विपदावां अके सां ई माथ आय पडी । दीवान धीरज सू काम लियो । ठाकरां री फोजा खतम करण रो अतान करघो और राजाजी री अलग सू फाज बणावणी सरू बरी । इण सू बोहुळा फायदा हा । राज री फोज बठोरता सू च्यारू कानी हुवता उपद्रवा न दबावण लागगी । इण सू राज रो रुतबो बघण लागग्यो अर विरोधी ठाकरा रो बम निकळतो जाव हो । राजाजी री फोजा रात दिन च्यारू कानी आवती जावती रवती । राजाजी विरोधी ठाकरा री जागीरी हटाय न खालसा रो आदेश करता जाव हा । इण सू ठाकरा री ठकुराई र साग साग जमीन ई जावण लागगी ही ।

बिणज रा मारग घाडतिया सू भरीजग्या हा जिक सू बिणजारा रो आवणो जावणो रुकग्यो हो । कतारिया ठरग्या हा । इण सू राज न बहोत ही नुकसान हुवतो जाव हो । राज माथ दोलही मार पड ही । सेठ-साहूकार उधार तोलणो बंद करता जाव हा । गाव गवाडी में आवरू सू रवणो ही दोरो हो । विक्रमपुर रा दरवाजा सिम्या पडण र साग ई ढकीज जावता । शहर में चोरा रो डर बधतो जाव हो । रमत दोना कानी सूटीज ही । अक कानी राज रा नुषा कर अर डूज कानी चोर डकता रो दबदबो । धोळ दोफार गावा न डाकू आवर सुट लेवता ।

●

अकाल री छिया

जण बाजो बिगड है, भगवान ई सुण कोनी । राज र बिगडता ई मेह पाणी बढ हुगयो । घापर अकाल पडगयो । गाव उजडण लागग्या । कसबा खाली हुवण लागग्या । ठाकरा री फोज अर राज री फोज, जिकी री ई बस पडतो दटोइया नै लूट लेवती । घोळ दोफार ई सगळा न लूटीजण रो डर रवतो । लगत हाथ ई मुलतान कानी सू टीडी फाको आयग्यो । टीडी फाक रो जोर इतो रयो व जठी न ई बो निकळ जावतो सगळा खेजडा अर रोहीडा नै चट कर जावतो । तीन दिना ताई धरती फाक सू छापी रयी । जागां-जागा खामा खोद खोदर, लाय सगा सगार फाकै न रोक हा पण बो तो कीडी नाळ सो बराबर आग बघतो ई जाव हो । प्रजा अर राजा री फोज्या दोना मिलर घणी ई कोसीस करी पण उण री चाल मे की फरक कोनी पडघो । रैयत हाथ ऊचा कर दिया हा अर भगवान सू प्राचना कर ही क गाव र आसै पास सू फाक र निकळघा पछ ई रात पड । जे रात पली पडगी अर टीडी फाक न गाव मे ई रातबासो करणो पडघो तो दिनूगै गाव मे लोगा रा हाडका ई कोनी लाघ ।

अचाणचक ई तीन दिना ताई काली आधी अर बिरखा आवण सू टीडी फाको मरण लागग्यो । अर विन्मपुर कन भूग्यो जणै उणरो नाव ई नाव रयो हो । सेता में इण री परता लाग्योडी दीख ही । बिरखा बखत धुकायर हुयो । जीवण सारू धान हुयो । घास रो सुभाव चोखो रियो । कोई बात नी, भिनख मरता मरता बचग्या । सूसाडा मारतो ऊनाळो गुजरग्यो अर हाड दुखावती सरदी आयगी । डापर सागीडी बाजण लागगी । विन्मपुर री

रयत ऊनाळ मे तो गरमी मू बळती रयी अर सीयाळ म ठड सू मरण लागी ।
मेह-पाणी हुया तो हो पण रत टाळर । लोग भूखां मरता मरता बच्चा पण
इण जीवण मे बी भटरक बानी ही ।

बबई रेजीमट रो बडो अफसर पठानकोट जावतो विश्रमपुर र सार-बर
निक्ळयो । गोरये रातवासो लियो । राजाजी मूरतसिंह ही न ओ समोघार
मिल्यो जण मिलण वासत गया । धणी बातचीत करी । मधि करनं मदत लेवण
रो जतन करयो पण बड अफसर साफ इनकार कर दियो कं बबई रेजीमट रो
अबार रजवाडा रं साग बोई सधि करण रो विचार कोनी । राजाजी साफ
पडूतर सुणन पाछा आयग्या ।

राजाजी फान रा काचा अर विचारा रा ओछा हा । विरोधिया अर
सिवायत करण आळा न फासी बडा देवण रा हुकम फटाक ई दे देवता । इण
सू लोगा मे लासो डर बठग्यो हो । सरता थका तो लोग करियाद सारु
ई कोनी जावता । चोखी मूडी भाग री मानन भुगत लेवता ।

राज रो खरचो बघतो जाव हो । आमन्नी घटती जाव ही । इण वासत
नूई नूई रेखचाकरी लागण लागी । धूवो रेख बळीतो रेख सासर रेख
जीमण रेख अर ऋडूला रेख बगर नूवा नूवा नावा री रेखा ईजाद हुयी ।
जनता काळ सू तो मर ई ही, ऊपर सू नूई रेखचाकरी रो भार दता धधण
लागग्यो क लोगा रो दोनू बखत चूण खावणो ई मुसकल हुयग्यो ।

●

डेरें री बात

ठाकर मुजानसिंह राजाजी भूरतसिंहजी रा बाळगोठिया हा । बखत रो तकाजो थोखी तरें समझे हा । धावां मे भूरतसिंहजी रें साग रवता । नांव रो थोडो पणो पायदो ई हुवतो । बडेरां रो बणायोडो डेरो हो । खरपो दोरो सोरो सेय-देयर चानतो हो । मोर्क रो इतजार कर हा । राजाजी मरण लाग्या जण भूरतसिंहजी न भोळावण दी जद दिन पुरण री आस ब धी । खरी-खोटी सीख देयर पणो कन पूगण लाग्या । खून रो नाळो घाल्यो जण आप ई थोडो सारो सगाय दियो । अब पूछणो ई काई ! मूख रा बाळ बणग्या । राजाजी रा खास आदमी हुयग्या । दिन पुरग्या । व्याकुमेर पूछ ताछ हुवण लागी । डेरें मे निखार आवण सामग्यो । ठाकरां री जागीरां छीनीज ही पण अठ तो जागीरी और मिली । नाम-तान रें साग स्याणप आयगी । दो तीन धावा मे सफळता मिली पछ तो पूछो ई ना । यतबो पूणो हुयग्यो । छाती सवा हाथ चौडी हुयगी । राजाजी अहसान रो पूरो बदळो उतार दियो । ठाकरां न ताजिमी सिरदार बणाय दिया ।

मोहिसवाटी, धीदावाटी अर पळी र धावां मे चोखो पराक्रम दिलायो । आयूण रो मोरचो कमजोर पड़े हो । इण वासत इणां ने आयूण रो मोरचो सुप्यो । मोरच माथ जावता जावता दीवान बंद धरमचंद दुसमण री रिडकां ही बाढ नाखी । चुगलखोर राजाजी रा बान रास दिन भरता ई रवता । खरी खोटी करण में कदेई धूबता कोनी । जण ई राजाजी रो हाथ उठतो, इणां रो हाथ साग तयार मिलतो । इणां रो धरम धरम हो राजाजी री हां मे हां भर ना में ना । इणां रो काम हकारो भरण रो हो । राजाजी दीवान खू नाराज

ता हा ही, दणो ई बठ्ठी म पूछो नाव नियो । राजाजी चौली तर दीवान सू नाराज हुयन गयानत रो नांव सगायर मृत्यु नष्ट दे दियो । दीवान बेमोन मारपो गयो । रसधाकरी साक ठिक्काणदारी साग करवाई करी तो सगळा ठाकर ताराज हुयग्या । मौकी देतर राजाजी रा बान भर दिया । अमानत म गयानत रो जुरम सगायर फांसी चढ़ावण रो हुक्म दे दियो ।

राजाजी आधूण र मोरभ पधारपा जण आप र वित्तवासी अर जूभार लोण न सागे सेमग्या । डेर मे दा अेक गोन्पा, राणी अर पासवाना रंगी ही । हुण कारण ठाकरां रो डरो रासी खासी साग हो ।

ठाकर अठ हुवता जण डेरें में रात दिन चौली चळ-पळ हुवती । आरा दिन हाजरियां सू घिरपा रवता अर दिन छल्लाई गढ मे जाय पूगता । राजाजी कन अठीनली बठीनली करता दो माची दो बूढी करता । बखत चूष सक हो पण ठाकर चुगली करण मे चूकता बोनी । पढी अेक रात गयां ठाकरसा डेर आय जावता । जित उणां रा भायसा ऊभा अडीकता लाघता । गरमी र दिना मे मफिल चूतरी मायें जमती अर सरदी मे साळ मे । आधी पढी मफिल चालती पछ कसूबो आवतो अर शरू जमती । होळ होळ बारला सगळा लोग चल्ता जावता । ठाकरसा ओर म आ जावता । गोल्या री पुकार मचती । पासवानां रो बखत हुवतो । ओ रिस्तो अेक पुराणी अर नूबो मिल्यो जुल्यो रिस्तो हुवतो । रूप रो अर रोटी रो । सगळां सू बेमी ओ रिस्तो मजबूरी रा हुवतो ।

जद ठाकरसा अठ हुवता, रूप माय निखार हुवतो । रखेला, पासवाना आप र नाव रो इतजार करती । कदई कदई इतजार मे आली रात आह्या मायवर निकळ जावती । जे कोई नीद ले लेवती तो उण री हालत खसता ई हुय जावती । अ सगळी बखत रो इतजार करती क ठाकरा री निजर ठडी रेवें अर बुढाप मे डेर सू पेटियो खलू हुय जाव । मद रो रिस्तो बेहोशो सू हो अर मदमाती रो रिस्तो रीक सू हुवतो । सगळा आप-आपरी चाल चालता । हार-जीत रो निणय तो आवण आळो काल ई करली । अबार ता दोनू जणा

अेक दूसर नें घूमणो ई चावै ह। उणां री निजरां मे धापर चासाकी रवती ।
 पासवानो आप रो मान देवती अर ठाकरो रो मान सेवती । पण धनकी इण
 हासत ॥ अपरिचित हो । बा जठ ही बठ बा अेकसी ही बा बवराणो । ओ
 अणबूझ जजाळ उणन भावतो कोनी । बा जठ ही बठ उण रो मान हो, रुतबो
 हो । आप र अधिभार री अेकसी ही । दायज म आमी, पण रूप अर गुणां र
 कारण ऊचा पद पावती जाय ही । पण अठ तो उण सरीखी केई बठी ही ।
 ठाकरा री निजर माय रवण सारु अपण आप न लोयर बोसीस करणी
 पडती ।

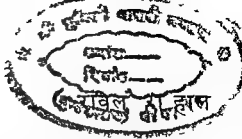
धनकी मे धणबरा गुण तो समय री जरूरत सांगे आया अर केई गुण
 भविष्य री जरूरत र कारण बातां बातां मे ई उण री मा बताय गिया ।
 जरूरत पडधा धनकी अचेतन मन सू जद उणां रो उपयोग करपा ता उणन
 गरी सपसता मिली । पछ ता बा सगळी बाता न याद कर कर न पुरो ई
 फायदा उठावण लागगी । उणरो रिस्तो ठाकरो रो जरूरत गू हुयो पण अठ
 उण रो रिस्तो सणिक सुख रा हो जिण सू बा धबरावती । उण री चतराई
 इण मे ही क ठाकरसा रा नाम तो बनावती रव पण पण भारी मी हुवण
 देव अर इण बात रा पतो ही नी बालण देव । उणन दो घर अेक सांगे
 बसावणा ह। ठाकरमान भी राजी राखणा ह। अर आपरो जीवन भी
 सुरक्षित राखणो हो ।

म्याव म जण बा विक्रमपुर आमी अर उण री चतराई अर रखरखाव
 देख्यो जण ठाकर सुजानसिंहजी रो की मन हुयग्यो । घणी भांत री
 छोटी मोटी सुमठ-सबर री तुस देखर ठाकरो री इच्छा उणन अठ ही राखण
 री हुयगी । सगळी जाणकारी सेयर ठाकरसा नम मे मागली । जिधा र कारण
 कवरसा रो मान हो उणां न ब ना कोनी कर सकया । अेक जरखरीद र
 स्वातर आप रो ठिकाणी गमावणो कोई समझदारी कोनी ही । कवरसा
 सोचण लाग्या क उणने इता दिन पैसी ई पासवान बनाय सेवणी चाहीज
 ही जिण गू कोई माग कोनी राख सकतो । उणरो परिचय साधारण रूप मे

नी देयर खास तीर सू बतावणो चाहिजे हो । इण भूल रो ही दुख तो उठावणो ई पड़े हो ।

पण अठे घनकी जरखरीद ही । उण री इछा रा कोई महत्व कोनी हो । ठाकर री इछा ही सब कुछ ही । ठाकरा री जरूरत ई उणरी जरूरत ही । उणन अठ आयी न थोडा ई दिन हुया है पण उणन केई सुगामा र सामन मोच माघ जावणो पड्यो । उण रो मन अठ कोनी लाग्या । उण सू बेहतरीन अठ बोहली ही । उण रो अठ कोई मोल कोनी हो कोई अस्तित्व कोनी हो । उतार र भाइ ज्यू ही । भाव रा ठाकर इणा सू छोटा हा पण उणा रो मान इणा सू बडो हो । थ सगला री इजत आवरू सार जाणता हा । इणा दाई सुगाई न मद रो प्याला कोनी समझता हा ।

●

ठाकर मुजानसिंहजी रो डेरो दो हजार पावडा जमीन न घेरघोडो हो । डेरो तीन कानी सू खुसो हो अर दिखणाद गोसा री च्यार-जेक गवाडघा हो । उत्तरादे गरी सूयाड हो । नौम, पीपळ अर भाडक्या सागीडी फल्योडी ही । गोडा सूणी मेवण ही । सूरडा अर खरगोसा रा बिस हा । तीतर उडता फिर हा । भाटो लगायर घास अर सासरा सारू आवण जावण रो मारग बणायोडो हो । घर रो फूस कचरो अडीन ई नाखीजतो । चीमास मे गोबर, मीगणा अर लीद बगर अडीन ई मेरीजतो । रात दिन गध रो भभको उठतो रवतो । मेह पाणी अर भड र दिना मे ओ भभको घणो जोर मारतो । गेलो हो जिको भाग जायर बडे मारग मे रळ जावतो ।

डेर रै तीना कानी माय सूणी याड लाग्योडी ही । अके कानी सामो साम रोडा लगायर पकी भीत बणायोडी ही । बीबोबीच पूरी चौडी पोळ ही । पोळ कन कोटडी ही, जिणम पोळियो रेवतो हो । पोळ र माय बडता ई सामन बाखळ ही । अर लाबी चौडी चूतरी ही । जीवण हाय कानी सफो हो जिके म ठाकरां रा धोडा बघता हा । चूतरी बन बरामदो हो । बरामद र सार छोटी कोटडी ही, जिकी मुशी लोगां र बठण सारू काम आवती । बरामद र सार चौक काढने पत्ता साल ओरा अर बैठक बणायोडी ही । बैठक र सारै सू पेडी जनान घर मे जावण वासतै ही । पेडघा ऊपर जायन चौक मे निकळती । चौक म तीन च्यार जनानी बठका हो । उणा र सार काटडघा ही जिका मे पासवाना जर पडदायता रवती । उणा र सार गोल्या रै रवण सारू ओरा हा । रसोई परीडा ई मामन बणायोडो हो । समान घर र सार सार पेडघा री नाळ ही जिकी बाखळ मे निकळती ही । ठुकराणीसा

रै आवण जावण रो ओ ही मारग हो । अ सगळा लदाव नाखर बणायोडा हा । एणा र माथ माळिया हा । पेड्या जठ पूरी हुवती, बठ अंक मोडो हो । मोडै र सामन बाखळ ही । लांबा चौडा सफा हा, जिका मे जुध रो ममान जीण बगैरे रवता । लारल छड गु भारिया हा जिका मफूस-पानडो रवता । घान रा कोठलिया अठ ही हा ।

लारलै बारण सू निवळया पछ गाया ऊठा रा छपरा हा । पेपड्या रा पिरावडा अठ ही हा । घाम रो दूगरी ई अठै ही ही । दो तीन खेजडा अर जाळ भारीन ही जिका न सिरक्या सू मिलार लांबो चौडो भूपडो बणा राख्यो हो । ओ बिरवा पाणी मे सासरा न वाघण सारू काम आवतो । पोळ मे बडता ई डावै हाथ कानी दो ओरा मिलायर जत्री बणायोडी ही । दाख काढर अठ ई मटका भरन राख लेवता । चौमास मे सिङ्या रा चूतरी माथै जाजम बिछायर ठाकरा री बठक अठ ही जमती । सीयाळ मे बरामदो काम आवतो । डाकर चालती जणै ठाकरसा साल मे बिराजता ।

ठाकरा न गया दो च्यार दिन ई हुया है । इण कारण डेरो खाली खाली दीख हो । घोडा रा खुर हाल तार् दताळी लाग्या पछ ई मिट्या कौनी हा । डाव हाथ कानी खूण आळी जाळ सूनी सूनी लाग ही । उल्लत सूरज रो लावडो जत्री र सामन पड हो । पावलो ऊठ घूड मे लिट हो । फोज मे बँवतो भवतो बूडो हुयग्यो जण ठाकरा इण न पाणी रा डाचा डोवण सारू डर मे छोड दियो हो ।

लारल फळस सू गेलो गे सी पावडा चालर सीध मारण मे मिल जावतो हो । ओ मारग थोडी दूर चाल्या पछ दो कानी फट हा । अंक तो गड र सामन हुयर राज र कूब कानी निकळतो हो अर दूजो मारण सीधो देवी मिंदर कानी जावतो । मारण र अघबिच माताजी सू आवणआळो मारण आयर मिल जावतो हो ।

शहर में

राणा दो दिन शहर की झाड़ी देखतो रयो। शहर छोटी ई हो, पण हा बड़ो ही फूठरा। जतया र उपासरा मे भणाई री पोसवाळा ही। ब दवा दारु रो काम भी करता रंवता हा। महाजना कानी सू दो अेव चटसाळां ही जठ गुरु मुफ्त मे भणावता। सेठां र खद खात सू गुरुजी रो भरण पोसण हुय जावता।

शहर म जात जात र लोगा रा, जात र नाव सू बास बस्याडा हा। दीवान बढ हा, इण वास्तं आरी चढती रा दिन हा। राणो दीवानजी र दीवानवान म मिलण सारु गयो। बठ बेरो पढ्या क दीवानजी र साग ठाकरसा ई 4-5 दिना पली ही भटनेर कानी गया है। अठ ही राण सगळी खबरा ली अर ओ पता साग्यो क उण र ठाकरां न बुलावण सारु हुकम भेजा दियो है। राणो घनकी सू मिलण वासत डेर कानी चास पढघो। सिस्म्या पढतां-पढता राणो डेर जाय पुग्यो।

पोलियो सुस्ती रा पाठ पढ हो। राणं न अचाणचक देखर हडबडाग्यो। बधती टड र साग पोलियो पोल छकर गूदडा म बडणो चाव हो। मन म सोच्यो, ओ कुवेळा रो किया आयो है, कठ ई हताया मे बडग्यो तो सिया मारसी। राणो बोल्यो—‘जै माताजी री !’

‘ज माताजी री सा। इण ठड मे किया पधारधा ? पोलिय पुछघो।

‘नाई बताऊ ठाकरा ! घूणी मन बटतो राणो बोल्यो—‘काल ता पाछो गाव जावण रा विचार है। मिलण सारु आयग्यो।’

गटो सभाळण रो साग करतो पोलियो बोल्यो—‘चिसम भरू ?’

‘काई बरसा ? पाछो बेगो ई जावणा है ।’ फेर कैयो— सनेसो बर दो ता मिसणो हुय जाव ।’ पाळिय रो जी सारो हुयग्या । बो सनसो बरण सातर खाया खाया पग उठायर पेहचा बानी चाल्यो । सनसो करन पाछो आया जित तो बो हाफण लाग्यो ।

आप चन सू बढो’ राणो बीत्यो । ‘हू आय ई जायर मित लसू ।’ कैयतो कथतो राणो मिसण सारू चाल पढ्यो ।

चिलवारो दिन हो पण चिलवारो ठड सू ढकीग्योडो सा लागे हो । ठड बघती जावै ही । डाफर सरू ता कानो हुयी ही पण पून मे डाफर री भलक दीखण लागमी हो । राणो पेहचा बन आयर खडो हुयग्या । पेहचा री नाळ मे अधार री छिया पढण लागमी । जाळी माय सू चानणा पेहचा रो सनाण ई बतावै हो । पण पून पसवाड रा गाभा जरूर उठाय ही । थोडी ताळ पछ धनकी पेहचा सू उतरण लागमी । पग माथ पढतो चिलको इया मालम पढ हो जाण रति रो स्वागत बरणन कामदेव जूही र फूला री पग मे निछरावळ कर है । पीछो पोमचो ओढघा घनकी होळ होळ उतर ही । रलडी बाघ्योडी ही । रलडी नीच मींडी सोव ही । काना मे पती सुरळिया हा । नाक म काटो पळपळाट कर हो । गळ मे गळपटियो हो । अक लड दोनू छात्या न अक कर राखी ही । बूकिया माथ टडो हो । हाथा मे साख री चूढघा ही । आंगळघा म बीटघा सोव ही । कैसरिया कुडती माय सू सूडी गराई रो आभास देव ही । आघो कदोडो पल्ल माय सू हुयर पटलो साय लाग्योडो हो । मघरी चाल सू उतरती बिषव न आकपित करण रो अभिमान कर ही । आख्या मे घात्याडो काजळ रति री पलका न छेड बठाय हो । काळी भवर, कामदेव र बाण रो बाकपण लिया ही । काचळी म फाटती छात्या कुडती सू कसीज ही । ओवण रो चूबतो रस सूडी मे रसीज हो, भरीज हो । पतळी कमर रस र मार सू बळ खाव ही । छाती आग पल्लो राखर पाछो हाथ नीच करती जण इया मालम पढतो जाण घण सुरति सुख देवती देवती पाछो सिरक ही । पग री आंगळघा मे बाजती बिछ्छुडी अभिमान सू जावती जुवती रो मारम बताव ही ।

बामणगारी रा, आख्यां रा कोया ऊचा हुयन नीच भुव हा । राणा चितराम सा हुयोडो ऊभो धनकी न देखता ई रया—रति र आवण सू जाण कामदेव चमगूगो हुयग्यो हुव ।

कन आयने मयो—‘आवो राणाजी ! अठीन चासा ।’ अर बा मारग बतावती तारली बागळ बानी चास पडी । बासळ म मांचो पड्या हो । उण बानी देखती बोली—‘अठ बंठो । सगळी बाता करांला ।’

राण मांचे माये बंठर सगळी बात बसायो । धनकी बोसी-बोली मुणती रयी । अधारो बघतो जाव हो । ठड मुकडती जावं ही । सगळी बात मुणर धनकी बोली—

‘आप र सांग सनसो आयां पछ ना तो भुल लाग है अर ना नीद आवै है । कद बासणो है ?’

राण बताया—‘सब रायत र दिन पोहर अक रात गया पछ तारल फळस रं सामन जाळ नीच ऊभो मिलसू । उणसू पसां सीतर री अवाज करुला । जण तू बार आ जायी ।’

बात करन राणो पाछो आया जित तो पोळियो ऊघण लाग्यो हो । राण पूछघो—‘चिलम पीवो ?’

पोळियो बोल्हो—‘ये ई पीवो ।’

राणो समझयो क पोळियो नीद मे चुल हुयोडो है । ओ सा की ओर ही पीसी । राणा चिलम भरन पीवण लाग्यो । कर्ण ई नाक सू अर कण ई बाक सू घूसा जाठ हा । उळफ्योडा विचार घूवें साग बार आवै हा अर ठड र भार सू दबता जाव हा । चिलम भाडर राणो उठ्या अर पोळिय सू ज माताजी री’ करी । पोळियो चमकर बोल्हो—‘बात हुयगी ? केर कद आवोला ?’

राण मुळकर मूडो खोल्यो—‘देखो, कद आवणो हुवै !’ अर राणा पोळ र बार निकळण लाग्यो ।

गाव कानी

राण आखी रात जजाळा मे खो दी । मखावटो हुवण लाग्यो जर्ण उठर आम कानी देख्यो । आभो तारां सू सैंठो भरघो हो । अघार पलवाड मे तारा घणा सोवणा दीख हा । पुराणी यादां सा बिखरघाडा तारा भावा सिरखा मीठा लाग हा । पून फटवारा मारती चाल ही । आखी रात बरस्योडी ठड जमण लागगी ही । आगळघा तकात ठड र साय जमती जाव ही । भगूण कानी आभो फाटतो जाव हो । धोळो धोळी लकीरां बिखरती जाव ही, पण धोळास मे लाली री हळकी पुट ही जिकी होळ होळ गरी हुवती जाव ही अर धाळास मिटतो जाव हो । राण खोयो मारनै साढ न नीरी अर आप जरूरी कामा सू फारक हुयन जावण री त्यारी करण लाग्यो । पलाण कसर घूई त्यार करन हाथ तपावण लाग्यो । इत न पुजारीजी उठर बार आयग्या । त्यारी देखर पूछघो—'दिनूगे पला ई आ काई ?'

'हा, बवार खान हुवणो हो, अर आप र जागण न अडीक हो । राण उघळो दियो ।

'पाहर अेक दिन चढघा पछ दुरता ?' पुजारीजी बोल्या—'ठड खासी है ।

तावडो आवणआळो है राण पडूतर दियो—'अर पैडो ई खासो करणो है ।' पछ पुजारीजी न डडोत करन मोरी खोलर साढ न ऊभी करी अर दुर वहीर हुयो ।

बगीची सू बार निकळर साढ न जकायी अर तार ठाकर मारन उठायी । टिचवारी देय न मोरी री सडका

बार-बार ई गाव कानी टुरग्यो । अगूण आम म लाली गरी साल हुयर
 बिखरती जाव ही । जडघा मे घोळ मूढ रा मुरज दीखण लागग्या । होळ-
 होळ सूरज लाल हुयर चमकण लागग्यो । लाली सिरकती जाव ही । किरणा
 आभो चीरन बिखरती जावें ही । पण राण रो ध्यान मारग कानी हो । साढ
 अेक चाल सू चालती जावें ही । तावडो चढतो जावें हो । सुतर-सवार रै
 साधे रो कामळ पागडें कन कर हुवती आसण माथ आयगी । पण साढ ढाण
 पढी चालती ई जाव ही ।

सूरज सूबै बिचाल आवण लाग्यो जणै राणो रामसर कन पूग्यो । कूबो
 चालर धमग्यो हो । बल्लद चर हा । लुगाया पाणी ले जा चुकी ही । सासर खेळघा
 म पाणी पीव हा । छोरा गट माथ बठर हाव हा । पणघट खाली हो । माळी
 बठा हताया कर हा । राण अठ साढ न पाणी पायो । कोठ माथ बठर रोटी
 लाय् । अर चिलम पीवी । अधघडी सुसतायर पाछो साढ माथ चढर रवान
 हुयो । आखो दिन सूरज र सानै साग चालतो रयो । दिनूय री ठडी पून दुपार
 ताई ताती हुयर पाछी ठडी चालण लागगी ही । पण सवार रा ध्यान अठीन
 हा ई कोनी । होळ होळ कामळ पाछी लाथ माथ आवण लागगी ही । सूरज
 चालतो चालतो धकर पिछम मे बिसराम लेवण न जाव हो पण सवार आपरी
 धुन मे ई चाल्या बग हो । राणो अै सगळा काम जीवण रा रूप समझ न
 करतो जावें हो, पण मन तो उण रो आ सगळी बाता सू अळगो हुयन कठ ई
 फिर हो ।

गाव, ढाणी मारग माथ आव हा, पण राणो सगळा न लार छोडतो
 जाव हो । उणनै ना तो कठई ठरण री फुरसत ही अर ना बात करण री ।
 बार चडिय सो चालतो ही जाव हो ।

पोहर अेक रात ढळगी जण गाव पचियो सो उभरधा । ठड ई खाधी
 खाधी पडण लागगी । साढ रा पग ई खाथा खाता पड हा । गाव घूव र गोड
 मे ऊधडतो नेड सू नेडा आव हो । गाव री काकड आया पछ ता नीमडा रै
 मायकर कूव रा धोळा-धोळा मरवा भाकण लागग्या हा । पून र फटकार सू

हालती ढाल्या री सूसाड कनपट्या वन फटीड-सा मारण लाग्यो ह
 अघारघुप हुवता थका ई भूपडा भलकण लाग्या हा अर उणा र बीचो
 रावळ री मेडी अळण मू ई दीख ही । आयूण कानी देखो तो सूरज रो क
 नाव निसाण ई कोनी हो । चाद सूरज सू पला ई छिप्यो हो । तारा नि
 मिल भिलमिल करता हा पण उणा म ना तो चाद री सीतळता ही अर
 सूरज री गरमी । ठड बघण लागमी ही । ठडी पून चाल ही । राणो कूबं म
 साड न पाणी पायर गाव म बडण लाभ्यो । गाव रा गिडक घुरचा माम
 भुसण लाग्या हा । घोरका करनं सगळा न डराव हा । गाव मे सोपो पडा
 हो ।

घर मे

घर रें बन पूगर राणो साढ सू लटूबर उतरधा । भाटो खोलन सारू हेलो पाढघो । बाकल सूनी ही । धूणी ठडी ही । चूतरी साव खाली पडी ही । घूई म सूत कुत मूढो काढर देख्यो अर निस्पृह भाव स देखर मूढो पाछो घालर सोयग्यो । हेलो सुगर घर घिराणी सूकार ओढर बार आयी । भाट र कूट री साकल खोलर भाटो खोल्ह्यो । राण साढ न ठाण बन ले जायर जकायन बाधी । सिरकपासी ज्वोलर तग खोल्ह्यो अर जीण उतारन छान म राखी । पाछो भायर गीदधा लेयग्यो । साढ रें चरण सारू चारो नीरधो । इत न घरघिराणी रसोई मे जायर बोभर मे आटघोडी थेपडी काढर वासती सिलगाय दियो हो । धूलो थोडो थोडो जग हो अर साग सार्ग धूवो ई हुष हो । राणो कनै भायर बठन हाथ तपावण लाग्यो ।

‘ये बोहलो मोडो कर दियो ।’

‘दुरघो तो बेगो ई हो । मारग म बठई ठरघो कोनी । तू सीया मरती बगी ई सोपगी दीखै, जिक सू तन बोहलो मोडो लाग है ।’

‘आज री आस छोड दी हो ।’

‘आज ठड तो सागीडी है ।’

‘हा ।’ चूल माथ पडध ऊनाड भाय सू गुणिय म गुणगुणो पाणी पालती बोली— ‘हाथ मूढा धोयर आ जावो ।’ अर बा बेवणी भाय सू केलडी उठायर चूल माथ राखी । राणो हाथ मूढो धोवण सारू बार आयग्यो । घर घिराणी छनडी नीच सू काठडी काढर पारी भाय सू बाजरी रो आटो लेयर ओषणन लागी । चीपिय सू खीरा बार काढर थेपडी सार कठफाड लगायी ।

‘सोच काई हो ? चार विस मे ई !’ चमकर चलू करतो राणो बोल्यो ।

‘म्हार विस मे का धनकी र विस मे ?’ काठडी घोयर छनेडी मे राखती घरघिराणी ठिठोली करी ।

‘धनकी मे इसा काई गुण है ? हू तो चारी आख्या री गराई मे गम्प्योहो हो ।’ सोटो राखत राण उथलो दियो ।

पाळी माजण सारू ले जावती बा बोली— ये तपो । हू भयार पाळी माजर लावू हू ।’

थोडी क्षाळ म बा पाछी आयगी । पल्ल सू भालर गूणियो लेयगी । हाथ मूढो घोयो अर घाघर री लावण सू मूढो पूछती पाछी आयर कन बैठती बोली—‘अब बतावो ये काई साच हा ?’

‘सोचै काई हो ?’ सीया भरत रा हाड बापण लाग्या हा । पळपळाट करत चर कान्ती देखर बोल्यो— ओ चिलकी काय रो है ?’

चूसो ठडो पढण लाग्यो हो । येपडी भोभर मे ओटती बोली— चाला, भव सावा ।’

चूलो चौखो चेतन हुयग्यो । भूपडो चानण सू भरीयग्यो । रोटी पोयर केलडी माथ नाखी । दूसरी रोटी और पोवण लागगी । इत न राणो हाथ मूढा धोयर पाछो आयग्यो अर बेवणी कन गूणियो राखर तपण लागग्यो । बा रोटी उयळर सेकण लागगी । पछ केलडी सू राटी उतारन चूल भाग राखर सेकण लागगी अर पोयोडी रोटी केलडी माथ राख दी । तपकियं रो पसवाडो फोरयो, बो सू सू करण लागग्यो हो । रोटी न दो अेक बार फोरी । राटी सिकर उबसगी । रोटी भडकायर घाली म राखी अर घितोडी सू घी पुरस राण र सामन सिरकायी । राणो पलायी मारन जीमण लागग्यो । कुइछी सू खाटो घाल्यो ।

‘क्यू, घनकी मिस्त्री ?’

‘हा ।’

‘काई बात हुयी ?’

‘बोहली बाता हुयी है । बा आवण सारू तयार है । दो च्यार दिना पछ पाछो जायर उणन लावणी पडसी ।’

रोटी खावतो खावता राणो घनकी र बिस म सोचण लागग्या । घनकी अेक विडबना है बा समाधान ? इण रो हाथ भालणो समाधान है का अत ? दोनू बाता उणर आपर ई हाथ है । जे इणरै जीवन म घर घर भटकणो नी हुवतो तो इणन पुराणो घर छोडणो ई को पडतो नी । आ ना तो पलां घर छोडणो चाव ही अर ना आज चाव है । इण री तो मजबूरी है । फेर मजबूरी सू आपरो अपमान तो कौनी सयो जा सक । इण वासत मजबूरी म फेर आछ भविष्य सारू घर छोडर बार आव । विडबना मजबूरी रो ई दूजो नांव है ।

फेर सोचण लाग्यो, हू कठ इण जजाळ म आय फस्यो ? कीं लेणो न देणो । अघर-बब म सटकतो कठ ई मारघा नी जाबू । अेक अदीठ भय री कल्पना सू उणर घर माथ मुसती आवण लागगी ।

‘इयां काई साचा हो ?’

‘सोच काई हो ? धार विस मे ई ।’ चमकर चळू करतो राणो बोल्यो ।

‘म्हारें विसै मे का धनकी र विस मे ?’ काठडी घोयर छनेडी मे राखती घरधिराणी ठिठोळी करी ।

‘धनकी मे उसा काई गुण है ? हू तो धारी आख्या री गराई मे गम्योडो हो ।’ लोटो राखत राण उषळो दियो ।

याळी माजण सारू ले जावती बा बोली— ये सपो । हू अबार याळी माजर लावू हू ।’

घोडी ताळ मे बा पाछी आयगी । पल्ल सू आलर गूणियो लेयगी । हाथ मूडो घोयो भर घाघर री लावण सू मूडो पूछती पाछी आयर वन बठती बोली—‘अब बतावो ये काई सोच हा ?’

‘सोच काई हो ?’ सीया भरत रा हाड कापण लाग्या हा । पळपळाट करत धरै कानी देखर बोल्यो— ओ विसको काय रो है ?’

चूलो ठडो पडण लाग्यो हो । घेपडी भोभर म ओटती बोली— चालो, अबै सावा ।’

●

रावल मे

पोहर अेक दिन चढग्यो हो । आभो साफ हो । सूरज की तेजी माघ हो । डाफर ठंरगी ही । टाबर तावडें म ऊभा हा । केई छोरा रग बिरगा टोपला ओढघोडा हा अर केई गाभारा खोया बणायर ओढ राख्या हा । डोवटी रा भुगल्या परघोडा हा । कमर मे काली ऊन र डोरा री कनोडघा बाघोडी ही । कनोडघा मे मादलिया, कोडघा अर लखलोळघा पोयोडा हा जिक सू टाबरान निजर नो लाग । पगा ऊभाणा हा । दो अेक छोरा र गळा म हसली ही । छोराघा गोडा ताई बाघरिया पर राख्या हा । माघ ऊपर फाटोडा ओढणा री छोटी ओढण्या बणायर नाख राखी ही । गळ मे देवता रा पगलिया घाल राख्या हा । भेळा हुयर सगळा टाबरिया गाव हा—

सुरजी बाबा तावडो ई काढ
थारा टाबरिया सोया ई भर ।

लुगाया चौक रा काम नर ही । आदमी बाखल मे दताळी नर हा । सासरा न चरण सारु बार काढ दिया हा । गाव रा मोटघार लुगाई सगळा घघ लाग्योडा हा । गावा मे ओ रिवाज है क पू यू अभावस अर इग्यारस र दिन चाकी कोनी भोईज, बिलावणो कोनी हुव । इण कारण लुगाया रो बेगो अर मोडो उठणो दिना माघ निमर कर—जिक दिन बाडो घणा काम हुव, तडक उठ जाव अर जिण दिन पीसणा बिलोवणो नो हुव उण दिन सूरज ऊग्या पत्नी उठ जाव । मिनख सदा ई सूरज र साग ई उठ अर पोहर रात गया पछ सो जाव ।

राण सूरज ऊगता ई उठन जहरी काम सू फारिक हुयर सिनान करधा पछ माताजी रो ध्यान धरघो । घड़ी जेक दिन चढघो जण रावळ मे ठाकरा सू मिलण न चाल्यो ।

रावळो कचो पको बणायोडो हो । तीन कानी बाढ लगायर रावळ रो रूप बणायोडो । सामन भाठा लागायर मोबर पीळी मिट्टी अर मुरड सू नीप्योडो हो । जीवण हाथ कानी चौकी बणायोडी ही । चौकी माथ ओटो हो । सामन लाबी चौडी बाखल ही । बाखल मे तावड मे बठो मोची ऊठा र जीणा रै कारधा लगाव हो । पाच सात ऊठ ऊभा हा । सामन चतरी माथ दो-तीन माचा ढाळघोडा हा । तावडो चढतो जावै हो । ठाकरसा माच माथ बठा हा । परवार रा दो जेक जणा कन बठा होळ होळ बाता कर हा । राण बाखल मे खलारो करन आपर आवण री सूचना दी । खलारो सुण्या सगळा रो ध्यान राण कानी गयो । राण सगळा सू 'ज माताजी री' करी अर कयो—'काई सला सूत हुव है ?'

'भावो राणोजी, आज दिनूय दिनूग ई ।' ठाकरसा बोल्या—'कठई बार गयोडा हा काई ?'

'हा, दो चार दिना साख बार गयो हो ।'

'केई आदम्यो न तो मोरच माथ मेल दिया है, अर म्हार जावण री तयारा बरतीज है ।' ठाकरा हाथ रै इसार सू राण न माच माच बठण रो कयो ।

राणो माच री दावण कानी बठभ्यो । ठाकरसा आपर आदम्या सू धोडी ताळ सला सूत करता रया । कुण कुण कद धूगसी, ठाकरसा सीधा ई अठ सू खाना हुयन सीध मारग माथ चल्या जासी, किता किता आदमी, ऊठ अर बळघा गाडघो कुण र साग हुसी । सगळो बाता करने सगळा आप आपर ठिकाण-सर जावण री तयारा करण लागग्या ।

सगळ्या गया परा जण राणो बोल्यो—'बंद नै सेनापति बणायर भटनर
माथ पावो बोलण सारू बेई दिनां पनो ई विज्रमपुर सूरवाने कर दियो है
मन आ जाणकारी बठ ई मिली ।

'सगळी बात साची है ?'

'हौ, आपर बन परवानो कोनी पूग्यो बाई ?'

'ओ तो पार जावता ई पूग्यो हो । और बाई बात ह्यी ?' उत्सुकता
सू पूछयो ।

'बात सगळी हुयगी । बा आवणन त्यार है । हू उणनै लेयन सीधो
वाली डूगरी पूग जासू । आप बठे स ई उणन बुलाय लिया । हू घोडा
दिन बठे ई रसू । बात मोळी पड जासी जण आपरो सनसो आया सू पाछो आ
जासू । नी तो मन ठाकर सुरजनसिंहजी सू डर रंसी । ठाकर सुरजनसिंहजी
अबार धावें भाय गया है जण ही बात वरण रो मीको मिल सवयो । सगळी
बात तै करन आयो हू । राण सारी बाता खुलासा करन बतायी अर चुप
हुयग्यो ।

सीयाळ भे ठाकरा र लिसाड माथ पसीन री बूझ आवण लागगी ।
बिचारा री छिया ई दौडण लागगी । बाळजो कन सूर जावतो लाग्यो । मिलण
रो सुख लाबी डूरी सूर पाछो दौडण लाग्यो । घोडा सुस्त हुयर बोल्यो—
'काई बताऊ, मन तो काल ई जावणो पडसी । सीधो बठ ई पूगण रो परवानो
आयोडो है । आ सगळा नै आ बात हाल ताई बतायी कोनी है । हू तन ई
अडीक हो । अब तू आयग्यो, हू अठ स सीधो चलयो जासू । उणन बुलावण रो
सगळो बंदोबस्त करतो जासू । की कसर रख तो तू देख लेयो ।'

भे मुलाव न भेज दिया । बो घनकी न लेयर अठ आ जासी अर पछ
आपन सगळा समाचार भुगताय देसी । राण समझायो ।

बोहली ताल ताई दया ई बाता हुवती रयो । राणो बोल्यो— अब हू
जावू ? सिझ्या रा का काल दिनूग पाछो मिल सेसू ।'

‘हा ।’ कयर ठाकरसा अक गॅरो निसकारो नास्यो जाण बाळज रा दो ठुफडा हुपरें बिनर हा । घणो मीठी वात होय सू अळगी हुव है । ठुकारें रें सार्गे ई ठाकरसा री बोहळी दखावा उणा न द्या छोडगी जिमा सुरति सुर मे ठुकरणी सा गरब रें कारण उणान अधविचाळ ई छोड जाव ।

चेंरें री चमक हाळ होळ मदी पडण लागगी ही । बाळजो सो सौ हाथ नीच दवतो जावें हो । ठाकरसा सोचण लागल्या—आपरें किमें म, ठुकराणीसा रें विस म अर घनकी र विस मे । ओ त्रिचक्र घूमण लागल्यो जोर जोर सू । घूमतें-घूमत इण चक्र मे दो ई रंयग्या । ठाकरसा हारन देखें हा—ठुकराणी घनकी, घनकी ठुकराणी । अंक रा जातिगत अहंकार अर अंक री औरत गत विशेषता, त्रिकी आपरी जरूरत न लेयर जीवणा चाव ही ठरक सू । ठाकरसा आप री सगळो रूप भुलायर अंक मिनस ज्यू दो घडी जीवणो चावें । अर ओ जीवण उणन जठ आपरा सगळो गरब गळाय न अंक हुप जाव अर महती भूव सघरीर खडी हुय जाव । ठाकरा न घनकी जीतती सागी अर ठुकराणीसा आपरें अह र सार्गे हारता लाग्या ।

चढत तावडें साग ठाकरसा रें तिलाड माथ पसीरा रा बाळा छुटग्या । गमछ सू तिलाड रगड रगडर पूछ्या जाण आपरी सगळी उदासी न पूछ लेवणी चाव हा । पण उदासी तिलाड माथ वानी ही । बा दूर कठ ई बडी बंटी आपरा अनाण सनाण मेल ही । ठाकरसा मायली मार मू पीटीज्योडा हा । आस्था उणा री खुली ही, पण सामनें दीस की कोनी हो ।

‘आप नें आरोगण वासत अडीक है ।’

‘जा, पाणी सा ।’

पाणी आया पछें ठाकरसा आपरो मूढो रगड रगडर धोयो अर कुरळो करघो, जाण उदासी नें धोयर पाणी सार्गे वेंवाय दो हुव । अब उण माथ घूक है । टसरियो सालर पाणी सार्गे तुस लो । चित्तम भरण रो हुकम दियो । दा तीन फूवा खाची जणें मूढ माये माडाणी मुसकान लावणी ताव आयी अर आरोगण सारू चाल पड्या ।

कूवै कनै

गाव छोटो हो । थोड़ी सी बस्ती ही । सीयाळें मे सगळा गावआळा मिलर अेक बार ई कूवो चलावता । बखत बेबखत डर रवतो । इण वासत सीयाळ मे दो तीन घडी कूवो बवतो । सगळी ई सुगाया पाणी लेवण सारू बूव जावती । जिक घरां मे घणो पाणी लागतो बारा मोटियार हांचा अर वेळा मू पाणी लावता । फेर भी कोठा सिझ्या ताई पाणी सू छत्यो रवतो । जे किणी नै जरूरत पड तो दिन ढळपा ताई पाणी लाय सक हो । पण ओ आम रिवाज कौमी हो । सगळा पाणी लावण रो काम पोहर दिन थका ई पूगे कर नेवता । सासर सारू खेळी भ रात दिन पाणी रवतो । गाव रा सासर ई पीवता रवता अर बटाऊ लोगा र घन न ई पाणी री कोई तकलीफ को रवती नी । राज रा राईका ई ऊठा न अठ ही पाणी पावता । घणी बार तो ब सायू सिझ्या ई अठ पाणी पावण सारू लावता । कदई कदई भूल्या भटवया बँ आग लार आय जावता । व आवता जण गाव रा लोग आप रो काम बन कर देवता ।

कूवो गाव र बार हो । पाणी ऊडो हो । साठ सितर पुरस मीच । दो घडोई अर कोठो हो । पडपा कन छोटी जात आळा खातर घडोई ही । कोठ र सार सार खेळी ही । कूवो ग्यारा कानी तावळा लगायर पको वणाघोडो हो । कूव र सार पीपळ अर नीम हो । इणा र कन मोटा मोटा भाठा राख्योडा हा, जिका माघ गाव रा मोटचार अर टावर सिनान करपा करता । कनै ई अेक दा पडी रो सातरो खेजडो हो । जुगाया अठ तेल ढाळण न आवती । नानडियां रा भडूला अठ ई उतारती । निजर रा उत्तारा अठ ई

करती। इण वासतै ठोड ठोड उतारा रा ठीकरा पडधा हा। छोरी छोरा
इणा नै काकरा मार मार नै फोड़ता रवता। उतार रो घान अर मरूजी र
बाकला रो घान विखारण सू बठ कीडी नगरो ई हुग्यो हो। खेजडै माथ लाल
कपडां री मरू जी री घजा पून रै साग फराव ही। अलग सू ई उण न देस्या
लोगा न गाव रो सैनाण निजर आ जावतो।

सूरज भाथ सू ढल चुक्यो हो। आज ठड की कम ही। पणिहारघा
पाणी ले जावै ही। ढाथ वासतै ऊठ, अर बेळा वासत बलघा गाडघा कूब बन
खडी ही। आदमी मिनत्वा री घडोई सू दूघडिया भर भर नै ढाचा माथ धर
हा। लुगापा सिर भाथे घडा ऊच ऊचर ले जाव ही। खेळघा पाणी सू काठी
भरयोडी ही। कूबो चाल्या न घोडी ई ताळ हुयी ही। सासर पाणी पीवै हा।
राण री काली मवर बूची साढ पाणी न चबा चबायर पीव ही अर कणैइ
धू धू करन पाछा विखार देव ही। साढ काली तेल सी ही अर चीकणी इसी
न माछर बैठ तो ई तिसल जाव। पेट चिप्योडो सो, थूई डूगरी सी खडी
छोटी पोडी री। अंहर डबी मो हो। साबी सारस सी नाड ही। पगा री
नलघा सूतबी ही। चाचरो तीखो हो। बसाख मे काढघोडा पळसी रा
माडणा केस बधणै सू मिटण लागग्या हा पण बारा सनाण, हाल ताई गौर सू
देस्या निजर भाव हा। मोरी साट री नाड माथ पडी ही। राणो अलगो
ऊभो-ऊभो बाट्या बरै हो। साढ न इया करती देखी जण पूछघो—

‘पाणी किया चबाव है?’

‘घोडो चिकणास दियोडो है।’

‘किता दात आयग्या?’

‘तीन।’

इतै न मुलो काढतो ऊठ पाणी पीवण सारू जावतो चिढवतो साढ न
मूधर और जोर स मुला काढण लागग्यो। राण दाकल करन छेड करण री
कोसीस करी। साढ ई सारली टाग्या और घोडी कर दी। धुयकारा
नाखतो भगवानो बोल्थो—‘म्हारै टोडिय कने छोड देयी।’

आगल साल साईं बात । जित इ रो छोटी भाई टोडियो थ्यार हुय जाव । वो ई इण सू मिलतो जुलतो है । दो सास छोटी है ।' राणो बोल्या— 'बोहलो मोहो हुयग्यो ।' आ कयर मोरी भासर साठ न लेयन घर बानी चाल पडयो ।

कूव र सारे सार कादो घणा हो । जागा जागा पोठा, मीगणा मीगण्या बिखरघोड़ी ही । सड मडर गध रो भमको ऊचो छठे हो । गाव मे बडता ई अकूरडी ही । अकूरडी रो भमको कोभी तर नाफ मारतो हो । राणो होळ होळ परे जावे हो । मारग मे सासरा अर मानस र पगा सू रजी उड ही, जिण सू कणई कणई घासी ई हुय जावतो । मारग मे लोग मिलता जण 'ज वधनाधजी रो' अर 'ज माताजी रो' कर हा । पण राणो तो आपरी धुन मे सीधो चालतो जाव हा । घर पूगर साठ न ठाण र बाधर फूस रळकाम दियो । गाया पाणी पीर आयणी ही जिक्या न बाध दी । पछ विलम भरन पीवण लागग्यो । ऊसळी मे खीचडो खोटीजण रा थमीड अबै ठरग्या हा ।

गाव रो जीवन अक सीधो मारग हो जठ अघविश्वास, गैरो विश्वास लाग मे भरयो हो । अक दूज रो मान राखणो, आप रो पलो करज समभता हा । मोटथार लुगाई दोन मिलकर घर रो अर खेत रो काम करता । ऊनाळ मे लुगाया खरखो काततो अर मोटियार डेरिया कातता खता । इण तर दोनू मिलर आप रो घर गिरस्थी चलावता । समाज रो परपरा रुठिया सू भरी ही । ब्राह्मण अर राजपता रो मान हो । ब्राह्मणा सू घरम र नाव सू डरता अर राजपूता न डरता घोक्ता । सो की मिलार जेक डर रो जीवन हो । विसस हालन मे कन्ई कदई जीवन मे मकट आ जावतो जण गाव रा बूडा बडेरा भेळा हुय न समस्या रो भुक भुकायर खारो मीठा समाधान बाड लवता । जीवन फेर सीधो चालण लाग जावतो । छुवाछूत रो घणो विचार हो । पण रावळ मे बढाई सगळो ई काम करता हा । ठाकरा न विसस मान देयर इण बात मे छूट देय राखी ही । गोल्या बडेरण्या ठाकरा र घर रो काम भी करतो । पूछ मुजब घर में ऊचो-नीचो नाम करणो पडतो । जिकी गोल्या

ठाकरा री निजर मे खड जावती उण रो दतबो धणो बध जावतो । रूप र सारं पासवान रो पद भी उणा न मिल जावतो । पण उणा री सतान गोल्या सू ऊची अर भाईया सू नीची ही रवती । इण वारण पासवाना षोढी समझदार हुवतो अर बस चालता थका सतान पदा हुवण रो काम ई को राखती नी । भूल चुन री बात यारी हुवती । ठाकर गोल्या रा ब्यांव आपर गोला सांग कर देवता पण उणा रो उपभोग ठाकर ई करता । धनकी इणीज तर भटियाणी सा र सांगे ब्यांव मे आयी ही । बखत रं जोर सू उणरो रूप चाखो निखरघो । मोटघार कवारो मर सक पण छोरी गूगी गँती किसी भी हुवो, कदैई कवारी को मर नी । उण रो ब्याव छोरं सांग नी कियो जाय सक तो खाड सांग ई करन कवारपणो उतार देव । समझदार आदमी हुवा रो रुख पचाणर आग रो रस्तो काड लेव । इसो ई रस्तो धनकी र मामल मे कढघो हो ।

दिन ठळण लाग्या हो । राण घर म आयर गाया न दूयी । बाछडा न छान हेठ बांध्या । गाया न ओटो देयर खेजड बन बाध दी । साड माध भूल नाम्न दी जिण सू रात न घवर पड तो सी नी लाग ।

राणो जीम जूठर चिलम पीर ठाकरा सू मिलण न चाल्यो । ठाकरसा साळ मे बँठा होको गुडगुडाय हा राणो बन जायर 'ज माताजी री' करन बँठग्यो । ठाकरसा रो चरो धिता सू मुरभायोडो हो । मोको इसो हो जिको की करघो भी कोनी जा सक हो । ठाकरा कयो—'तू तो जा । अर म्हारा आदमी काळी डूगरी कन पूग जासी । पछ तू खरबूजीकोट चल्यो जाय । म्हारो दूसरो सनसो मही मिल जठं ताई बठं ही रयी नी ता पार माय कोई आफत आय जावला ।

राणो बोल्हो—'ठीक है सा । हू काल सडक ई चल्यो जासू ।'

धूवो काढता ठाकर बोल्या—'आय गोपाळ पार सू मिलतो रसी । वो पारं कम मुजब काम कर लेसी । सगळी बात ठाकर सुरजनसिध न मालम तो

पढ ई जासी । न कठई ऊधा अरथ नी ल बठ, अर बार म्हार दोनां माप आप्त नी नास्त देव । इण वासत काम बढो ही सोच-समझर होसियारी सू करी अर मारग म पकडोजण रो अदेसो हुव तो बखत मुजब काम कर लेमी । भाग हुसी जिकी देखी जासी ।' राणो मितर पाछो घर आयो ।

होळ होळ ठड री चादर साबी हुवण लागगी ही । गाव ठड सू डरन गूदडा म बडण लागग्या हा । धूवै रो परकोटो गांव न ध्यारुमेर सू घेरण लागग्यो हो । धूई बन री हताई बेगी ई खिडगी ही । काली रात ठड र कारण ओर ई भयावणी लाग ही । राणो आटो ठकर भूपड म बड न सोयग्यो ।

विक्रमपुर रा राजाजी प्रजा रो ध्यान बटावण सारु भटनेर माथ
 आक्रमण कर दियो हो । इण आक्रमण मू राजाजी न दोलडो फायदो हुयो ।
 अेक तो राजाजी रा जिता ई विरोधी हा उणा न विरोध करण रो खुलो
 मौको कोनी मिल्यो । दूसरा, जनता रो ध्यान भी राजाजी सू हटर भटनेर
 कानी चलयो गयो । छोटा मोटा जिक ई राजाजी र इण व्यवहार सू नाराज
 हुपर आप आपरे ठिकाण गया परा हा उणा माथ दबाव नाखण रो मौको
 मिल्यो अर उणा नै विरोधी घोषित करन उणा माथ घाबो करण रो बहानो
 मिल्यो । इता फायदा हुवण र साग साग राज रो मुकसाण भी घणा ई
 हुयग्यो । जागा-जागा छोटा-मोटा उपद्रव हुवण लाग्यो । राज री व्यवस्था
 बिगडण लागी ही । राज रो खजानो खासी हुवण लाग्यो हो । घाटै र
 कारण राजाजी चेता चूक हुवण लाग्यो हा । रोज रो बघतो खरच अर
 ऊपर सू पढतो काल राज री जडा न हलावण लाग्यो हो । सेना री भावना
 षोखी कोनी ही । आ सगळी बाता सू परेशान हुयन राजाजी अेक नूवो निणय
 लियो । राज री सेना री टुकडी बणावण री घोषणा करी । उण सेना माथै राज
 रो अधिकार राख्यो—सेना राजा र प्रति पूरी वफादार रसी । इण सेना न
 राजाजी खजान सू मीनू देवण रो नेम बणाया । इण सूक्त सू राजाजी री अेक
 सेना बणण लागी । ठिकाणदारा री सेना टूटण लागी, बारण ठिकाणदार
 सेना न मीनू तो देवता ही कोनी । माफी न दियोडी जमीन भी स्थायी रखण
 रो कोई भरोसो कोनी हो । इण र- सार्ग-साग बेगार और लेवता रखता ।
 बगत-बेवगत थोडी बहोत नाराजकी हुवण सू देस निकाळो और दे देवता ।
 आ सगळी बाता सू ठाकरा री सेना उणा सू मन मन मे नाराज ई रखती ।

आ सगळी कारणे सूनू ठाकरा री सेना दूटण लागली अर राज री सेना री भरती बघण लागली । मीनू मिलण रो सालच अर राज री सेना रो हतबो— दोलढो आनयण लोगा न आपरें कानी आवपित कर हो ।

राज रो खरचो दिन दूणो अर रात चागणो बघता जाव हो । राजाजी आ सगळी बाता न ध्यान मे राखर नूवा नूवा कर सगावणा सरु कर दिया जिया घूवा कर, सासर कर घ्याव कर बगर । आ सगळी बाता सूनू जनता और परेसान हुयगी अर विप्रमपुर साली हुवण लाग्यो । ठिकाणदारां राजाजी री इण गळती रो पूरो फायदो उठावणो सरु कर दियो, रयत न भडकावणो सरु कर दियो । ठिकाणदार स्वतंत्र हुवण लाग्यो हा । अक तो काळ अर ऊपर सूनू इधक मासो । रयत री इजत बचणी ही मुसक्ल ही । इण र साग ई पिढारिया न मराठा सालच देयर मोलावाटी कानी भेज दिया । राजाजी परेसान हुयन मराठा न भूठी हुडधा दी अर पिढारिया न भी भूठा सालच देयन पाछा भेज दिया । पण हुडधा रो भुगतण नी हुवण र कारण राज री साल जाव ही । पण उपाय काई करघो जाव । हार न मराठा पिढारिया न पाछा भेजण रो निरण लियो ।

राजाजी इनाम वाही म पटा देवणा बंद कर दिया । रेल चाकरी करवाई सूनू उगावणी सरु कर दी । इण सूनू राज री हालत और बिगडण लागली । व्यवस्था र नाथ रो की कोनी रया । जागा-जागा उपद्रव हुवण लाग्यो । कसबा साली हुवण लाग्यो । चोमासो जेठ सो निकळ्यो । आभो आख सो धोळो ई रयग्यो । सागीडी लूबा बाज ही । आली रात अर आला दिन बील बळ बोररतो, खोरा सो तपतो रवतो । आख्या रो पाणी सूकतो जावं हो । राजा रा कारिदा लूबा छा ताता रवता । ओ पतो लागणो ई मुसक्ल हो क कुण राज रो कारिदो है अर कुण लुटेरो । दोना रो अक सो ई व्यवहार हो—जनता न लूटणो । घूत लोग मौक रो फायदो उठावण मे कद चूक हा । आ राज रा कारिदा रें साग मिलर लूट भचावणी सरु कर दी ।

सिम्या पड़ता ई बजार बंद हुय जावतो। दुकाना रा फाटक दिन मे आधा ढक्करोटा रवता अर आधा खुला। उधार देवणो अकदम बंद हुयग्यो हो। लोगां रो अक दूसरे माथे विश्वास कोनी रयो। खरीददार अर लुटेरा रो भेद निकाळणो ई मुसबल हो। राज री आय अकदम ठप हुवण लागगी। बिणज चौपट हुवण लागग्यो हो। घरा रा बारणा ढक्का ई रवता। जठे ताई पूरो विसवास नीं हुय जावतो रात बिरात बारणो ही नीं खुलतो।

राजरी सेना आगा-जागा ठाकरां र बलवा न दबावती फिरती। राज री सेना र आवण सू रेल चाकरीदेवण रा बोल करता अर उण र जावता ई पाछा मुकर जावता। हुण हालत मे लुटेरा री बणगी। बिणज रा मारग लुटेरा सू भरग्या हा। धोळें-दोफार राज मारग मे घाडेती घाड़ो नाखता रवता। बिणजारा आप रै साग लठत लियां चालता। बाळदिया रुखाला साग राखता। सगळा सराजाम सामे राखण पर भी घाडेती अर लटरा सू बचणो ओलो हो।

बिक्रमपुर रो बजार सूनी सासा भरें हो। रात दिन चालता चरला चुप हुयग्या हा। तकल्या-ढेरिया सूना पडघा हा। खडी चुप ही। रंगरेजा री आंगळयां जिकी रात दिन रगा मे ई रवती, सुनी हुवण लागगी ही। लूगडी छापणआळा ठपा घूड सू भरीज हा। छोट छापणआळा पाटा सूना पडघा हा। बघेजण री आंगळया रो रंग फीको हुवण लागग्यो हो। आख दिन हालता हाड अबे उबास्या सू दूट हा। बगत साव माडो हो। बतारिया रा बळब बठा ई बठा रवता हा। धान-तोखती ताकडी भेली हुयोडी पडी ही। नगदावण माथ खरीददार कोनी हो। दूबल खात रा ग्राहक घणा ई हा पण लूटापर दुकान कोनी चलायीज। कोई अक दिन रो काम थोडो ई हो। रोजगार मूळधन सू पेट भरण रो नाव कोनी। हाथ र सारसू मूळ र आधार माथे टाबरा नै पाळणो अर मूळ न सुरक्षित राखणो पड है। काळी पीळी चालती आध्या सू शहर मे घूटा रा घोरा तो बधता जाव हा, अर भूप्र सू लोग मरता जावें हा। बिक्रमपुर उजड़त शहरा री गिणती में आया जाव हो।

राजाजी कान रा बाबा हा । ब बान भरीज्जा पछ साब भूठ रो निणय ई
 कोने कर सकता हा । धणकरा ताजिमी सिरदार ई धरमचद बंद रा विरोधी
 हा । कारण बो ना सो सावतो अर नां सावण देवतो । एजान री हालत
 बतावता अेक दिन घाकळसिंह सिरकाय दी क धरमचद तो राज री रकम
 साव है । राजाजी बन दो तीन बार इसी बात हुयी जण उणा न पको
 विसवास हुयस्यो अर उणा उण न भटनेर सू जरूरी काम रो नांव लेघन
 बुलायनं मारग मे ही जहर देयर मरवाय नास्यो ।

विक्रमपुर रो खाको

राणो विक्रमपुर पुग्यो जण घडी दोदिन चढग्यो हो । डांफर चाल कोनी ही । ठह की जमाव माय ही । घूरी दरवाज र माय बढता ई मतरां री गवाडी ही । मल पाणी रो नाळो मदो मदो बँव हा । नाळ र सार सार धूधनी हलावता गळ-सुवर भागता फिर हा । नागा छोरी छारा बारि सार-सार नाठे हा । आग चालर सोहारा रा गाढा लाग्योडा हा । बारी धाकणी होळ होळ चाल ही । टावर सुसिया रोटी बणायर खाव हा । छेणी माय धार कर हा । छणा र आग खाली चोक पड हो । हजार अंक हाथ चाल्या पछ नटप्या रा परिया हा । छणा रा केई बारणा बढ हा अर केई खुला हा, जाण रात भर री रगत न दिनुग सुस्ती साग बिखेर हा । इणा र पसवाड भिस्ती रँवता हा जिका पाणी री मसका भर भरन लोगां र घरां मे पाणी पुगार्य हा । इणा र पाछ तेत्या री धाण्यां चालती ही । बजार मे मदीवाडो हुवण सू इणा री धाण्या दिन चढपा पछ चालणी सरु हुवती । भाणी रा बळप हारग्या हा । तेत्या र सार कुम्भारा री चाकां ही । कुम्भारा र घरा र सार नाया ही जिका माय सू धूयो निकळ हो । कुम्भारा र पसवाड चूनगरा री बसती ही । सुधारा री बसती भा दोना बसत्या सू आग ही । बसोल री खट खट अळय ताई सुणीज ही । राणो इणा र सार हुवतो पको गणसजी री बगेची पुग्यो । दरवाजो खुलो हो । बगेची र माय बढता ई डाव हाथ कानी कुड हो । कुड र सार काकर जमायर पायतण बणायोडो हो । बिरखा म पायतण र पाणी सू कुड भरीजतो हा । जीवन हाथ कानी खुली बासळ ही । बासळ मे जाळ अर नीम रा रुख हा । सामन गणेशजी रो मिंदर हो ।

राणो साठ न जकायर उतरघो । जीण उणारन अेक बडस राखी अर
जाळ नीच बण्योडी ठाण माथ बाधी । बोर भांय सू चारो सेयर साठ न नोरी ।
पुजारीजी सू राजीखुसी रा समाचार पूछ्यां पछ राण सिनान करन गणेशजी
रा दरसण करघा । साठ न पाणी पायर पाछी बाध न सक्षमीनाथजी रा
दरसण करणन निकळघो ।

गणेश दरवाज र माथ बढताई डाव हाथ कानी बूवो हो । बूवो घाल
हो । सासर खेळघा म पाणी पीवं हा । मोटियार दूधडिया भरन पाणी ले
जाव हा । पणघट लुगाया सू भरघोडो हो । प्यारुमेर कादो हो । दूर दूर
ताई हाको सुणीज हो । राणो साथो साथो चाल्या जावं हो । ब्राह्मणा री
बसती पार करन ओ बजार मे निकळघो । बजार खुसो हो । मोठ, बाजरी,
गवार अर मूगां री डिगळघा लाग्योडी ही । कबूतर, चिडघा अर कमेडया
उड उडर चुग ही । धान री दुकाना रें सारें पसारघा री दुकाना ही । बठ
थोडी भीड ही । गुड माथ मास्या भणभणावें ही । गरद उड उडर सगळ
बिलर ही । मोळी रा गीढा लटकयोडा हा । बारो रग फीको पडतो जावं हो ।
थरादी हाथीदात रा बिलिया उतारें हा । लखारा बठा बंठा घूडा बणाव
हा । घाटी री डळात सरू हुवता ई रगरेजा री दुकाना ही । रगरेजण्या बठी
बठी हुताया ई करती ही अर साग साग बदेज कर ही । तगाव री काम कोनी
हो । पाटिया माथ लाग्योडी गीदघा चितकबरी हुयोडी ही । ठपा पडघा पडघा
सूक हा ।

बिसायती बठा बठा मास्या उडाव हा । मेट, चोटी, मंण, चालणी
जिंसी घणकरीक चीजा खरीददारा न अडीक ही । रजी सं मंण रा रग
बदळतो जावं हो । मण री गध उड उडर घर री मी । गेल
मे बवतो नासो वा सगळा सू ऊधो भभको
दरसण कर कर न पाछा जाव हा केई जाव
भणदेखी करता जाव हो । रेल साम मिदर में
आचमण करघो । भगवान री किरपा मागी ।

मिंदर सून निक्कलर शहर रा हाल चाल मालम करण न राणो सेठ-
साहूकारां रें घरा कानी मिसण भिटण नें चाल्यो । दो तीन जागां मित्या पछ
ठा पडी कं भटनेर रो मोरची हाल ताई चालू है । राज र बिगडत घाण रो
पतो छाम्यो । नामी आदमी खतरें मे दीर्या । बदा री पिरोळ मे गयो ।
बोहूळी बाता सुणी । काची मौत रो समाचार सुण्यो । राज र काम रो लोगा
नं की पतो कोनी चालें हो क कण काई हुय जासी । इण कारण सगळा ई दुखी
हा । सगळा अघारे मे दोटा मारें हा । कवण सुणण री बात कोनी ही ।
सगळा सून बडी छुप ही । मोजीज आदम्यां न डर हो । वलत जावक ई माळो
हो । राज माथ बिणी रो बिसवास कोनी हो । सगळा रा चित उठघोडा हा ।
राण सगळी बात सोच न समझ्यो क इण बेळा कोई किणी रो घणी घोरी
कोनी है । कर गुजर जिको ई आप रो है । घणी बोहूळा ई है, अक ई कोनी ।
इण वास्तें कोई किणी न पूछ कोनी । सगळी बात समझर राणो पाछो
बगेची आयो ।

●

राणो सांड न जबायर उतरघो । जीण उणारन अेव बडसँ राखी अर
जाल नीच बण्योडी ठाण माय बांधी । मोर मांय सू चारो सेमर सांड न मोरी ।
पुजारीजी सू राजीसुसी रा सभाचार पूछपां पछ राण सिनान करन गणेशजी
रा दरसण करधा । सांड न पाणी पायर पाछी बांध न सङ्गमीनायजी रा
दरसण करणन निवळघो ।

गणेश दरवाज रँ मांय बड़ताई डाव हाथ बानी बूबो हो । बूबो चाल
हो । सांसर खेळपा म पाणी पीव हा । मोटियार दूपडिया भरन पाणी ले
जावँ हा । पणघट लुगायां सू भरघोडो हो । च्याल्मेर कादो हो । दूर-दूर
ताई हाको सुणीजँ हो । राणो लायो-लायो चाल्या जावँ हो । ब्राह्मणां री
बसती पार करन बो बजार में निवळघो । बजार खुसो हो । मोठ, बाजरी,
गवार अर मूगां री ढिगळघां लाग्योडी ही । बबूतर बिडपा अर कमेडया
उड उडर चुग ही । घान री दुकानां र सार पसारघां री दुकाना ही । बठ
घोडी भीड ही । गुड माय माख्यां भणभणावँ हो । गरद उड उडर सगळ
बिलर ही । मोळी रा गोंडा लटकयोडा हा । बारो रग फीको पडतो जाव हो ।
खरादी हापीदात रा मिलिया उत्तारँ हा । लसारा बठा बँठा घूडा बणाव
हा । घाटी री डळात सरू हुवता ई रगरेजा री दुकाना ही । रगरेजण्या बठी-
बठी हुतायां ई भरती ही अर साग-साग बदेज कर ही । तगाव रो काम कोनी
हो । पाटिया मार्ण लाग्योडी गीदघा चितकबरी हुयोडी ही । ठपा पडघा पडघा
सूकँ हा ।

बिसायती बठा बठा माख्या उडाव हा । भेट, चोटी, मण, चालणी
जिसी घणवरीक चीजा खरीदवारा न अडीक ही । रजी सू मण रो रग
बदळतो जाव हो । मण री गघ उड उडर घर री मोठी याद दिराव ही । गेलँ
मे बँवतो नालो आ सगळा सू ऊचो भभको मार हो । मोटियोर-लुगायां
दरसण कर कर न पाछा भावँ हा, केई जाव हा । राणो सगळा री देखी
भणदेखी करतो जाव हो । रेल सागँ मिंदर में गयो, तुळछी चरणामत सेमर
आचमण करघो । भगवान री किरपा मागी ।

मिदर सून निक्कलर सहर रा हाल चाल भासम करण न राणो सेठ-साहूकारा रं घरा कानी मिलण भिटण न चाल्यो । दो तीन जागा मिल्या पछ ठा पडी क भटनेर रो मोरचो हाल ताई चालू है । राज र बिगडत घाण रो पतो लाग्यो । नामी आदमी खतर मे दीख्या । बंदा रो पिरोळ मे गयो । बोहली बाता सुणी । काची मीत रा समाचार सुण्यो । राज र काम रो लोगा नै की पतो कोनी चाल हो कं वर्ण काई हुय जासी । इण कारण सगळा ई दुखी हा । सगळा अपारे मे छोटा मार हा । कवण-सुणण रो बात कोनी ही । सगळा सून बढी चुप ही । मोजीज आदम्या न डर हो । वखत जावण ई माडो हो । राज माथ किणी रो विसवास कोनी हो । सगळा रा चित उठघोडा हा । राणें सगळी बात सोच न समझ्यो क इण बेला कोई किणी रो घणी धोरी कोनी है । कर गुजर जिको ई आप रो है । घणी बोहला ई है, अेक ई कोनी । इण वास्त कोई किणी नै पूछ कोनी । सगळी बात समझर राणो पाछो भगेची आयो ।

●

षडयत्न

दोफारा पछ राणो धनकी सू मिलण वासत सफील र बारं बारं चाल पढधो । शहर रो कूडो जागा जागा पढधो हो । सुगाया जगल जावण साक सफील रो सारो लेवती ही । ज्यू ज्यू राणो सफील छोडर आग धधती गयो उणनं भाडका भरघो मारग मिसती गयो । मारग मे ठौड ठौड सुसियां रा बिल ई निजर आव हा । भाडक्या र सार-सार राग काढचोडा खाडा ई हा । ऊदरा रा बिल ठेट ताई दील हा । कठई कठई मरघोडा जानवरा रा हाडका पढ्या हा । गिरभडा मांस चूट चूटर खायग्या हा अर हाडका सू रात न सोयां न जिन रो बंम हुवै हो । राणो उतावळा पण राखतो चाल हो । मारग मे दो अेक सळाय्या ई दीखी, जिकी सूकी सडाक पडी ही । पाळ माथ ऊग्योडा दरखता र नीच सासर बठा बठा जुगाळी कर हा ।

राण न सुरजनसिंघजी र डेर कन पूगता पूमता घडी खड लागगी ही । बठे पूगर गमछे सू मूढो पूछधो । पोळ मे बडताई देख्यो कै चूतरी माथ माचो ठाळर पोळियो बठो बठो तावडो लेव हो । अर चिमठी बजायर सुसती उढाव हो न सुगन मनावण रो जतन कर हो । पण तावड मे सुसती और गरी हुवती जावै ही । आख्यां म सुसती रो भलक निजर आवण लागगी ही । राण न बडतो देख्यो तो मन मे गाळ काडी अर होटा सू मुळकतो यको बोल्यो—

‘जै माताजी री । आवो, पधारो ।

‘ज माताजी री । तावडियो लेवो हो काई ?

हा । माचो खाली वरतो धोन्यो— आओ बठो ।’ आग कयो—
‘हाल ताई पाछा मांव गया कोनी काई ?

‘कास ताई जासू !’ माच माथ बठतो राणो बोल्यो—‘मिलतो जाऊं
अर समाचार ई लेवता जाऊ, आ सोचर आपन तकलीफ देवण नै आयग्यो ।’

‘म्हान काई तकलीफ है ? आपन जरूर आवण जावण री तकलीफ
हयो हुसी ।’

‘म्हान कांय री तकलीफ । अक पैडो बेसी बरघो सही जिकं सू आप
लोगा सू मिलणो ई हुय जासी ।

‘हा, आ बात तो साची है ।’ चर माथ जीवण र आखरी सास री
आभास लावतो बोल्यो—‘आपरो आवणा तो कदर्ई-कदर्ई ही हुय अर म्हे अवै
किसा सदाई बठपा रैमा ।’

‘इसी काई बात है ?’ धीरज अघावतो राणो बोल्यो—‘हाल किता
पाच बीसी बरसा रा हुयग्या ?’

‘बरस तो हाल ताई’ सोचतो सोचतो पोळियो बोल्यो—‘तीन बीसी
बन ई पूग्या है, पण दम सू डील डीला हुयग्यो ।’ पछ जोस सायर बोल्यो—
‘नी तो हू ई आज मोरच माथ हुवतो ।’

‘मोरच रा काई हाल है ?’ बात मे रस घोळतो राणो बोल्यो ।

‘हाल तो माडा ई है ।’ पोळिय कयो—‘बारया मे ई बगत गुजार
दियो । चिलम-पाणी रा पूछ्यो ही कोनी ।’ अर बो चिलम भरण न उठ्यो ।

‘थोडी ताळ दोनू चिलम पीवता रया ।’ ‘अब धनकी नै हेलो पाड दो ।’
राण कयो ।

‘ये ही नीच खडा हुयर हेलो पाड दिया । आप री नाव सुगता ई आ
जासी । मनै क्यू फोडा घालो हो ?’ पोळियो बोल्यो ।’

‘कोई बात नीं ।’ राणो उठर जावतो बोल्यो ।

राण जनानी डोढी कन जायर दो तीन पेड्या ऊचो चढर हेलो
पाडयो । आवण सारू उथळो आयो । चौक मे सगळी सुगाया बंठी ही । हेलो

मुणता ई धनकी मिलन सारू नीच आवण लागी । पेड्या सू धनकी खापी खापी उतर ही, पण उण खथावळ मे अक ठराव हो । मैदी रच्योडो हाथ जण बा भीत र लगावती उतरण लागी जण राणै न द्या साम्यो जाण बा भीत ई धनकी र सागै नीच उतर है । चाल मे मघराई ही । आख्या र भवारा माथ कामदेव रो धनुष तण्योडो हो । कोया री चाल कामण कर ही । पेड्या सू नीच उतरती री कमर झालो मारती सी दीख ही । पेट ऊपर दूधडिया छलकता हा । राणो फागण रो रसियां सो देखतो रया ।

धनकी री उखडती सास राण र लागी जणै उणर होस बापरयो । धूक गिटतो राणो बोल्यो— काल हू जासू । काई समाचार वंवणा है ?'

'राजी खुसी रो कैय दिया ।' काले कोया सू की पूछती सी बोली ।

राणो होळ होळ सक बुदबुदायो । सगळी बात बतायर वखारो करन जोर सू बोल्यो—'तो हू जावू । राजी खुसी राकय देसू ।

राणो मुडर डोडी र बारण सू बार आयो अर चूतरी माथ जायर गट माथ सू तमाखू काढ न चिलम भरी । साफी निचोयर लपेटी अर मीगणो फोडर तमाखू माथ राख्यो । हळकी सीक फूक खाचर पछ जोर सू खाची । चिलम माथ अकर तो जोर री लो उठी अर पाछी मिटगी । धूवो छोडतो पोळिय कन आयो अर चिलम देवतो बोल्यो—'लो, ये ई फूक खाच लो ।'

'ये ई पीवो । मनै घासी आ जासी ।' पोळियं कयो ।

राण दो तीन कस सागोपाग खाच्या । तमाखू बळर राख हुयगी ही । चिलम झाडतो राणो बोल्यो—'तमाखू तो सातरी बणायी है ।'

'हा हू आप ई झाड कूटर बणावू हू ।' राजी हुयतो पोळियो बोल्यो ।

घोडी ताळ हताई करन राणो पाछो दुरयो । उण रा पग तो मारण माथ चाल हा अर माथो योजनावा माथ विचार कर हो । दिन आयण लाग्यो हो । ठड बघण लागी हो ।

निगल्यया । आग फेर सीधा राज मारग छोडेर घाडनी मारग त लिय ।
 तिको छोटा भर मीधो पडता हा । पण उण मारग म खतरो ई घणो खनो ।
 रात दिन मोत र मुठ खण आळी । अ खतरा कोई खतरा को लगायता नी ।

छोटपां वण ई जोरां चउ ही तो वण ई भोळी पड ही । पण ज्यू-ज्यू
 विप्रमपुर सार खण लगय्या, बादलवाई ई सारखण लागमी । पून र
 साग दोडता बागळ आम । ग्यासी करता जाव हा । आसमानी आम म
 आठम रो अधजिघनो चांद डांफर र साग-नागं मुळवण लागम्यो हो । तारा
 छिपता जाव हा पण तानण र साग ठड वधती जाव ही । ठडी टार हुपोडी
 आगळपां माय म मोरी पडू पडू हुव ही । पागडा मे पग अक्कीजण लागय्या
 हा । केमा मू गूषर बणायोडी मोरी भीजी तो बोनी ही पण सीली हुयण मू
 चिमटी बरफ बणती जाव ही । नाक मू सास लेवणा मुमबल हुयम्यो हो ।
 फोन्नु हाथ भर पग बराबर हालता जाव हा भर थोडी थोडी ताळ पछ
 भेडी लगावता जाव हा । साड सार भाग नम हलावती सीधी ढाण म
 चालती जाव ही जाण सार पात्री पग दबावता आव है । डोल ठड सू अक्कर
 जर हुयम्यो हो । मवार बोलायता बटा हा, जाण उणा रो अक् ई काम हा
 आग चामणा । साड धर मूचा धर माला चानती ई जाव ही ।

रात वधती जाव ही भर मारग बटती जाव हो । सामन लाबी चौडी
 पयोडी निदरोही चानणी रात म सिनान करती सी लाग ही । साड री मोरी
 ज्यू ज्यू ढीली पड ही, साग हवा हुवती जाव ही । पाव गूमडा सा उभर हा भर
 मिट हा । शुक्र पीळो पडण लागम्यो हो । तिरत्या छिपमी हो । सप्तपि ध्रुवजी
 रा चकर लगावता लगावता वकय्या ह । हिरण्या दोडती दोडती बसक पडमी
 ही । चांद आयूण न जावतो जावतो धोळो पडण लागम्यो हो । बीगावाटी
 री धरती भायगी हो । खजडा दूर दूर ताई धूमता दीम्ब हा । कठई कठई थोर
 वावळिया सुगन मनाव हा । गांव र गोरव पीपळ निजर आव हा । अगूण
 नानी आभो फाटण लागम्यो हो । जावती रात री छिया धोळी पडती जाव
 ही । पून री ठड मे अक् नूई चेतना रो भान हुवण लागम्यो हो । कालजो चीरती
 आगी रात री सफर सू डाफर चकर आम री जड्या म छिपण लागमी ही ।

अभिसार करती रात थकर सोवण लागगी ही। आम री जडघा म फूटती लासी बेव नूबो उत्साह पदा कर ही। तूय उत्साह र साग बेयी नूवा सवाल आग्या आगे आव हा। आघो भविष्य छाती माथ सांप सो लोटण लागग्यो हो। राणो गमछ सू मूडो पूछर जाण आपरी सगळी चिंतावा मिटावणी आव हो पण भविष्य री समस्यावा ओर घणी भारी हुय न चर माथ जमण लागगी हो। पावयोडे तूव-सो सूरज सामन दीखण लागग्यो हो। परभाती पून डांफर न थपक्या देयर मुवाणती जाव ही।

धनकी नै उवास्या आवण लागगी ही। चुटकी देयर बा नीद री मुसती भगावणी आव ही पण बा ओर गरी हुयन आव। उवासी लावती धनकी बोला—‘ओर रितीक अलगो चालणो है?’

‘अव डूगरी आयी ई समभा। नीद आव ता। क्रिची देवता बोल्या—‘इणन मलाफ नीच दबाय ल। नीद उड जासी।

सूरज र तावड मे डूगरी अलग सू ई चिलवती निजर आव ही। डडा धोर पून र सांगे हालती, उणा रा स्वागत करती सी निजर आव ही। डगरी माथ बगली चांदी उय चमक ही। पून मू साल धडा फरावती निजर आव ही। ठड हळरी हुवण लागगी ही। आयल्ला म जान आवण लागगी ही। मीली मुधी पसवाड हुवती जाव ही। साठ नूव जोस सू ओर छापी चालण लागगी ही। भाठा रो पको मारग आयग्या हो। चेत चेत करन राणो सान न गल री विवटता सू सावचेत कर हो। पण कणई कणई साठ न ठोकर लाग ई जावती ही। डूगरी री गुफा बिल उयू साफ मीवण लागगी ही।

जडघा मे पुण्यां पछ साठ जकायर उतरघा। जीण उतारन खेजडी र सार राखी। साठ न बाघर दोनू गुफा कानी चाल पडघा। जावण सू पली साठ रा दोनू कान उतार न रखी म घाल लिया भर रखी माघ राख ली। ठावा ठावा पग राखता दोनू जणा गुफा कानी जाव हा। गुफा री डाढी आटी टटी भर ऊची नीची हुवण सू चढण मे दारी ही। दोनू जणा बराबर चढता ई जाव हा।

वाडी कनै

नि पड़ी ओक चढ़्या । बाबाजी धूणी बन बठा हा । धूबो होळ होळ धूणी माय सू उठ हो । मीमणा छाणा अर डडा घोर रा टुकडा नाखर बाबाजी बासती जगावण रो कोसीस कर हा । चीपियो धूणी म लडो कर राख्यो हो । तूबी बन ई पड़ी ही अर सार ई चिलम आडी मेल्योही ही । बाबाजी अवार-अवार ई बगली डकन नीच आवर उठ्या हा । धूणी चितापर दो बाटपा बगावण रो विचार कर हा । इत न पेडा माय सू ऊचो उठतो साफो देखर साचण लाग्या न कुण हुसी । होळ होळ राण रो चरो साफ निजर आयग्यो । चरो पचाणर इचरज करयो क साग आ कुण हुमी । सी ठड मे अठ बिया आया ?

माय लागू बाबाजी ।' राणा बाबाजी न आमण माथ बठा देखर बोल्हो ।

तुस रवा । आज बठीन सू ?

‘विक्रमपुर बानी सू ।’

भाखी रात चासता आया हो बाई ?

‘हा ।

‘साग कुण है ? आवो, पली हाथ तपा लो ।’

धनकी बाबाजी र पगा म नमस्कार करन धूणी काती अपूटो बठणी । राणो हाथ तपावण लाग्या । बाबाजी बोल्या—‘हाथ तपा ल ।’ धनकी थाडी ताळ हाथ तपायग गुफा बानी सुसतावण साह गयी परी । राण सगळी

बात बतायी अर सखावाटी कानी हुवण भाळी नूई वातां री जाणवारी करी । सगळी बाता हुयो पछ राण बुड बन जायर कमडसर पाणी सू हाथ मूढो धोयर पाणी र मुटव सार्न किरची सो । घनकी न ई हाथ मूढो धोवण रो कयर पाछो आयन बैठयो ।

दोकार पछ राणो घनकी न लयर पाछो टुरग्यो । कोस आळ धोर बन राणो मारग छोडर ऊजड हुयग्यो । घनकी पूछधा— अठीन सिधारू आलो हो ?

‘भापा र रवण रा जठ बदाबस्त है बठ चासा हा । साठ घोडी ताल ताई धोर री जहा म चालती रयी । धार रं पसवाड अेक हरयो भुरमुट दीर्या । साठ सीधी बठीन आलती रयी । सिझ्या पडण म आधी पोहर बाकी ही जित तो राणो भुरमुट बन जाय पूग्यो । गाडी माथ मूळा, कादा, गाजर सूआ पालक अर पोदीण री गांठडघा पडी ही । जावण री तयारी ही । सवार देवता ई बाडी भांय सू भाळी बार आयो अर पचाणर बोत्तो— आवो राणा ! तो जावण री तयारी म ई हो ।

साठ जकायर दानू जणा उत्तरधा । माली राण न बाडी म लजायर सगळी बात बता दी अर भूपडी दत्तायर रवण री जागा बता दी । चाच दिव्यायर ताजो पाणी पीवण री बात बता दी । बाडी च्यार पाच बीघा म ही । बाडी र च्यारूमेर साठ सगायर सासरा सू बचाव बरघाडा हो । बाडी म बडता ई छोटी छोटी च्यारघा बणायोडी ही । बाडी री ऊचाण माथ बरी बगायर चाच लगायोडी ही । माटी री डोलची बांध्योडी ही, अर अेक कानी दसक सेर री भाठो बांध्योडो हो । सेजड नीच छोटी भूपडी ही जिकी मे अेव माचो हो । दो च्यार माटी रा बरतण हा । माच माथ ओढण बिछावण सारू गूदडा रास्याडा हा । बाडी मे दस बार च्यारघा ही जिवयां म हरी सबजी लगायोडी ही । माळी सिझ्या ताई बाडी म काम करतो, पाणी देवतो, सबजी उपाडतो, धोवता अर खारिया म का चादरा म बाघर घरं ले जावतो । दिनूग घर रा लुगाईं टाबर धान सट बेच आवता । माळी पाछो दिनूग अठ

आ जावतो अर सिद्ध्या ममान ले जावता । सार सीयाळ ओ ही हिसाव रवता ।
चोमास अठ ई रवता । खेती ई करतो । माळी न जावण रो कया पछे राण
धनकी न भूपडी म चन सू रेवण रा कया ।

साढ रो जीण उतारन पाणी पायर बाढी म पढी रे बाध दी ।

धनकी भूपडी मे सोयगी ही । राणो घूणी चेतार वामळ ओढघा तप
हो । जेक अेक छाणा अर थोडी थोडी भुरक्स जरुरत मुजव उणम नाखतो
जाव हो । भुरक्स नाखता ई अेक साग ली जोर सू उठती अर थोडी ताळ
पछ पाछी दब जावती । रात र साग ठड ई बघती जाव ही । च्यारु बानी
पाणी हुवण स ठड आप र नाव सू ई जाणीज ही । रात रो ओभक्को डील मे
मुसती लाव हो । पून ठड र भार सू मघरी पडती जाव ही । दूर-दूर ताई
बोलता गादडा नीद री भेरघा न तोड हा । राण नीद उडावण सारु टसरिय
माय स किरची बाढर सेय ली ही । पण किरची ई ठड री मारी ठडी पडगी
हो । राणो घूणी कन कूकडो बण्योडो पडचो हो । बाधी रात पछ धनकी बार
आधी अर राण न देख र हासी अर उणन हाव भासर भूपडी मे ले जायन
सोबाण्यो ।

तीन च्यार निन बाता बाता म ई निकळग्या । राणो दूसरी माघ जायर
पता करन जाय जावतो, पण हाल ताई बली पूगी कोनी ही । तीजी बार गयो
जणे बली मिली ही । गाडीवान सू सगळी जाणवारी ली अर दूसर ई दिन
बेगो ई धनकी न लेयर पाछो आवण रो कयर पाछो आयो । धनकी न अगल
दिन बालण री बात बतायी अर बेगो ई गाव पूगण रो कयो ।

●

याद री दसतक

दूज दिन धनकी न डूगरी बन लायर छाड दी। बली धनकी न सेयर रवाना हुयगी। राणा बन गढा दगता रया। जीवण रँ अध्याय रा भेक पाठ पूरा हुयग्यो अर अब नूवा पाठ सरू हुयँ हो। आखो दिन बली चालती रयी। धनकी सोचती रयी। हिवकोळा र साग विचारा रा तातण दूट हा अर जुड हा, पण धनकी रो सारो कोनी छोड हा। धण सोचण सू धनकी और धणी अल्लभती जाव ही। इण उल्लभाड रो ना ता कोई आदि हो अर ना अत ई हो। पाणी-पसाध सारू बल्ली वणई कोई कूव बन ठरती अर पाछी चालण लाग जावती। धनकी सोचँ ही ओ जीवण बसी दाई है जिब न रात दिन चालणो है। चालता चालता येन दिन बल्लध बूढा हुय जासी, जूवा इणा र साध सू उतार नै दूजा नूवा बल्लधा र साध भाय राख दियो जासी अर आ बल्लधा न मरण खातर खेता मे छोड दिया जासी। आज धनकी बन रूप है गुण है, पूछ है, बाल बुढापो आसी जण भूपड मे भेज दी जासी अर रावळ री तरफ सू पेटियो मिलसी, गुजार प्यातर। पण मन ओ कोनी मुगतणो पड ज वदास घेनडियो हुय जावँ

धूजो आवण सू भटवा लाग्यो। चालता विचार दूटग्या। बाल ठाकरा न ओ पतो लागग्यो क टावर किण रो है तो दोना रो जीवणो ई मुसकल हुय जासी। इण भय सू बा डरपण लागगी। आदमी री समझ डर सू आधी हुय जाव अर डर न सामन देखर तो नाठ जाव। जे समझ नी नाठ तो सामन रा भय नाठ जाव अर तू तू मे ई सगळो निपटारा हुय जाव।

हां, ब नव हा नी क टाकर तो मारच भाय गया परा हुसी। दो तीन महीना पछ आसी जण सारी बात हुसी अर किण न पता चालसी क ओ किण

रा है । हू विजयपुर स दिन चढायर आयी हू । आज अर काल म कोई परब कानी । जीव न व्यायम दियो । पण कालजो बार बार जामा छाडतो जावै हा । ना सासरो ना पीहर अर ना नानाणो । राड हू पण रडापो कोनी । सगळ्या है पण की कोनी । मन मा कानी भाग्यो । मा सगळी बात समझ है पण उण रो सारो कोनी । जे सारो हुबतो ता आपरी ओलाद न कुछ दिया बेचणी चाव । हुय, जण कोई लायी हुयी न कोई पीठी । हावण हुया । अकूरही माथ र टावर ज्यू पालन पोपण हुयो । कोई बाप भी हुसी, अकली मा तो पदा कानी कर सक ही । कोई पुरुष नाब रो प्राणी जरूर हुसी । पण उणन कदई देख्यो कोनी । आग र सार मा न ई देखी । या भी सदा हा अमूभी अमूभी रवती । थोडी बडी हुयी जण रावळ म फिरण लागगी । मा न छोड माट काम म सारो देवण लागगी । उतरिया पुतरिया याभा सू तन ठाकण लागगी । रात अर दिन भाजता भाजता ई निकळण लाग्या ।

कवराणी सा रो व्याव मड्या जण मन घणो ई हरख हुया पण म्हारी मा ता आली रात यम सू ई रावती । उणरो बम साधो निकळ्यो अर मन कवराणी र साग भेल दी । मन की पतो कोनी हा । जीवन इतो करडो है, रोटी इती मूधी है । मैं मन मे सोच्यो क मा रो रोवणो फालतू है । दस बीस दिना रो अठीन बठीन रवणो है इण मे मन काई दुख है । बीसी जण पतो चाल्यो क मा रो जी मैण सू ई मुलायम है अर उण रो अनुभव बडो ई खारो है । भोग्योड जीवन न पाछो कोनी भोगणो चाव ही अर ना आप री ओलाद न भोगण देवणा चाव ही । पण विघाता रो खेल बडो ई विचित्र है । उणरी मरजी र मुजब खेल न खेलणो ई पडसी ।

अकूरही रो घन निखरण लाग्यो । पीठी हुयी अर बनडो रा गीत गावीज्या । रातूरात व्याव हुयग्यो । अक घडी म सगळ्या नम दसतूर हुयग्या जण पतो लाग्यो क म्हारो माल टक् री हाडी सू ही हलको है । मन म मसोजर मरमी । पण काल काई हुवण आळो है, इण रा आज मन पता कोनी हो । ओर आग ई चालर हुसी । समय रो फायदो उठाया कवरसा दिन

ढाळ सी। धनकी तिलमिनाय नै उठी। अ बिता कुजीबला है। आप रै स्वारथ सू सामलै रो नास ई कर देवै। साळा कुत्ता दाई गळी गळी भटकता फिर अर मन ई भटकण नै मेल दी। इण भटकतै जीवण रो अेक नूवो अनुभव हूयो। आस्था हूयो। आदमी मार भी सक है अर मरत न बचाम भी सक है। राणो बचावतो निजर आयो। साळा। घड़ी अेक खेल खेलता अर सात री देपर पाछी काढ देवता। जै आप री तुष्टि चावता अर म्हा सगळघा नै कुतबघा समझता। मजबूरी रो फायदो उठावता। ओ पछ ही पतो चाल्यो क मोटियार लुगाई आखी रात किया कनै सोव? आत्मविश्वास अर त्याग काई हुवै है? थोडा दिन रो सरग हो अर उण सरग रो फळ पेट म तेपर चालू हू। अचाणचूक ई हाथ पट माथ फिरग्यो अर पल सू पेट न छोली तर डक्यो। किती बड़ी बिडबना है, आज जिक रो पतो ई कानी उण माथ किती इतमिनान, किती सुखद कल्पना।

फेर बिचार पसबाडो फोरण लागग्या। जे घाखो दे दियो तो? आपणो दाई लियो। आपणो विश्वास आपण साग है, आगलै रो धाखो आगले बन। ओ धाखो भी बडो मीठो है। याद करता-करता ई जीवण निकळ जासी। जत में वो ही तो काम हुसी जिको आज ताई हुवतो आयो है। आपणो आपणै साग ई खतम हुय जासी। अेक नूवो खेल फेर खेलीजसी अर उण रा पात्र हूपसी आपणी औलाद अर उणा रा करम। पण उण सू पसी पुराणै खेल रो पटाक्षेप को हुवण दू नी। आग

बली बालती रयी, बात फिरती रयी। दो दिन अर अेक रात बिचारा म ई निकळग्या। गाय पूगी जण दिन चिलकारो मार हो। गढ मे सरणाटो छापोडो हो। बली र साग ही अेक ईर्ष्या चेतन हुयर फिरण लागगी।

बोध री छिया

धनकी र बेली म चढर रवाना हुया पछ राणो घणी ताल ताई बळघा र खुरा सू उडती रजी न देखतो रैंयो । घूळ रो गुवारो अक्दम लोप हुयग्या जण हारन बो पाछो गुफा कानी चाल पडघो । आल दिन राणो पसवाहा फोरतो रयो । सरदी रो दिन छोटो हो पण राण न पाह सो लाबो लाग्यो । बडी मुसकल सू सिह्या पडी । बाबाजी आरती करण सारू बगली म जावण लाग्या जण बा राण न आरती करण सारू सारै चालण रो कयो । राणा इया बोह्यो जाण कोई छव महीना रो रोगलो हुव । बाबाजी हसर कयो—
हाल बोहलो जीवणो है' । अर आरती करण न गया परा ।

राणो सूनी सो बोहली देर ताई घूणी कन बठो रयो । हार न, उठर कामल ओढर गुफा र बारण कन सायग्यो । अधारी रात होळ होळ उतरण लागगी । सगळी डूगरी अधार म छिपगी । पून रो जोर बधण लाग्यो । गभा फाडती ठड पडण लागगी ही । सूनी निदरोही सूसाडा मारण लागगी ही । तारा म भरघो आभो ससार र जीवा री करणी न निरख हो । पून र फटकार सू धोर पलीतणो रो राग गाव ही । गुफा अधार घुप ही । राणो आख्या फाडर अधार मे खोज हो, पण उण री निजर खाली हाय ई पाछो आव ही । चेताचूक सो हुमोटो राणो च्यारा कानी देख हो अर हारन आख्या पाछो काठी मीच लेव हो । अधार म राणो अपण आप सू ई डरण लाग्या हा । कण ई उणन इया दीस हो जाण साप उण र कानी आव है । कण ई उणन पदचाप सुनीजता । राण न रात आधी सू घणी बीतगो लाग ही । मन म सोच्यो आज बाबाजी नीच आसी का बोनी । अकल न ई आनी रात रवणो पडसी । इया सोचता-सोचता ई राण री मोट लागगी ।

बाबाजी बेगई आरती करन नीच आयग्या। राण न सूतो देखकर बाबाजी घुणी म छाणा, मीगणा नासर वासती जगायो अर आटो ओसणर बाटिया बणाया अर सीरां माथ सक्कण सागग्या। सिक्का पछ बांग बोभर म ओट दिया। सिकता बाटियां री सागीडी मुग्घ आव ही जिकी पून र फटकार सू गुफा म ई गयी परी। राण री भूख धेतन हुयगी। अस्थिर बिचारा न छोडर बो धरती माथ आयग्यो। उठर बार आयो अर बाबाजी सू बोल्यो—
'आज तो बोहली जेज सगाय दी ?'

नही ता, आय ता बगई गया हा। तन सूतो देखकर बाटिया बणाय न बोभर म सिकण सारु ओट दिया है। अबार सिक्का जाती।

बाबाजी छाणा, मीगणा नालन ठूठिय रो सारा दियो। फूक लगायर जगाय दिया। घुणी सू निपळती भळ गू राण रो चरो धमक हो। राणो आपरो मूठो लुकावणो चाव हो। घडी घडी लिलाड माथ हाथ फेरतो जाव हो, जाण किणी गम्भोडी चीज न जोवतो हुवं। पण बठ ना ता नूवा विचार आव हा अर ना पुराणा बिचार आपरी जाग छोड हा। बो सूनो सो बठो हो। बाबाजी राण बानी दयां देख हा जियां मावळा बरसा र साव इतिहास रा पगलिया लिलाड माथ मई हा। राणो उणा न मिटावणो चाव हो पण ब और घणा उघडता जाव हा। बरसा सू भेली हुयोडी पीड और सघन हुवती जाय ही। राणा टूटतो जाव हो अर वण टूटर बिस्तर जावला, की पतो कोनी चाल हो। अक बिलराव भेला हुयडो हो, राण र माय।

पून भांगता राणा बोल्यो—'बाबाजी। काई बत्ताळ, घटना घटगी अर हू वण घटनावा री अक साक्षी मात्र हू। सगळी घटनावा न भेली करणो चावू तो भी बा सगळ्या न पाछी भेली कोनी कर सकू। उणा न भेली करणी चावू तो भी ब सगळी बिस्तरघोडी रसी अर हू बा सगळी वाता री अक वण मात्र ई रयग्यो हू। विक्रमपुर नू चाल्यो जण धनकी न आगल आसण बठायी हो। ठड तो वच ही क पडसू जिकी आज इ पडसू। चालती डाकर गाभा पाड फाडर काळज न चीर ही। मारम मे दो बार तुस लेवणी पडी। आधी

कय न बाबाजी चुप हुयग्या । राणो आपरी आतमा मे भांकण लागयो ।
सरीर, आतमा अर धनकी—आ तीना री भाकृति राण रँ सामे भावण लागगी ।

चाद सूखे विनाळ आयोडो हा । रात भाघी कन पूगगी ही । पून मे
ठह बघण लागगी ही । सूसाढा भरती पून री चाल खाधी ही । तारा रूपती
रँ आचल मे छुपण लागग्या हा । बाबाजी गुफा मे जावना बोल्या— ह
समाधी लगावण न जाव हू ।' राणा घोर काली अधारी आधी मे घूमण
लागयो हो । बोहली ताळ ताई राणो घूणी कुचरतो रमो, सोचतो रमो पण
माथा की काम कोनी करे हो । हार न सोवण सारु चारुयो ।

बोहली ताळ ताई राणो पसवाडा फोरतो रमो पछ पलका माप नीद
मीठी मीठी यपय्या देवण लागगी । नीद र साम साग धनकी रा सपना ई
भावण लागग्या । पेढ्या मू उतरती गीली । पोयच र पल साग मन तडपतो
हूय्या मांय कसीजत जोवन साम दिस पसीजतो दीह्यो । पाखी जावण लागी
जण कसणा मे मन बध्योडो गीह्यो । लुगाई लुगाई मे फरक दीह्यो । गुदगुना
हाथ सोवणा लाग्या । मैदी लाग्याडा हाथ तूतो देवता लाग्या । आखी रात
कन सोयी जण दारु ज्यू मीठी लागी । बार बार पीया र भाद भी तिरम
जिमा मिट कोनी बघती ई जाके । ठाकर साखी ही कव हा क घनकी रा मरम
घनकी र वन ई हे । उण म अतीद्रिय आकषण है ।

इत न धनकी री आवाज सुणीजो—'बा सगळा र लूम म दारु अर
अफीम रा इतो गहरो रस भरचा है क वांत निर्बल्य बणाय निया है । य औरत
न औरत ही नी समझ । उणी री तमना दारु सी छिछरी है, उणम मोटियार
री मीठी तमना कानी । कारण ब सगळा मृग प्ररीधिका म मर जावला पण
सतान देवण म नाकाम रवला । औरत सी की देयर पळ भी चाप जिवा मन
इणा मू मिलनो दीह्यो कोनी । बार सू मिट्या पछ मन ओ असास हुमयो व
हू पकत लुगाइ ही कोनी है, जमनी भी हू । इण कारण बार साम दू दिल खोलर
सोयी अर मन इण सोवण रो मरव है ।' राणो हठबडापर उठयो अर सोचण
लाग्यो—साबाजीज जीवण मुग्गयो कोनी । पळ देवता रयो—'हु जाम ।'

रात ताई चालता रया । काळजा ठड सूनू कापतो जाव हो । मोरी आगळ्या सूनू सिरक नै नीच पड ही । आधी रात टाळण सारू घास री झूगरी कनै ठरघा । पछ उणन स्मारल आसण बठायर चाल पडघा । वेई दिना बाढी म राखी जण पतो चाल्यो क घनकी म काई गुण है ठाकरसा इण न वयू चाव है । लुगाई लुगाई म फरक है । ओर

बीच म ई बाबाजी ई बाल्या— छी । की फरक कोनी है । मन रो फरक है । जरूरत रो फरक है । मेहनत रो फरक है । लुगाई लुगाई मे की फरक कोनी है । धार मन रो बम है । बात करण र साग साग बाबाजी बाटिया बोभर माय सूनू काढता जाव हा अर भडकावता जाव हा । पछ राण न बाटियो देवता बोल्या— जिया भूख रो भाडो अन्न है उणी तर डील रो भाडो औरत है ।' अर बाबाजी ई बाटियो खावण लागया । बाबाजी कोरी मोटी रोटी न इत चाव सूनू खाव हा जित चाव सूनू राजा राजसी भाजन कर ।

राण भूखा मरत अक बाटियो बगो बगो खायर दूसरो लिया । बाबाजी इतमिनान सूनू भोजन करघो अर कनै राख्योडी तूबी माय सूनू पाणी पीय न मूढा पूछघो अर तापणा सरू कर दियो । राणो छव महीना रो भूखो सो बाटिया खाया जाव हो ।

बाबाजी बोल्या—'जीव आव जणै आप र साग साव लोथ । पण पाछो जाव जण उणन छोड जाव अर साग ल जाव करम । जीव री ना तो की जरूरत हुव अर ना स्वारथ । जरूरत सगळी लोथ री है—मोह अर स्वारथ । सगळा लोथ न राख जीव नै नी । जीव परमात्मा रो अस्त है, अजर है, अमर है । लोणा री नासमभी म अक समझ है, व जीव न कोनी रोव वयू क बो अमर है, लोथ न रोव जिवी मरणशील है । सरीर रो घरम है क बो जीव र साग चाल अर निरलेप भाव सूनू पाप पुन री पेडी चड । पाप म लिप्त हुयन बार बार कर तां वा आचरण सूनू गिर । हुयोड पाप सूनू पाठ पड लेव तो पाप कोनी । इण वास्त धारो पाप धारी आत्मा री सुंदरता माथ निभर कर ।' आ

कय न बाबाजी चुप हुयग्या । राणो आपरी आतमा मे भोकण लाग्यो ।
सरीर, आतमा अर धनकी—आ सीतां री आकृति राण र साम आवण लागगी ।

चाद सूव विचाळ आयोडा हो । रात आधी वन पूमगी ही । पून म
ठड बधण लागगी ही । सूसाडा भरती पूर री चाल छापी ही । तारा रूपसी
र ओचळ मे छुपण लाग्य्या हा । बाबाजी गुफा मे जावता बोल्या—
'समायी लगावण न जावू हू ।' राणा धार काळी अधारी आधी मे घूमण
लाग्यो हा । बोहळी ताळ ताई राणो धूणी कुचरतो रयो, सोचतो रयो पण
मायो की वाम वानी कर हो । हा न सोवण सारू चाल्यो ।

बोहळी ताळ ताई राणा पसवाडा फोरतो रयो पछ पलका माथ नीद
मीठी मीठी बपक्या देवण लागगी । नीद र साग साग धनकी रा सपना ई
आवण लाग्य्या । पेडघां सू उतरती नीखी । पोमच र पल साग मन तडपतो
दूक्या मांय वसीजत जोवन साग दिल वसीजतो दीख्यो । पाछी जावण लागी
जण कसणां मे मन बघ्योडो दीख्यो । जुगाई जुगाई म फरक दीख्यो । गुदगुदा
हाथ सोवणा लाग्या । मैदी लाग्योडा हाथ नूतो देवता लाग्या । आखी रात
वन सोयी जण दारू ज्यू मीठी लागी । बार बार पीयां र बाद भी तिरस
जिया मिट कोनी बघती ई जाव । ठावर साची ही कव हा क धनकी रा मरम
धनकी र वन ई हे । उण म अतींद्रिय आकपण हे ।

इत न धनकी री आवाज सुणीजी—'बा सगळा र खून म दारू अर
अफीम रो इतो गहरो रस भरघा है क बान निर्वीय अणाय दिया है । व औरत
न औरत ही नी समझ । उणा री तमझा दारू सी छिछली है, उणमे मोटियार
री मीठी तम ना कानी । कारण व सगळा मृग मरीचिका में मर जावला पण
सतान देवण मे नाकाम रवला । औरत सी की देयर फल भी चाव जिक्का मन
दणां सू मिलतो दीख्यो कोनी । थार सू मित्या पछ मन जो असास हुयग्यो क
हू फक्त जुगान ही वानी हू जननी भी हू । इण कारण थार साग हू दिल खोलर
सोयी अर मन उण सावण रो गरब है । राणी हृदबडायर उठयो अर सोवण
लाग्या—साचाणीज, जीवण मुरभायो कोनी । फल देवतो रयो— हू जासू ।

दिन ऊगण आळो हो । बाबाजी अरती नर हा । चिड्या बोल ही । राणो उठर जरूरी कामा सूं फारक हुयर साढ माथ जीण वसन तारल आमण घठर चाल पड्या ।

‘आज सूं तीन महीना पली हो तूं इया हो अठ स उठर गयो हो अर आज उण सांगो सवाल न तेयर पाद्यो आयो है । तू कायर है बुज्जित है । जिकी बात तू कवणी चाव हो वा कय कोनी सवयो अर जिकी काम करणो चाव हो वो कर कोनी सवयो । इस आत्माहीन आदमी न लुगाई नदें ही चाव ? मजबूरी अलग है । समाज री करडी रेखावा र कारण वा छोडर अलग कोनी हुय सक पण घुट घुटर जीवणो ई बानी चावें ।’ आ कयर बाबाजी उठ्या अर गुफा बानी जावता बोल्या— तू जिम्दार आदमी बण । पछ सोच समझर की कर ।’

बाबाजी बचता बचता चल्या गया अर राणा दूधड चित्ता मे फस्यो रयो । लारला तीन महीना आत्महता री तर बाड़ी अर खरबूजकोट कन बिताया । बम म ही मरग्यो । लुगाई टापर काई सोचता हुसी । धनकी काई कवती हुसी । राणो हतप्रभ हुयोडो सोचतो रयो । पौ फाटगी ही । तारा बिमूजण लाग्या हा । चमचेडा पाछी गुफा र बारण आग भेली हुबण लागी ही । घर री मोह करन राणो उठर गाव बानी दुर बहीर हुयो ।

•

अेक सवाल

लू चासती रँधी, माड भागती रयी । च्यारा बानी फल्योडी निदरोही
भोडळ ज्यू चमचमाट करँ ही । सायडो गाभा मायबर डील ताई पूग हो ।
पसीन रा बाळा बवं हा । आभ्यां पूरी खुल ही कोनी ही पण सवार तो अेड
लगावता जावं हो अर नक्सी काता आळी साड भागती जाय ही । मारी कान
रँ बन पढी ही । मांड रो पसीनो भभकी मार हा, अजीब सो ई । आप्या मे
रावळिया पड हा । सामन बाळू रेत रो मारग भूत ज्यू सांबो हुवतो ई जाव
हो । सूरज सिर मायबर चमकतो चमकतो आयूण पानी जावं हो । पण
सवार ता सूरज बानी देन ही बानी हो । निजर अेकमाश्र मारग माय ही ।
पण ही घोरा री चढाई भावं ही अर कण ई ठळान । सवार नै ना तो साड
टूटण रो डर हो अर ना आपर मरण रो । माड ठाण पडी दोडती ई जाव ही ।
कण ई धारा माथे सिणिया झूजा रा दरसण हुय जावता इको दुको खेजडो
दील जावतो । हरियाळी र नाय बम चतो ई हो । घोरां माथ नित हमेस नूवा
मारग यण अर मिट । रोटी पाणी रा दरसण भी कठ ई हुया कोनी । लोटडी
म पाणी नाय रो हो । सवार न बम हो क कठ ई इण तपस मे काळी पीळी
आधी नी आय जाव अर बीच मारग म कठई रुकणो नी पड । इण वासत
कागोलियो गीलो करण नै पाणी रो थोडो सराजाम चाहीज । होठ सूक हा
पण कागोलियो आलो हो । कागोलिय री सील साळय ताइ पूग ही । साड
मूडो हलापर नाउ रो पाणी होठा ताइ लाव ही । पून र साग इका दुका छाटा
उडर सवार र मूड माथ पळ हा । सवार अेक हाथ मे लियोई गमछ मू मू
पूछ लेव हो ।

दिन ढलण लाग्यो हो । तावडो बिसोई तेज हो । पून रो नाव निसाण ई को हो नी । उमस बधती जावें हो । सवार रो बम बधतो जावें हो । जे बेगो नी बरघो अर मौसम म वदलाव नी हुयो तो जागलू रो काळी-पीळी आंधी आ जासी । मगरा म पसीन रा रीगा चाल हा अर सूख हा । बा माथ पडता रावळिया पसीन बठ ई सूका लेव हा जिक सू बुकतरी बरडी हुवती जावें हो । धोळो रंग मटमैला हुवतो जावें हो । आभ री जहघा मे धोरिय री चढाण माथ लोलो सैनाण नेडा आवतो निजर आयो । सवार न धीरज हुयो । गाव कनै ई हो । साढ री चाल और तेज हुयणी । बा ई समझ ही क गाव मे पीवण न पाणी मिलसी अर चरण न चारो अर सूख । आखी निदरोही हथेली ज्यू साफ ही । बूजा रावळिया न ढाव हा । बूई अर साट रा बगरा पून र साग फिरता फिर हा । साढ चालती जाव ही, मारग बटतो जाव हो । घडी अक न गाव री सीव पार करन सवार गाव कन पूग्यो । गाव र बार मारग माथ खार मीठ बलबल पाणी रो बूवा हो । कूब कन दो अक खेजडा अर पोपल हो । गाव सौ अक पावडा मारग न हटर कूब सू घूर हो ।

कूब र अक कोठो अर दो अक घडोया ही । चाठ मे चडस पडी ही । कूब रो पाणी टूटग्यो हो । कोठ म गोडा सूधो पाणी हो । खेळी मे विलास अक पाणी हो जिकी काई अर घूड स मरघोडी ही । पाणी री बभी तो कोनी ही पण मुरुळामत ई को हो नी । मिनम जिनावरा न पीवण न पाणी घणो ई हो पण ढोलण सारु बभती हो । पणघट खाली हो । दो अक ढाचा बेला पाणी भरण सारु खडा हा । कूबो बावण आळा लोगा न सेयर 5 6 लोग चाठ माथ बठा सुसताव हा । ओपरी साढ न अक सास भागती आवती नै देवर की बम री निजर सू देखण लाग्या । अणहूणी री बल्पना करन चिंतित हुयग्या । सवार कन आयर साढ स उत्तरघो अर गल्ली ढीला करन लोटडी काढर मरव सू बाघर चाठ बानी हाळ हाळ आवण लाग्यो । आपर मूढ रो ढाटो ई खोल लियो । घाडती रो घोणे बम हो जिका की बम हुवतो जाव हा । मू अघार मूढो दीख कोनी हो चाल पचाणीजी कोनी । कन पूगर ज माताजी री बरी जण मगळा पचाणर बयो— ज माताजी री ।'

आवो राणाजी, बाहूला त्तिना सृ दील्या ?

‘हां, बीदावाटी कानी मयोडा हा ।’

हे तो सा खेरिमत नी ?’

‘हां, रका दवणो हो ।

म्हान ता की बम पड्यो ।

‘धान ता म्हारो बम पडणो ई बाहीज । राण मुळकर क्या ।

रूप ई इसा बणाय राख्यो हा । बम र बोई आर्या चाडी ई हुव ।

घोडा सरमार माळी बाल्यो ।

‘आला दिन चालन न हुयो हे रोटी न पाणी । सास तायर भाग बोल्या—‘गरमा, भूळ तिस अर सामो मारग भला भला रा रूप बिगाड देव, म्हारो कवणा ई चाई ?’

‘अर घर पधागे, रोटी जीमो ।’ गाव रो चौधरी बाल्यो ।

जीमणो तो हे हो । आज री गरमी देखअर माधी रो बम रया व बठई गाव पुग्या पली ई नही आय जाव ।’

बम तो साचो ई हो, पण सिध्या पड्या पछ पुन अतून न दवण लाग्यो ही ।’ खेजडी भाग हालती धजा कानी आगळी सू इसारो करतो माळी बोल्या । ‘अ हाय धोय न अठ ई जीम लेसी, रोटी तो बर्ण ई हे । चौधरी रो मान राखर बैसा ।

‘हां, दा पाहर रात गया पछ टुरणा ई है । गाव म जायर चाई करसू । अर रात हुताया मे जासी परी ।’

‘तो ठीक है म्ह सा चाला हा ।’ चौधरी बोल्या । होळ होळ सगळा उठर बहीर हुया । राणे उठर सांड नै पाणी पायो अर सिनान बर नै खाणो लायो । माळी सांड नै नीर दी । ‘अध धडी रात बीती जित साढ, जुगाली करणें लाग्यो । राणो कूव री सारणें माथ माचो बाळर सोययो । आम मू

चाद भावण लाग्या हा । ताग विचारा मा बिग्यराव लियान हा । जेठ रा
 सूनो चाद चादणी मू मुसकराव हो । धोरा माथ पत्थोडी चादणी मोन ज्यू
 चमक ही । दूर दूर ताई सानलिया धारा, सोन र पाड ज्यू लाग हा । ठडी
 चालती पून सान र पाडा माथ थपन्या देवती चान ही । धोरा माथ बण्योनी
 नरा दया लाग ही जाण सोन र ममदर म तरगा उठती हुव । किता आवण
 है आ धोरा म किती नि स्पृह अपणायत है आ धोरा मे ।

आधी रात ताई राणो सूनो रया । पठ उठन पाणी पीव न साड माथ
 जीण कसो । लाटडो पाणा नू छलर बाधी । अर टुर पड्यो । ठडी रात म
 राणो हेत रा हुलास लिया चालतो जाव हा । मारण म दिन लाग्यो । आखो
 दिन चाट्यो अर पाछो विसूजण न लाग्यो तो इ राणो तो चालतो ई रयो ।
 घडी अक् रात गयो गाव बन पूग्यो ।

कूच माथ भीड ही । मोटियार लुगाया पाणी ल जाव हा । मोटियारा
 र मिर माथ पोतिया बघ्योडा हा । ठाकरा न गुजरघा न पनर बीम दिन
 हुयग्या हा । अक् महीन रा सांग राखणो जरूरी हा । इण वासत गाव-आळा
 रात न पाणी भर लेवता अर दिन मे घर रा छोटा मोटा काम निमटायर
 माजीसा बन पठण न जावता । इण कारण कूचो रात न देर ताई चालता ।
 दिनुग सासरा र पीवण वास्त पाणी कोठ माथ सू ई दिया जावता । गाव रो
 धणी गुजरग्यो ही । सगळा काम बढ हुयग्या हा । ग्याव सावो, गीत गाळ गाव
 मे को कोनी हुवतो । वन बटी अर बड र पीर सासर आवण जावण माथ ना
 तो ओळयू गायीजती अर ना कोई बघावो । गाव रा सगळा मोटियार भदर
 हुयोडा हा । लुगाया पकी ओढण्या ओढ राखी ही । कूच वन राणो पूग्यो जण
 सगळा उण र कानी देखण लागग्या । राण न अबभो हुयो—ओ काई ? सगळी
 बात रो पतो चाल्यो क ठाकरसा न गुजरघा थोडा ई दिन हुया है । उणर पली
 रा समाचार को वाचो हा । इण वास्त उण भी आपर साफ माथ सोग रो
 निसाण गमछो बांध लियो । कूडो माचो रोयो ई । लोगा घोरज बघायो ।
 मढो घोयर पाणी पीयो अर साड न पाणा पायर घरा पूग्यो । घरघिराणी
 अवार अवार ई माजीसा मू मिलर आयी ही ।

नूई समस्या

राणो दिगूँ भन्ने हुयन अणमण मन सू काटडी गयो। गाव रा बूढा बडेरा दो च्यार जणा बठा हा। परवार रा ई स्याणा आदमी और वार स आयोडा मोटियार बठा हा। सगळा र चरा माघ मुरदानगी ही। ठाकरा र बेट भवानीसिंह नै ठाकर मणाय दियो हो जिको हाल कोई च्यार बरसा रो ई हा। पुराणो कामदार वन बठो मैमाना स बात्या कर हा। मन मे केई राजी हा केई दुखी हा। दुनिया म सगळी भात रा लोग हुव। राजी हुवणो अर हसणो साग ई बध्योडो है। सण अर दुसमण कठ जासी ? अँ तो वठ ही रैसी जठै दुनिया हुसी। राण न मूडो उतारधा बडत न देख्यो जण केइया री आख्या म फरक आयग्यो अर केइया र आभू। भवानीसिंह भी बाप र भायल न देखर रोय पड्यो। राण उण न छाती मू लगायो अर सगळा सू ज 'माताजी री करी अर वन बैठग्यो।

विक्रमपुर सू आयोडो रवा कामदार वन हा। बोत बतळावण हुयगी जण बूढो कामदार बोत्यो—अनदाता री हुकम हुव तो हू अरज करू। भवानीसिंहजी कानी देखर, उणा री मून हकारो जाणर आग बोत्यो—'विक्रमपुर सू हुकम आयो है व' राणोजी न ठाकर भवानीसिंहजी री सरक्षक नियुक्त करयो है अर राज कानी सू बाधावास र ठाकरा साग बीदावादी री देखरेख करणी है। ठाकर भवानीसिंहजी राजी हुयो अर केई भाई वध बेराजी हुया। टूटत राण माथे अक नूई जिमदारी रो भार पड्यो। राणो इनकार करे तो बिण न, अठ कोईहुकम देवण आळो ही कोनी हो। अर मजूर वर ता इ बिण र साम, अठ सुणण आळो कुण हो ? नूवें आदेस रो पाळण करणो है—

जिवो बो मरतो मरतो ई करसी । आदेश र माग ही मरसी । आ मोचर बो चुप हो ।

आखो दिन बैठक म ई गुजरग्यो । मिलण भिटण आळा आवता जावता रवता । नूव आदेश मू रुतबो और बघग्या हो । राणा आख दिन सगळी बाता सुणतो रयो । सांगतो रयो नूव जीवण र विस मे । भायला गयो परो अर जावता जावता आप री जिमनागे उण र काथा माथ नाखग्यो हो । ना ता वन सू जीवण दिया अर ना मरण नेसी । राणा चुप हो । घर न ग्लर गाव न देवर अब रावता किण र भाग ? राण र सामन घणी समस्यावा आयगी, राज परवार री । राज परवार रा केई लोग राजी हा केई नाराज हा । घात लगायां जिक बठा हा व निरास हुयन काड बखेडा ल्यडो नी कर देव । राण न बडो साब समझर काम करणो हा । सगळा न साग राखर बीदावाटी कानी जावणो अर राज परवार सू चोखो रिसतो राखर ठाकरा रो मान ई बघावणो हो । इण वासत राण न आप रा विसवासी अर विसवास घातो दोना न परगणा हा । हाजरिया सू सावधान रवणो हो । सगळी बाता न गराई सू सोच ममझर राणो इण नतीज माथ पूग्यो क जे सगळा न अठ बठाय लिया तो घर हाण र अलावा और की नी हुव । सला सूत करन जिक्ठा ठाकरा रै साग मोरच सू आया हा उणा न मोरच माथ जावण री सला दी । इण बात रो सनेसो बिजमपुर र राणाजी वन भिजवाय दियो । और बाकी रयोडा न आप र साग बाधावस र ठाकरा वन जायर बीदावाटी री सुरक्षा रा काम मभाळण रो समाचार भिजवाय नियो ।

सिफ्या पडघा पछ राणो माजीसा वन मिलण वासत गयो । उणन पक्षा साल मे बठायो । राण सगळी बाता माजीसा न बिगतवार बता दी । सारी बाता हुयगी जण माजीसा बोल्या—“ कुलसणी न ये अठ क्यू मेल दी ? इणर आवता ई ठाकरसा घाम पघारग्या अर राड किणरो पेट राख राख्यो है, आ आफत और है । इण वासत इणरो इतजाम करा । राणो आ बात सुणर सरणाट मे आयग्यो । थूक गिटर आपवासन दियो क आप किणी बात री

फिर मत करा, सगळो इतजाम कर दियो जासी। राण रो मन तो उचाट हुयग्यो हो अर आ इच्छा हुवण सागी के अबार रा अबार धनकी सू मिलू। पण लोकसाज सू बचण सारू बी कोनी कर सक्यो। चुपचाप उठर घर आयग्यो। रात न घरघिराणी घणाई घोघो करघो क इसी काई बात हुयी जिक सू धारो चित उतो उदास है? भाजीसा की कय दियो काई? पण राणा कब तो काई कय? आपरी भूल आपन ई मताव बीर सुनर कब तो लोगो म हसाई हुव।

निगू राणो धनकी कन मिलण सारू गयो। गोर मे बीन अेक भूपडो दियोडो हा, जठ बा आपरें भाग भरोस पडी ही। वखत रा इतजार कर ही। उणर चर माथे पीळास लिया अेक गैरो अपमान भलक हा। पेट आपर गौरव सू ऊचो हो। भाग्योडो काल आज बतमान हो। जीवण रो आत्म मतोप गरो निखरतो जाव हा। पण चिता रो उणीज तर अेक गरी रेखा उणर चर माथ रम ही। राण न दखर भूपड र बारण सारें गुघटो काढर बोली—आवा।

राण रा पग धरती सू चिपण लाग्या अर जीभ ताळव सू। मूक गिटर बोल्यो—आ काई?

‘ओ आप रा नियोडो है’ ‘जिको भोगू हू।’

पण इता ?

जे ठाकर रबता तो मार दी जावती।

‘पण ।

पण काय रो? म्हारो कोई अस्तित्व कोनी। म्हे भुलाम हा। म्हार वन रूप हुव जित म्हारो कदर रव अर जे कदई भुल सू पठ भारी हुय जाव तो मोत कने पुगाय दी जावे का गिराय दियो जाव। दानू ई हालत म मोत र मन जावणो है। जे कोई स्माणो हुव तो बिणी रो नाव गळ मड देव। नाव बिणी रो घाल अर भोग कोई। ओ भाग रो खेल है। मरोज ई कोनी

अर जीयो भी बोनी जावै । ऊपरसो जन् गुणमो, सगळो बात हुसो ।' अर धनकी बसवया पाटर रोवण लागी ।

राणो आगै बघर उणन बोसो रागणी चाव हो पण पण उठर पाछा पमग्या । साघर बोत्यो—'धबरा मती । सगळो व्तजाम कर देसू ।' भा कैयर पाछो आयग्या ।

सारी दुपारी राणो आवण जावण आळा सू अर वामदार सू बाता करतो रयो जरूरी वाम ससटावतो रयो । रात न पाछो माजीसा कन जायर धनकी न पाछो भेजण री बात कैयो अर आग री सगळी व्यवस्था करण री बात बतायी । माजीसा तो या हो चाव हा व भा पाप अठ सू टळ । भेव गोली ओछी ई सही ।

दो तीन दिना पछ अेक दिन तडक ई उण सागी बली न धनकी न पाछी बाडी कानी भिजवाय नी ।

•

अणजाण्यो मारग

गाव गी सीव पार करी गित सूरज आभ मे भावण लागयो हो ।
 धनकी बली ब्यावर हेठ उतरी । गाव कानी देखर, सीय र सेजह री पेडी र
 हाथ लगाघर लिलाड अर आरया माथ हाथ लगायो । आरया आसुवा सू
 उलगी । बोली बोली पाछी बठर हालण रो कयो । बली चाल पडी । धनकी
 जापरी छल्योडी आख्या सू देल्या जाव ही । रोपी तो कोनी, पण बाकी की
 कानी रयो । त किती रहस्यमयी हे । पैदा कठ ई हुयी, पळी कठ ही । भायी
 किणी र साग ही । ब्याव कानी हुया पण साग सावण आळा बाहुळा जणा
 निक्कळा । अर अव जाव कठई ही । ना तो आग रो पतो अर ना लार रो ।
 कुण कुण आसी कुण कुण जामी काई कयसी अर काई करसी ? ब्याव ता
 हुयो पण ना तो पीठी हुयी, ना बनडी बणी । ब्यार सहेल्या साग धूमी ।
 सावण म हीडा हीडी । भादव म सातू आसीज्या । रीत रा रायतो हुया ।
 अर पट ब्याव हुयग्यो । गीत घणा ई गाया है अर गावती रमी । पण

आयो सगा रो सूवटो अ
 लेग्यो टोळी माय सू टाळ,
 सोदर बाई सिध जाती ।

रा सूवटो ना तो कदई आयो अर ना कदई इणन इत मान गू लेग्यो ।
 जीवण कितो घुणित है । नाळो है जिको रात दिन बवतो रव । मरजी म
 आय जिको चळू पाणी पी लेवे । मा न बाप । धनकी र वसक्या फाटण
 लागगी । गठो फाहर रोय ई कोनी सकी । काळजा पाटतो जाव हो । ना मा
 ना बाप । कुण छाती सू चिपाव कुण मिर माथ हाथ फेर, कुण उणर दुख न

बटाव ? ना चबरी आळो मोटियार, जिको ई छाती मूलगामर हुळव कर । सगळा सुलफिया यार है । जे घनकी, तू पदा ई नी हुवती तो काई साभर सूनी रैवती ? यार बिना किसो अणसरयो पडयो हा ? जे म्हारी मा आ भूल नी करती तो कितो आछो रवतो ? पण आ भूल उण री को ही नी । हरेक सुगई चाव क बा मा बण, मोटियार सू मा बण । जे बो खसी करघाडो नीकळ तो आडोसी पडोसी सू बण । अर एण स्वारय र कारण ई उणरी माटी पलीत हुव । बा सगळी बाता न सहन कर किण वासत, मान सताम वासत । बा मुरभावणी तो चाव पण फूल देयर ।

घनकी सोचती जाव ही, गाडी चालती जाव ही । आ ही जीवण री विडबना है । आ ही भूल म्हारी मा करी अर आ ही मैं । पेट माथ हाथ फेरती सोच्यो । सरमावती पळो उठायर पाछो छाती अर पट माथ होळमक रावयो । दुख र असह्य दरद म अेक मुळव ही, जिकी मरघा पछ ई लार रसी । नाव राखसी । फलाणी री डीवरी है, फलाणी रो डीकरा है । कितो दरद, कितो दुख, अणभूक्तो अपमान आ सगळा मायकर निकळर आपरो भीलाद न देखणी चाव राजी राखणी चाव दुखा सू बिलमणी चाव अपण आपन पुनर्जीवित करण सारु । आ जात कितो निकपी, टुकडां माथ पळणआळी पाटघाडा परणआळी, कितो ओछी है । कितो खुसमिजाज है, सतोपी है, जे कोई घोडो सो सारो देव तो उण मायें मुरवाण हुय जाय । अेक ह ई इसी बोनी, म्हार जिसी घणी ई है जिका रो जीवण म्हार सू और ही घणो खराब है, नीचो है ।

मूरज रो घोडो दोडता जाय हा, बली रो पहिया चालतो जाव हा । बली र छीक माथ राख्योड घट रा पाणी भबळकतो जाय हो । बली र भटक साग विचार टूट हा, ठैर हा । सार मारग साग पाछा चालण लाग जाव हा ।

जलमी अण मा न देखी । बाप रो नांव ई सुण्यो की । जण नाव सार समझण लागणी तो वेई नाव सुणीज्या । बसक्या फाटती आवाज सू मा न

बाप रो नाव पूछघो जण दो च्यार गदीह पढघा । आख्या सू आसू भरण लागग्या । पूठ फोरन मा ई धीरज छोडण लागगी ही । धनकी तू अेक सवाल है जिक रो जबाब ना तो धारी मा बन है, ओर ना धार कन । येमाता जण रो उत्तर देय सक् है, पण बा अदश्य है । इण यासत धारा सवाल धार साग ई जासी । अर तू बिना उत्तर ई मरसी । निती बडी बात है, निती ओछी बात है । ओर धनकी मन मन म बोली—धनकी ! तू आ सगळा नू पर है ।

धनकी सोच ही—म्हारी ओसाद भी इया ही बापू रा नाव पूछती रसी काई ? नहीं, नहीं । हू उण रो पढूतर देसू, बतासू, देखासू, मिलासू । ओ है धारो बाप । हू निरलज कोनी । हू म्हार काम सू लजित भी कोनी । जिका काम करघो है, सोच समझर करघो है । अेक नूवो सवाल फेर उणर सामन आयो क त जिको काम करघो है सोच समझकर करघो है ? सगळा र सामन कय सक है ? पण आगलो इण बात न मजूर करया कोनी ? अर ओ ही सवाल जण धार सामन दूज रूप म आयो जण तू खुपचाप रोव ही । पेट किण रो ? इण रो पढूतर आज ताई किणी न दियो कोनी । सापद तू जाण ही कोनी, ओ किण रो है ? मुळकर कयो—कोई लुगाई इती अणजाण कोनी हुव । बा नाव बताव का नहीं, आ बात दूसरी है । लीगा रो काम है बम करणो, अर ब बम र नाव माध ई जीव । अर धनकी ! तू कय सकसी ? नहीं-नहीं, हू को कबू नी । घुट-घुटर मर जावूली । विचारा म ही बडबडावण लागगी । रोवण लागगी । बलिय रोकर पूछघो काई हुयो ? पाणी पायो । पढूतर की को दियो नी ।

दो दिना ताई बली चालती री । धनकी आदी म बकसी रयी । गाडी बान पाणी पावतो रँयो । काळी डूयरी कन बली पूगी जित तारा सू आभा खचाखच भरीजग्यो हा । आख दिन री तपती मिटगी ही । ठडी पून चालण लागगी ही । जीव सोरो हुवण लागग्यो हो । जीवण सा लाबो मारग ठरतो सो लाग्यो अर इया मालम पडण लागगी क जीवण रो विसराम अठ ही है । तारा मे उभरती आकाश गया पूयू सी लांबी ही ।

और धनकी विचारा में खोयोड़ी, हारारत सू परेशान हुयोभी गुफा कन
 पूगी जण बाबाजी धूणी कन बठा बठा रोटियो खाव हा । बसीवान सगळी
 बात बतायी, जण बाबाजी बोल्या—‘ओ तो हुवणो ई हो । रात भर अठ ई
 विसराम करो । दिनूग बाडी कानी चल्या जाया ।’ थोडा ठर न बोल्या—
 ‘हाडी मे आटो पडधो है, रोटघा बणायर खालो ।

‘नहीं, मारग में खायर टुरघा हा ।’

●

धरम री भोजाई

घनकी सोवणा चाव ही पण विचार, लारली घटनावा बानी दीवै हा । ना तो बा री अत हा अर ना नोद ई लेवण देव हा । आखी रात तडफटावती रयी । पसवाडा फोरती रयी । सांचती रयी । आज सू कई महीना पली जण बा अठ आयी ही, जण जवानी न ठोकर मारती चाल ही । किती बहिमुखी ही । पुरुषा म आकपण दीखतो । आज, आज बा सगळी बाता सू किती दूर हुवती जाव है अतमुखी हुवती जाव है । बाना म सगळी आवाजा आवणी बंद हुयगी । जाण बार रा सगळा हेला आवणा बंद हुयग्या हुव । टावर री किलकारी रात दिन बाना र कन सुणीज है । आकपण भेलो हुय न पेट म बडग्या है । ओ जीवण नूवो है का जीवण री नूई बिडवना है ?

काल रो भोग, आज नूव जीवण रा मारग बणतो जाव हो । काल ताई हू जिन काम न रात दिन भोगणो चात्र ही उण सू ही आज मन नफरत है । म्हारा कान लारली सगळी बाता न भूलर तोतली अवाज म सुणणो चाव है—'मा तू कठ है ?' आ आलरा म कितो ममत्व है । कितो आणद है । इण सुख रो ना ता आदि है अर ना अत । आकाश गंगा सो पवित्र है, विसी ई लाबो है । भादमी इण मारग माथ चालतो चालता खतम हुय जाव पण आणद कदई ज्यतम कोनी हुव अर ना इण सू कदई पेट भरिज । आखी रात इण आणद री लरा म गुजरगी । आरती री टाली टण टण सुणीजी जण घनकी पाछी घरती माथ आयगी । द्वार न उठी जर जीवण रो मारग तय करण रो तयारी बरण लागगी ।

घोळ दाफार ताई चालता रया । बाडी वन पूग्या । माळी माळण मूळी, गाजर, कादा सभावण सारू जमीन साफ करन बघारया साबळ कर

है। टाबरिया तबड़का मारता फिर है। आ सगळी न देखर अचभो करयो। अचणचक धोळ दोफार किया आया? बलिय सगळी बात समझायी। राण र पाच-सात दिनां मे पूगण रो समाचार दिया अर इता दिना सारू बासो चावण री बात कयी।

धनक^१ सू जण मालण री रात न बात हुयी अर पण भारी हुवण रा मालम पडघो तां बी जाण्यो क धनकी दुखा री पाटळी है। लुगाई, लुगाई रो दरद समझ। आपरी घरम री नणद बणायर राखी अर हुसो, जिसो चाकरी करण रो आश्वासन दियो।

भागतो-सो चौमासो आयो। दा च्यार घूदा नाखी अर भागयो। बापडा किसानां मोठ, बाजरी, गवार माग सागर खेतां मे नाख्यो हो, पण सूसाढा भारती आध्या चाली जिण म सगळो घान उडग्यो। खेता रा ऊमरा ड साफ हुयग्या। जेठ सो तपता तावडो भादव मे ई दिन भर बाळबो करतो अर रात न पडती सागीडी ठड। सावण मे आध्या चाली कानी, राहिणी नखत तप्यो कोनी जण बिरला कठ। काळ रो दूसरो साल हो। हरधा हुवता आषाढा जर सा लागै हा। पण करघो काई जावै? भगवान ही बरी हुम जाय। दस पनर दिना पछ राणो बीदावटी कानी आयो जण दा दिन काढर मठीन आयो। काजळी तीज निकळगी ही। गोग री खीर खायर माख्या भागगी ही। बयत भागतो रयो। भूखा मरत करसा रा मरघोडा माईता रा सराघ आयग्या। जीवता ही जठ भूखा मर हा बठ मरघोडा न कागोळ कुण पालै हो?

कूई सूकण लागगी ही ता ई चाच चालती ही। जेक दो क्यारी, जितो ई सीचीज बिती ई चाखी। सरदी पडण लागगी हो, दीयाळी आवण लागगी ही। दीयाळी बाय सू मनायीज? अठ ता काळजो ई काढ लियो हो। फेर भी सुगन तो सगळा मनावणा ही पडसो। भूपडा नीपीजण लागग्या हा। भाडण भडकावण रो काम सुरू हुयग्यो हो। धनकी रा दिन नडा आवता जावै हा। जेक तो काळ अर ऊपर सू इधक मासा। रोटघा रा सासा अर ऊपर सू सुवाढ। राम निभावै जिया ही निभसी। धनकी घणाई कोनी कवणो चावती हो पण, जेक दिन कम ही दियो। मालण जण पाछा पडूतर दियो क जहर खायर ओ अर बो जलम बिगाडण री बात क्यू करे? हाल तो थार भाई रा हाथ गोडा चाल है, अर भोजाई भी पागळी कोनी हुयी है।

शरद पूरू आयगी। मतीरां न भगवान इ तावता रयग्या। खीर ई पूरी सी मिली कोनी। समै रो प्रभाव जाणर सगळी बात भूलणी पड। भगवान इणरा अपवाद कानी। तिन छोटा हुवण लागग्या, रात बडी।

लाफसी हुयी, सागें दीया ई चस्या। सहमा पूजन हुया। मूसाडा म दीया चोखी तर जगमगाया ई कोनी। सूनशास्त्र सगळा ई करधा। मैदी लागी, पण उणरी महव फूटी ई कानी। आगळ्यां रा पेरवा माध ही साल निसाण माडर सूख ही। गोरघनजी काय सू पूज? बारिया नी, काचर नी, सिटी नी। पण गोरघनजी जरूर पूज्या जासी, चाव की ना हुबो। दीयो भी चसला, चाव बाट आली करन ई चसाव। काम सगळा ही करिया, पण जी र ऊपर कर। घनकी र दिन ज्यू ज्यू नडा आव हा, चिंता बधती जाव ही। पण करधा काई जाव? हुणी है जिकी हुसी। सराजाम सगळी ई हुव हा, पण घनकी र जी मे बाकी की कोनी हो। बखत कितो माडो है। कोई समझ ही कोनी। घनकी रो मन घृणा मू भरतो जाव हो। अब कोई पूछ ही कोनी। पराम घर मे टुकडा सातर माम राखी है। विचार आपरा है, उणा न चाखा राख ता सारो ससार चोखो दीख अर बुरा राख ता सगळा बुरा दीख है। ना ता कोई बुरो है ना कोई भलो। सगळा आदमी है। नीलो भी आव, पण धीरज खोया काम कोनी चाल।

अक दिन राण रो भेज्याडो आदमी पूछतो पूछतो आयो। सगळी बात हुवण मू रोटी खायन पाछी जावण री हाबोहाब ही त्यारी करता बोल्यो—मन राणा विसेश घरू काम सू भेज्यो है। बान तो विक्रमपुर गया न दो ढाई महीना हुयग्या है। मन भी कोई दीयाळी कन अठ पूगणो हो पण जरूरी काम आवण सू आम को सक्यो हो नी। अब मारग जावता अक पोहर काढर आया ह। आटी माम सू राकडा काढर दिया क बखत बेवखत आडा जासी, अ राणाजी भेज्या है। सवार चल्या गयो अर वो घनकी रो अक भार उतारग्यो अर झुंजो छाती माथ नाखग्यो।

बीदावाटी

राण न बीदावाटी आया नें चीडा ई दिन हुया है । मारै सू विजयपुर री हालत ओर रिगड़ण लागगी । जागो जागा लूट मार हुबण लागगी । घाडसी बघण लागग्या हा । दूसरे साल औरु काळ पड़ण मू लोग और घमडावग्या । राज रा कारिदा चोरा साने मिनर रयत नें सूटण लागग्या हा । मिंदर लार पडिता न दीयाही जमोना माघ रेख चाकरो रा माफीनामा हा । पण राजाजी भाय घटण मू दोसहा परेतान हुयग्या । सगळा माफीनामा रद कर दिया । इण मू कोई करव कोनी पड़णो, पण दुममण घणा हुयग्या । मिंदर रा दो पुजारी राजाजी कने करियाद करण मारू विजयपुर आया जण वीन मिलण कोनी दिया भर मारने पाछा काठ दिया । जणे व दोनू पुजारी गठ र सामन चित्ता बणापर बल मरचा भर मरता मरता मराप देयग्या व जा लूं ई बिना ओसाद र मरलो । आ सुरसुराट भर बाका ज्या ज्या राजाजी कन पूग्या, या माफीनामा पाछा कर दिया । और उण जगो नें खुदायर बठे तळाव बणावण रा हुकम दियो । जठे ताई तळाव भी बण, जपिया जप करण न लाग जाव ।

ऊनाळा बीतग्या । सीयाळो आयग्या । थोडी छांटचा पड़ण सू सी घणो बघग्यो । आ शिना म ई मदेम मिरयो क बबई र साट साब रो सास आदमी विजयपुर हुवतो पठानकोट जावलो । उण री सुरदा रा सगळो इतजाम कर दियो जाव । इण वासत बीदावाटी जानी भेज्योड आदम्या नें पाछाविक्रमपुर बुलाय तिया । राणो भी लाग हो । सागीदी सरदी पड़ण लागगी जण साट साब रो आदमी आमो । सरनी मे उणांरा दो तीन आदमी सिमा मरता मरग्या हा । साट साब रो आदमी तो वेग सू विक्रमपुर री काकड सू निकळर आग जावणो जाव हो । राजाजी आपर विसवासी आदम्या साग हिसार ताई उणन पुगावण री व्यवस्था कर दी । राणो बी व्यवस्था रो अेव मारग न्थाव हो । हिसार सू पाछो विक्रमपुर आयो जिन ता पोह रो महीनो उतरण लागग्यो हो ।

राणो विद्रमपुर सू पाछो बीदावाटी हुवतो काळी डूंगरी र बाबाजी कन पूग्यो । बाबाजी कन वेई वाता हुयी । दोफारो सगळो हतायां म निवळग्यो । राणो रात भर बठ ही रयो । दीया बाती हुयां पछ राटघा वणावर सेकण लाग्या । बाबाजी बात याद अणायी क आज सू तू बाह्या महीना पली तू इया ई अठ आयो हो । छव महीना रो बीमार सो लाग हो । हा ।'

आज की फरक लाग है ?'

फरक वाई, हू तो घणा अळूभता जावू हू ।'

अ धारा काम, अळूभ आळा ई है ।

हू तो कद ई को अळूभतो हो नी, पण भगवान रो मरजी ।'

'कूडो, धारी मरजी हो जण ओ सगळा काम हुया ।

म्हारी मरजी ?' अचभा करता राणो बोल्हो—'हू किसो विद्रमपुर सू इण काम सू ही चाल्या हा ?

तू चाल्यो तो ठावर रा काम करण सारू ई हा । पण बीच म धार मन मारग छोड दिया । आग बाबाजी बोल्या—'ज ठावर नी मारघा जाता तो धारी खाल उघेड ली जाती, पण धार भाग सारा दे दियो ।

कठ ? हाल ताई ता बिया ई भटकू हू । ज ओ भूभट नी हुवतो तो मन काई बायड आव ही क राजाजी र काम माथ इसो घूमतो ।' सास खायर राणो बोल्हो—'रोटी पाणी ई छूटग्या ।'

'धार मन म सुधार नी हुसी जठ ताई हसर बाबाजी बाल्या—'घणो फरक को पड नी ।

राणो सरमायर चुप हुयग्या । राटघा काढर लायी । पाणी पीया । गुफा म सोवण न चल्हो गया । याही ताळ म बाबाजी गरी नीद म चल्हो गया । राणो चित उठघोडो सो पसवाडो फोरतो रयो । कण ड धनकी दीख ही वणई घरधिराणी । आ दोना र बीच चित भ्रात हुयोडो सो राणो आखी रात घूमतो रयो । बाबाजी वया ई उठर पूजा करण खातर बगली चाल्या गया । दिनुग ताई राणो आळस मरोडतो रयो । तावडो सागीडो

चढ़गयो जण त्पार हुयर बाढी कानी चाल पड़्यो । मारण मे सुचना मिली क पिडारी लूट मार करता सखावाटी ताई आयग्या है । राणो रो आग जावण रो मतो ऊक चुक हुवण लागग्यो । पण किया ही बाढी तो गयो परो पण बठ की कोनी लाध्यो । हारन गाव गयो ।

गाव मे घर पूग्यो जण उण न पतो चाल्या क धनकी र डीकरो हुयो है । राणो राजी हुयो । पण अक नूवो समम्या उण रें सामन आयगी । रातवास रयो । दिनूग पाछो टुर पड़्यो । आस दिन पाहर रात ताई चालता रयो । चौकी पूगर हासचाल पूछ्या जण पिडारिया री सूचना मिली । बिक्रमपुर पकी सूचना लेयर सनेसो भेजणा जट्टरी हो । दूसर दिन पको आदमी सूचना नेयर आयग्यो । जण राणो टोळी वणायर बिक्रमपुर कागी चाल पड़्यो ।

बिक्रमपुर आयर आ सनेसो राजाजी कन पुगायो जित सो पिडारी सरदार रो र्का ई पूगग्यो । राजाजी बेई दिना ताई सोच बिचार करधो । पछ जयपुर र सेठा र नाव हुड्या तिलार पिडारी मरदार कन भेजी । जण देण रा मामलो वेगा सुलझ्या कोनी । उतर पडूतर आवता जायता रया । दो महीना इण म ई निकळग्या । हार न पिडारी हुडी लयर शेखावाटी सू ही पाछा टुरग्या । जण तायिर राण न चन पड़्यो । त न पतो चाल्यो क लाट साब रा खास आदमी पठानकोट मू पाछा आवती बेळा बिक्रमपुर ठरया हा अर राजाजी वा मू मदद मागी है ।

इण बिस म ब भरोसो दिरामर गया है क लाट साब सू बात करन पडूतर भेजसू । इत म पिडारी सरदार रो आदमी हुडी री ओळभो लेयर पाछो आयग्यो । जयपुर मे इण नाव रा कोई सेठ ई कोनी हा । हुडी खोटी ही । पण साब रें भरोसं रो समाचार सुणर बो रातारात ई पाछो बिक्रमपुर मू चलयो गयो । लाट साब र भरोस र नाव मात्र सु ई बिक्रमपुर री आपत टळगी । दा तीन महीना मे घटनावा इती तजी सू घटी क की पतो ही कोनी चाल हो क आग काई हुसी ? ना राण नें सोचण री फुरसत मिल ही । रात दिन चकरी बम सो धूमता रवतो का थावा मारण री त्पारी म लाग्यो रवतो । जेठ सामन आयग्यो हो ।

अतहीन अत

जेठ मे बिरखा हुयगी ही । हल धाय दिया हा । आभ मे घणघोर घटावा
तो कोनो ही पण लोर चासँ हा जिका कठई कठई बूदाबादी करँ हा । बाजरी
न हती बिरखा ई घणो । गुफा रँ सामन बाबाजी बठा हा । लोर सामँ सू जाव
हा । केई फुवार नाब हा अर केई घोषा ई उड हा । कुड मे गोडसूणो पालर
पाणी हो जिक म मोडका कूव हा । मीया मीया जिनावर पाणी माथ उड
हा । बाबाजी सोघ हा ओ मोडको भी जोरदार जिनावर है जिको पाणी री
बूदा मिलता ही जीवतो हुय जाव । पाणी सूकता ई समाधी लगायर खेल
ज्यू सूक जाव । उणरी माया अपार है । कणई तावडो जोर सू निकल हो ।
मगरा माथ हुयोडी अछाया लाल हुवती जावँ ही, पण जण पाणी री
फुहारा पडँ ही, ब पाछी माय बढण लाग जाव ही । मोडी ताल मे बादला रा
लार चालता चालता साफ हुवण लाग्यो । आभो अकदम आसमानी हुयर
चमकण लाग्यो । बाबाजी उठर गुफा मे जायर खूटी माथँ टगिय इकतार न
उतार लियो अर डूगरी री पडती छिया म आसण नातर बठग्या न इकतारो
बजावण लाग्यो । इकतार २ तार सागँ अँव राग बाढसी—

इण तो आगणिय हे सली ।

केई नर खेल्या, केई खेलसी

केई नर खेल सिधायो सली ।

पून री लरा र साग इकतार री आवाज च्यारा बानी गूजण लागगी ।
सारी निदरोही जीवण री अस्थिरता म सिनान करण लागगी । बाबाजी मगन
हुयर आस्था मोच्या नावता जाव हा ।

पडया चढत मिनख रै पगा र खडक सू बाबाजी री मसती टूटी ।
 आर्या खोलर देरयो तो राणो गोदी म टावर लिया हाळ होळ चढ हा, जिया
 भाव सू उठर चालणो सीख हो । कन आयर राण डीकरै न बन बठावता
 डडोत करी । बाबाजी इचरज सू छोर र माथ ऊपर हाथ फेरन आसीस दी
 अर राणो कानी देखर बोल्या— इया काई ?

‘घोखो देयगी ।’ बसक्या फाटतो बोल्या,

‘काई ?’ धीरज दबता बाबाजी बोल्या— ‘चालती रयी ? ओ ससरै
 रा नम है । काम हुयो, गयो । इण म दुखी री काई बाते है— धीरज घार
 उण री निसाणी न पाळ । धारा काम करे बा न पैसे कसु दये । ओ
 बाबळा पत्नी बता तो सरी काई बीमारी हुयी ?’ बाबाजी री आवाज नई
 पाणी आयग्यो हो ।

रोवता रोवतो राणो बोत्यो— ‘हू पिडारधा र चकर मे पज्योडो हो ।
 तीन च्यार महीना इण सवट मे ई लागग्या हा । इणमू पत्नी अठीन जावतो
 आपन सगळा समाचार भुगतायग्यो हो । पछ मन की पतो कोनी हो लारे
 काई हुयो ? छोरो दस पनर दिना रा हुयग्या हा । हू विक्रमपुर सनेसो लेयर
 चलयो गयो हो । बठे ही मन बडे साट माव र आदमी रो सनेसो भरोम रो
 मिल्यो हो । पिडारधा रा भठी हुडी रा तगादो बार बार आव हो । राजाजी
 देवणो तो चावै हा, पण मांग लूठी ही जिको पूरी कोनी करी जाय सक ही ।
 सौदो पटावण म बखत बोहलो लागग्या । सेपावाटी ताई जामर सगळा पाछा
 आव हा जण हू खरबूजीकोट जावण सारू मारग माथ ही टळग्या ।

गाव कानी गयो जण गाव रै मार ई मेडी बन डोल बाज हा । हू मारग
 छोडर बठ देखण सारू गया । म्हारा तो करम ई फूटग्या । बठ घनकी नै मेडी
 माम नाग राखी ही । भोपो छिया मे आयोडो हो । डोल जोर-जोर सू बाज
 टा । भोपो साबळा री जोर जार सू माथ माथ माथ खाव हो । म्हारो भायलो
 अर उणरी घरघणिराणी छोर न लिया बैठा बठा रोव हा । गाव रा दो च्यार

जणा जन गडघा थावस बघावै हा । भोपो सून घूस तूतर भूक हा । जर छात
ताई पडायो हो । बठ मू नीप उतर ही बोती हा ।

माँ देगता ई सगळा रोवण सागय्या । धनकी न होम आव हो जाव
हो । म्हारो नांव गुणता ई धनकी न होत बावडघो । गुपळकी सावनी
बोली— 'आयया ?' छोर कानी तैसर बोली— 'गभाळ लिमा घारी सनामी
नै ।' केर हिवकी आयगी । सांग सायर बोली— 'इण म्हारी भावत्र अर इण
म्हार भाई म्हारी सगळी इछावां पूरी कर दी । रणा न बदैई मत भूल्या ।
सगळा आदमी खडघा हा जिव रोवण सागय्या । केर म्हार कानी देखर
बोली— 'हू ता जावू हू । अकर ।'

मैं गोदी म उठायी उणर साग ई बा आपरा प्राण त्याग दिया ।

'बाबाजी, मैं सगळा कारज करघा पण म्हारो नाळजो मन छोड दियो
जिको पाछो बोती आयो ।' गळगळी हुयर राणो बोत्यो— 'हू अब नाई
करू ? बाबाजी की समझ म की आवैनी ।

थावस बघावता बाबाजी बोल्या— धनकी री अक ई तमना ही बा
वणण री, अर बा पूरी करगी । तू स्वार्थ सू भरघोडा है । बा लुगाई ही, अर
लुगाई ई रखणो चावै ही । आ इछा त पूरी करी । उणरो मासूम फळ घार
सामन है । इणन बार टाबरा साग बेटो नमर पाळ । बाकी रो मारण
अतहीन है ।'

ओ ही करस ।' राण पळूतर दियो ।

सिझ्या पडण लागगी ही । बाबाजी उठर वगली कानी आरती करण न
चल्या गया । थोडी ताळ पछ निदरोही मे दूर दूर ताई टाली रो आवाज
मुणीजण लागगी ही ।

जनम एक जनवरी इक्तीस

भणाइ एम ए, बी एड, प्रभावकर

लिखणू राजस्थानी और हिंदी

बोध्या ढळतीरात (काणी सग्रह) पुरस्कृत 1972-73
 बाळ मरवी (ऐतिहासिक तांत्रिक उपन्यास)
 पुरस्कृत 1981 (श्री विष्णु हरि डालमिया
 पुरस्कार सू)

भासळ (ऐतिहासिक उपन्यास) 1983 84
 भाय श्री वृध्वीराज राठौर पुरस्कार सू पुरस्कृत
 सोधनिबध अर बाण्या राजस्थानी री नामी पत्र
 पत्रिकावा भाय छपती रव । आकासवाणी सू
 वातावा अर बाण्या प्रसारित हुवती रवे ।

□ सन्स्य (राजस्थानी परामस मण्डल) साहित्य
 अकादमी नई, दिल्ली ।

□ सन्स्य राजस्थानी भाषा साहित्य एवं मस्कृति
 अकादमी, बीकानेर